

Книга Іова

Книга

Юва

У перекладі Івана Хоменка

Поліграфічно-видавниче підприємство
«Богуславкнига»

УДК 27-243.62

ББК 86.37-2

К 53

Рецензенти:

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
академік НАН України Мирослав Попович

доктор філософських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент НАПН України Роман Арцишевський

Укладання і коментарі
Володимира Романенка

Передмова та український переклад коментарів
Сергія Йосипенка

Ілюстрації Леоніда Шулякова

К 53 Книга Іова / У перекладі Івана Хоменка. Укладання і коментарі
В. Романенка, передмова та український переклад коментарів
С. Йосипенка. – К. : Богуславкнига, 2014. – 304 с.
ISBN 978-966-2644-07-4

У чому сенс людських страждань і як вони співвідносяться з
любов'ю Бога до людини? Сюжет однієї з найстаріших книг Старого
Завіту – Книги Іова чи не вперше в історії людства порушує це питання,
а її герої гарячково шукають відповідь на нього.

Коментоване видання Книги Іова адресоване усім, хто бажає вивча-
ти Святе Письмо.

УДК 27-243.62

ББК 86.37-2

© В. Романенко, коментарі, 2014

© С. Йосипенко, передмова, 2014

© ТОВ «Богуславкнига», укладання,

оформлення, 2014

ISBN 978-966-2644-07-4

Страждання, самотність, діалог

Постать Іова вже не одну тисячу років асоціюється зі стражданням. Усі знають, що Іов багато страждав, знають також, що він був винагороджений за свою праведність і довготерпіння у стражданні, а відтак книга Іова — це книга зі щасливим кінцем. Чи варто читати про страждання Іова, знаючи про їх щасливе закінчення? На таке запитання провокує сама композиція книги, вона чітко ділиться на дві частини — прозову й поетичну. У прозовій частині пролог (гл. 1—2) розповідає про те, хто такий Іов, про його нещастя і їх витоки, а епілог (гл. 42) — про завершення його страждань і воздаяння. Більша частина книги — поетична, це розмови Іова з друзями (гл. 3—37) та з Богом (гл. 38—41). Якщо сприймати книгу Іова як «історію» чи розповідь, то поетична частина стає нецікавою — в ній немає подій, одні лише розмови. З погляду фабули ця частина примітна лише розмірами — займаючи 39 глав із 42 вона підкреслює силу страждань Іова, які тривали настільки довго («Завіт Іова» говорить про 7 років), що могли здаватись нескінченними.

Однак християнська традиція славить Іова саме за довготерпіння у стражданнях, попущених Богом, за те, що він прийняв свої страждання і не зрікся власної праведності. Сучасні люди ставляться до страждань інакше, адже новоєвропейська людськість довго культивувала тип людини, яка може свідомо

спричиняти страждання (собі чи іншим) заради якоїсь вищої мети, встановленої нею самою. Це виробило в нас своєрідний імунітет щодо страждань: діти, які вмирають з голоду в Африці або ж потерпають від невиліковних хвороб десь поруч з нами, — це всього лише телевізійні образи або ж інформаційні приводи з усіма ознаками віртуальної реальності. Таке сприйняття поширюється не лише на чужі чи масові страждання, до яких ми ставимось як до статистики, це стосується й індивідуального страждання — всі «успішні історії» навчають нас не страждати даремно і перемагати страждання. У своїй боротьбі з ними ми намагаємось всупереч самій природі виключити тілесні й душевні страждання зі свого життя, адже живемо в добу анестезії і навіть евтаназії. Нас утішає, що при зйомках цікавого фільму жодна тварина не постраждала, що наш лікувальний чи косметичний засіб не тестували на тваринах, зрештою, що тварини, м'ясо яких ми їмо, не страждали. Сьогодні ми сприймаємо страждання лише як тимчасову нестачу — харчів, медикаментів, здорового глузду, можливостей медицини чи, зрештою, гуманності окремих осіб або спільнот. Віра в можливість людськими засобами уникнути страждань закриває від нас екзистенційний та метафізичний вимір страждання, про який ідеться в книзі Іова.

Страждання Іова стають викликом не лише для нього самого, це виклик і для його близьких: що можна сказати близькій людині тоді, коли не можеш нічим допомогти їй, окрім як словом? Як втішити того, хто страждає? Книга показує, що тут мало мати добрі наміри і говорити правильні слова, потрібні щирі співчуття і співстраждання. Страждання перекреслює усі загальні міркування, воно стосується конкретної людини, що страждає тут і зараз. Тому окрім тривалості і сили страждання Іова поетична частина книги відкриває нам ще один вимір — самотність. Іов втратив дітей, його не розуміють дружина і друзі, його скарги та заклики до Бога довго не знаходять відповіді. Самотність стає третім джерелом страждань Іова поруч із фізичними болями від хвороб та душевними — від втрати всього, що пов'язувало його з минулим життям. Найстрашнішим у його самотності було навіть не те, що він залишився один — навколо були близькі люди, від яких можна було чекати допомо-

ги, а те, що він опинився сам на сам зі своїм існуванням, в якому не залишилось нічого, окрім страждання і запитань, що на них не було відповіді.

Саме це самотнє й самотійне протистояння Іова тілесним, душевним та духовним стражданням привертає увагу письменників і філософів XIX—XX століть. Серен К'єркегор протиставляє філософію Іова філософії Гегеля; волення Іова «О коли б то зважено моє горе, і на вагу покладено все моє нещастя! Воно б напевно переважило пісок у морі» (6:2-3) відгукнулось відомими словами Федора Достоєвського про «сльозу дитини» та міркуваннями Лева Шестова про «терези Іова». Іов не пасивна і мовчазна жертва нещастя, він не лише терпить страждання, він говорить і розмірковує. У його закликах і скаргах, у промовах і відповідях його друзів важко відділити розмірковування від емоцій, а їх діалог постійно розпадається на монологи. Розмірковуючи про причину страждань Іова, кожен з них, звертаючись до іншого, говорить про важливе для себе самого. Читач, знайомий зі змістом перших двох глав книги, знає про витоки страждань Іова, і йому легше зрозуміти, що справжнім предметом дискусії Іова з друзями є не причина, а сенс страждань. Волення Іова є такими розпачливими, бо він не хоче погодитись, що його страждання є покаранням, і не знає, чи є вони випробуванням — на це запитання міг відповісти лише Господь. Іов прагне розмовляти і навіть сперечатися з Богом, знаючи, що це неможливо, бо діалог і дискусія є справою рівних. Однак він не сумнівається, що Той, хто завжди по-батьківськи опікувався ним, не відмовить йому так само, як батько не може відмовити своєму, нехай і нерозумному, синові.

Книга починається з розмови Бога про Іова і закінчується розмовою Бога з Іовом. Іов зумів витерпіти лише тому, що хотів отримати відповідь на запитання про сенс своїх страждань, яке насправді є запитанням про сенс життя. Винагородою за його довготерпіння є те, що Бог зрештою промовляє до нього, але слова Господа наприкінці книги будуть незрозумілими, якщо не прочитати діалогів Іова з друзями. «Мораль» книги Іова — не у фабулі і не у щасливому кінці, її головний герой іде через страждання, самотність і діалог зі своїми земними співрозмовниками до розмови з Тим, хто є головним співрозмовником.

Уже більше двох тисячоліть єврейські і християнські коментатори, богослови, філософи й письменники досліджують книгу Іова. Кожне тлумачення додає ще один штрих до розуміння книги, кожна доба віднаходить у постаті й ситуації Іова власне відображення. Однак перш ніж тлумачити книгу, її потрібно прочитати — прочитати буквально, поміщуючи кожную деталь у контекст життя її персонажів. Посприяти такому прочитанню покликані коментарі бакалавра богослів'я Володимира Романенка, вміщені у пропонованому виданні. В них зібрано найавторитетніші та найцікавіші тлумачення книги Іова від талмудичної літератури та східних і західних Отців Церкви до сучасних вітчизняних і зарубіжних богословів та учених-біблеїстів. Розбиті відповідно до глав і епізодів коментарі Володимира Романенка допоможуть допитливому читачу поступово сформувати власне розуміння книги, а ілюстрації художника Леоніда Шулякова, зроблені спеціально для пропонованого видання, занурять читача у життєвий світ персонажів книги за допомогою засобів сучасного мистецтва.

Біблія — це одне з джерел європейської культури, тому її переклад новоєвропейськими літературними мовами є особливою подією у житті кожного народу. Книга Іова була предметом особливої уваги українських письменників ще до появи повного перекладу Біблії українською мовою. Над її поетичними переспівами працювали Пантелеймон Куліш та Іван Франко, до неї відсилає назва роману Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (пор. Іов 6:5). Перші переклади Біблії були підготовлені Пантелеймоном Кулішем за участі Івана Нечуя-Левицького й Івана Пулюя (вийшов у 1903 році) та Іваном Огієнком (вийшов у 1962 році) і видані міжнародним біблійним товариством. У 1963 році вийшов переклад Івана Хоменка — богослова та перекладача, ченця греко-католицького Чину свт. Василя Великого. Для пропонованого видання був обраний цей, зроблений на основі критичних джерел і відповідно до сучасних вимог переклад, що зберігає зв'язок з церковнослов'янською традицією та живою українською мовою.

Пропонована книга, разом з аналогічним російським виданням, започатковує серію коментованих видань окремих бі-

блійних книг українською та російською мовами, які, за задумом видавців, сприятимуть поширенню вивчення Біблії. Для російського видання був обраний Синодальний російський переклад, для українського — переклад Івана Хоменка. При виборі перекладу видавці виходили з того, що жоден переклад не може претендувати на повноту передання оригіналу, тому надавали перевагу не новим альтернативним перекладам чи тлумаченням, а перекладам, прийнятним для найширшого кола читачів, розраховуючи, що коментар, який відповідає сучасним стандартам дослідження Біблії, доповнить лакуни перекладу та забезпечить читачеві можливість вибору різних інтерпретацій.

Французький письменник Шарль Пегі сказав про традиції вивчення Біблії у Франції так: «єврей — це людина, що читала завжди, протестант — людина, що читає з часів Кальвіна, католик — людина, що читає з часів Фері [політика, зусиллями якого у Франції наприкінці XIX століття утвердилась світська школа і всезагальна грамотність]». Започатковуючи серію коментованих видань біблійних книг, видавництво «Богуславкнига» сподівається зробити свій скромний внесок у те, щоб за доби незалежності України ще більше українців прилучились до традиції вивчення Біблії рідною мовою.

Сергій Йосипенко,
доктор філософських наук

1.

Був чоловік у землі Уц на ім'я Іов.
Чоловік той був щирий і праведний,
богобоязливий і цурався зла.

2. І народилось у нього семеро синів і три дочки.
3. А статку було в нього 7 000 овець, 3 000 верблюдів, 500 пар волів, 500 ослиць і пребагато челяді, так що чоловік той був найбагатший з усіх мешканців Сходу.
4. Сини його звичайно сходилися собі у призначений день та бенкетували в кожного по черзі. Кликали вони й трьох сестер своїх їсти й пити з собою.

5. І як дні гостин завершували круг свій, посилав Іов по них і наказував їм очищуватись. Другого дня вставав він рано-вранці й приносив за кожного з них всепалення, бо говорив сам до себе: «Може, мої діти согрішили і лихословили Бога в своєму серці». Так чинив Іов увесь час.
6. Та ось одного дня прийшли сини Божі, щоб стати перед Господом. Прийшов і Сатана між ними.
7. Господь спитав Сатану: «Звідкіль ти прийшов?» Відповів Сатана Господеві й мовив: «Кружляв я по землі й ходив довкола неї».
8. Господь сказав Сатані: «А чи звернув ти увагу на слугу мого Іова? Нема бо на землі нікого, як він, щирого й праведного, богобоязливого й такого, що цурався б зла».
9. Сатана відказав Господеві й промовив: «Хіба даремно Іов боїться Бога?
10. Хіба ти не огородив його, та його дім, і все його майно навколо? Ти благословив працю рук його, і стада його ширяться по країні.
11. Та простягни лиш руку твою і діткнися всього його майна: побачиш, чи не лихословитиме тебе увічі!»
12. Господь сказав Сатані: «Гаразд! Усе, що він має, — у твоїй руці. Тільки на нього самого не простягай руки твоєї». І пішов Сатана геть з-перед лиця Господнього.
13. І сталось однієї днини, як сини та дочки його їли й пили вино в домі старшого брата свого,
14. прийшов посланець до Іова й мовив: «Воли були у плузі, а ослиці паслись поблизу них;

15. аж ось кинулись на них савеї і позаймали їх, а слуг мечем повитинали. І врятувавсь лиш я один, щоб сповістити тобі це».
16. Ще говорив він, аж ось приходить другий та й каже: «Божий вогонь упав із неба і спалив овець і чабанів, пожер їх. І врятувавсь лиш я один, щоб сповістити тобі це».
17. Ще говорив цей, аж надходить інший та й каже: «Халдеї, згуртувавши три ватаги, напали на верблюдів та й позаймали їх, а слуг мечем повитинали. І врятувавсь лиш я один, щоб сповістити тобі це».
18. Ще говорив цей, аж приходить інший та й каже: «Сини твої та дочки трапезували й пили вино в домі свого старшого брата,
19. аж сильний вітер подув з пустині, напер на чотири вугли дому, і дім завалився на дітей, і вони загинули. І врятувавсь лиш я один, щоб сповістити тобі це».
20. Устав Іов, роздер на собі одежу, обстриг волосся, упав до землі, поклонивсь і мовив:
21. «Нагим вийшов я з материнської утроби, нагим і повернусь туди. Господь дав, Господь і взяв. Нехай ім'я Господнє буде благословення!»
22. У всьому тому не согрішив Іов і не сказав нічого нерозважливого проти Бога.

2.

І сталось одного дня, прибули сини Божі,
щоб стати перед Господом; прийшов також
і Сатана між ними, щоб стати перед Господом.

2. Господь спитав Сатану: «Звідкіля прийшов?»
 Сатана відповів Господеві й мовив: «Кружляв я по землі
 та обійшов її навколо».
3. Господь сказав Сатані: «Чи звернув ти увагу на мого
 слугу Іова? Нема бо на землі нікого, як він, щирого
 й праведного, богобоязливого й такого, що цурався б зла.
 Він усе ще держиться своєї досконалости, дарма що ти
 навів мене на нього, щоб його безвинно погубити».

4. Сатана відповів Господеві й мовив: «Шкуру за шкуру! Усе, що має чоловік, віддасть за свою душу.
5. Та простягни лиш твою руку і торкнись його костей і тіла, і побачиш, чи не лихословитиме тебе увічі».
6. І промовив Господь до Сатани: «Ось він у твоїй руці! Лише життя його пощади».
7. Вийшов Сатана геть з-перед Господа й ударив Іова лютою проказою від стіп до голови.
8. Взяв Іов черепок, щоб ним чухатися, і сів на попелищі.
9. І каже йому жінка його: «Іще тримаєшся твоєї досконалости? Лихослови Бога і умри!»
10. А він до неї: «Неначе б говорила яка дурна, отаке й ти говориш. Приймали ми добро від Бога, а лиха то й не приймати?» У всьому тому не согрішив Іов своїми устами.
11. Зачувши три приятелі Іовові про все те нещастя, що спіткало його, прийшли, кожен зі свого місця: Еліфаз із Теману, Білдад із Шуаху та Цофар з Наамату. Умовились вони разом, щоб прийти й утішити та розважити його.
12. Але ще здаля кинувши на нього оком, не впізнали його. І заплакали вони вголос, пороздирали на собі одежу й заходилися кидати порошок проти неба понад головами.
13. Сиділи вони так коло нього на землі сім день і сім ночей. І ні один не говорив до нього й слова, бачили бо, що біль був великий вельми.

3.

Після цього Іов розтулив уста
й лихословив свій день.

2. Він почав говорити й мовив:
3. «Нехай загине день, коли я народився, і ніч, що сказала:
Зачався чоловік!
4. Той день хай стане тьмою, хай Бог з висоти не згадує
про нього, нехай світло не сяє над ним,
5. нехай його перекреслить тьма й тінь чорна, нехай над
ним повисне хмара, нехай густий туман його збентежить.

6. А ніч оту хай ухопить темрява, нехай не лічиться з днями року, у місяців число нехай не входить!
7. Та ніч нехай буде безплідна, радість до неї хай не завітає.
8. Хай проклянуть її ті, що проклинають день, ті, що готові розбудити Левіятана.
9. Нехай померхнуть зорі її світанку, нехай чекає світла, та даремно, нехай повік зорі не бачить,
10. тому що не замкнула дверей мені в утробі й горя від очей моїх не скрила.
11. Чому, вже у лоні матері, не вмер я, як вийшов з утроби, не загинув?
12. Навіщо прийняли мене коліна? Навіщо було мені ссати груди?
13. Тепер лежав би, спочивав би я, спав би й мав би спокій
14. з царями й радниками краю, які споруджують собі могили;
15. або з князями, що мають золота багато і що наповнюють свої палати сріблом;
16. і не було б мене, як закопаного викидня, чи як немовляток, що не бачили світу.
17. Там не шаліють більше злочинці, там спочивають знеможені,
18. там же спокійні в'язні, не чують крику посіпаки.
19. Малий, великий, там вони обидва, і раб від свого пана вільний.

20. Пощо дає він світло бідоласі, і життя тим,
яким на серці гірко?
21. Тим, що виглядають смерти, а її немає, тим,
що шукають її більше, ніж скарбів;
22. тим, що радіють без міри, веселяться, коли знайдуть
домовину!
23. Людині, що її дорога закрита, що її Бог огородив навколо?
24. Зідхання стало мені хлібом, як вода, линуть мої скарги,
25. бо страх, якого я побоювався, напав на мене, і те,
чого лякався я, надійшло на мене.
26. Нема мені ні миру, ні спокою, нема відради, прийшов
на мене клопіт».

4.

Заговорив Еліфаз із Теману й мовив:

2. «І словом нам звернутися до тебе? Тебе пригнобить, та стримати слова хто зможе?
3. Оце навчав ти багатьох, і скріпляв знеможені руки.
4. Хто спотикався, словами ти підводив, хистким колінам давав сили.
5. Тепер же, як найшло на тебе лихо, ти прибитий! Торкнулося до тебе, і ти збентеживсь!

6. Твоя побожність, чи не вона ж твоя надія?
Чи ж не твоє вповання — путів твоїх невинність?
7. Згадай лишень, хто гинув, бувши безвинний,
і де праведні бували знищені?
8. Оскільки сам я бачив: хто орав лихо й сіяв загибель,
той пожинав їх.
9. Від Божого подуву вони гинуть, від подиху гніву його
зникають.
10. Ревіння лева й голос леопарда вмовкає, і зуби левенят
кришаться.
11. Лев гине без здобичі й левенята йдуть урозтіч.
12. І надійшло до мене стиха слово, і я почув ледь-не-ледь
щось із нього,
13. серед примар, нічних привидів, як на людей наводить
сон глибокий.
14. Я задрижав і затремтів у страсі, всі кості мої стряслися,
15. і над моїм обличчям промайнув вітер, волосся в мене
стало дуба.
16. Став хтось, виду його я не міг розпізнати, привид,
постать перед очима у мене, і чую тихий голос:
17. Чи ж може бути чоловік праведний перед Богом?
Чи може смертний перед своїм Творцем
бути чистим?
18. Коли і власним слугам він не йме віри, і в ангелів своїх
знаходить недоліки,

19. оскільки ж їх більше в тих, що мешкають у глиняних хатинах, підвалини яких у поросі; у тих, що їх, неначе міль, давлять.
20. Між ранком та смерком на порох їх стерто, і не помітиш, як загинули навіки.
21. Мотуз від їхнього намету відривають, і вони вмирають, бо немудрі».

5.

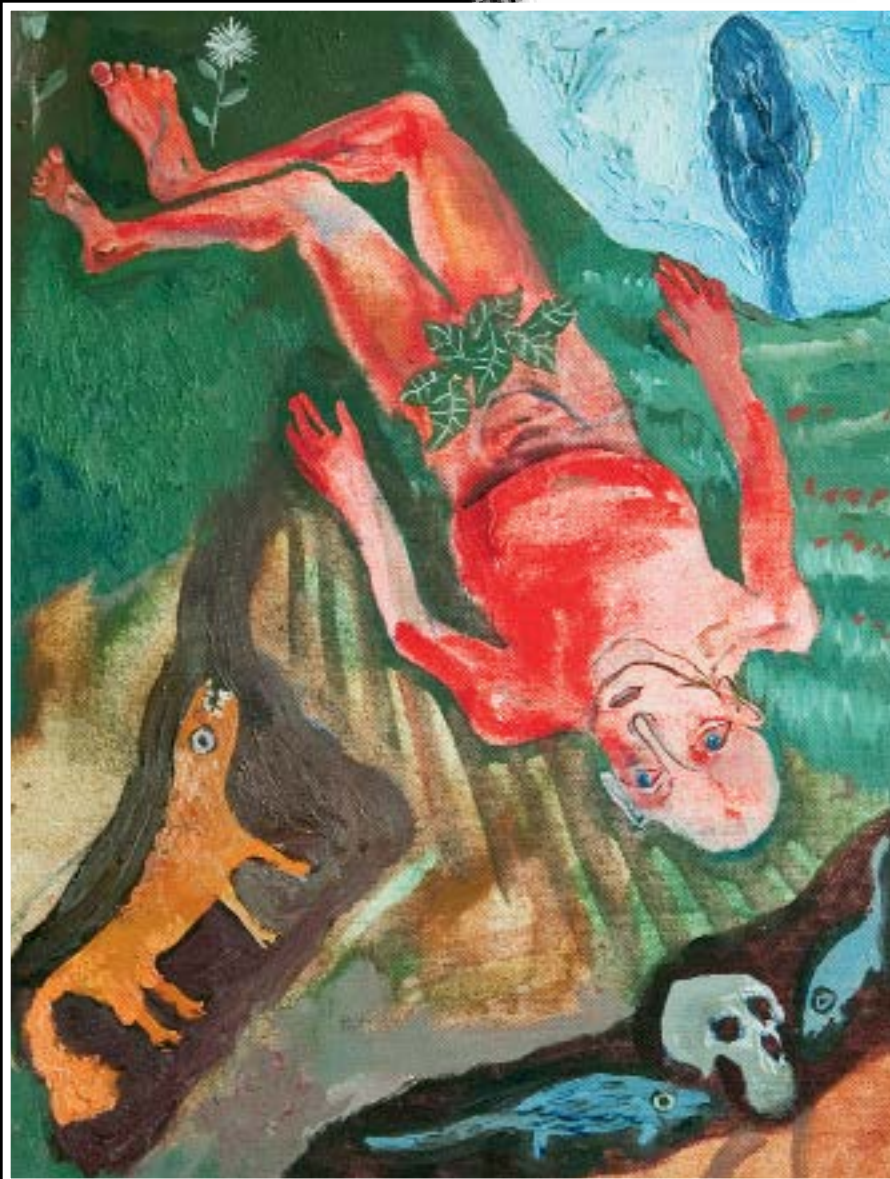
«Клич, отже, коли є хто, щоб озвався до тебе!
До кого із святих хочеш звернутись?

2. Отак безумного досада вбиває, і дурного губить завзяття.
3. Я бачив, як дурний пускав коріння, але прокляв умить свою домівку.
4. Далеко від спасіння його діти, їх топчуть, вони без оборонця при брамі.
5. Те, що вони пожали, голодний поїдає, та ще й до сховку забирає, а спрагнений глитає їхнє майно.

6. О, ні! Біда не з-під землі береться, й не на ниві родиться
недоля.
7. Ні! Чоловік призводить лихо, як іскри, що летять угору.
8. Я б, однак, звернувся до Бога, я виклав би мою справу
перед Богом,
9. що творить діла великі й недослідимі, чуда без ліку,
10. що дає дощ на землю і що на ниви посилає воду;
11. щоб смиренних підійняти вгору і засмученим дати
дізнати щастя.
12. Він розбиває думки хитрих, і руки їхні не виконують
їхніх задумів.
13. Він ловить мудреців їхнім же лукавством, і рада крутіїв
сходить нінащо.
14. Вони вдень натикаються на пільму, немов уночі, ходять
навпомацки опівдні.
15. Він бідного рятує з їхньої пащі, і з руки сильного —
сіромаху,
16. й отак є нещасному надія, і неправда затуляє рот свій.
17. Блажен той чоловік, якого Бог картає! Тож не цурайся
Всемогутнього науки.
18. Бо він поранить і сам він перев'яже рану, він ударить,
та його ж руки й загоять.
19. Шість разів з біди тебе він урятує, а на сьомий
не доторкнеться тебе лихо.
20. У голоді спасе тебе від смерти, а на війні — з рук меча.

21. І ти сховаєшся від бича язика, і не злякаєшся нещастя,
як надійде.
22. Сміятимешся зі спустошення та голоднечі, звірів,
що на землі, боятися не будеш.
23. Бо будеш у змові з камінням, що на полі, і дикий звір буде
з тобою в мирі.
24. Знайдеш намет твій цілим, а як оглянеш свою хату,
не обманешся.
25. Побачиш, що розмножилось твоє потомство,
і пагінці твої, мов билля, на землі ростимуть.
26. Зійдеш зрілий літами у гріб, немов копа снопів,
яку складають своєчасно.
27. От чого ми дізнались, — це свята правда! Слухай же
й затям собі це добре».

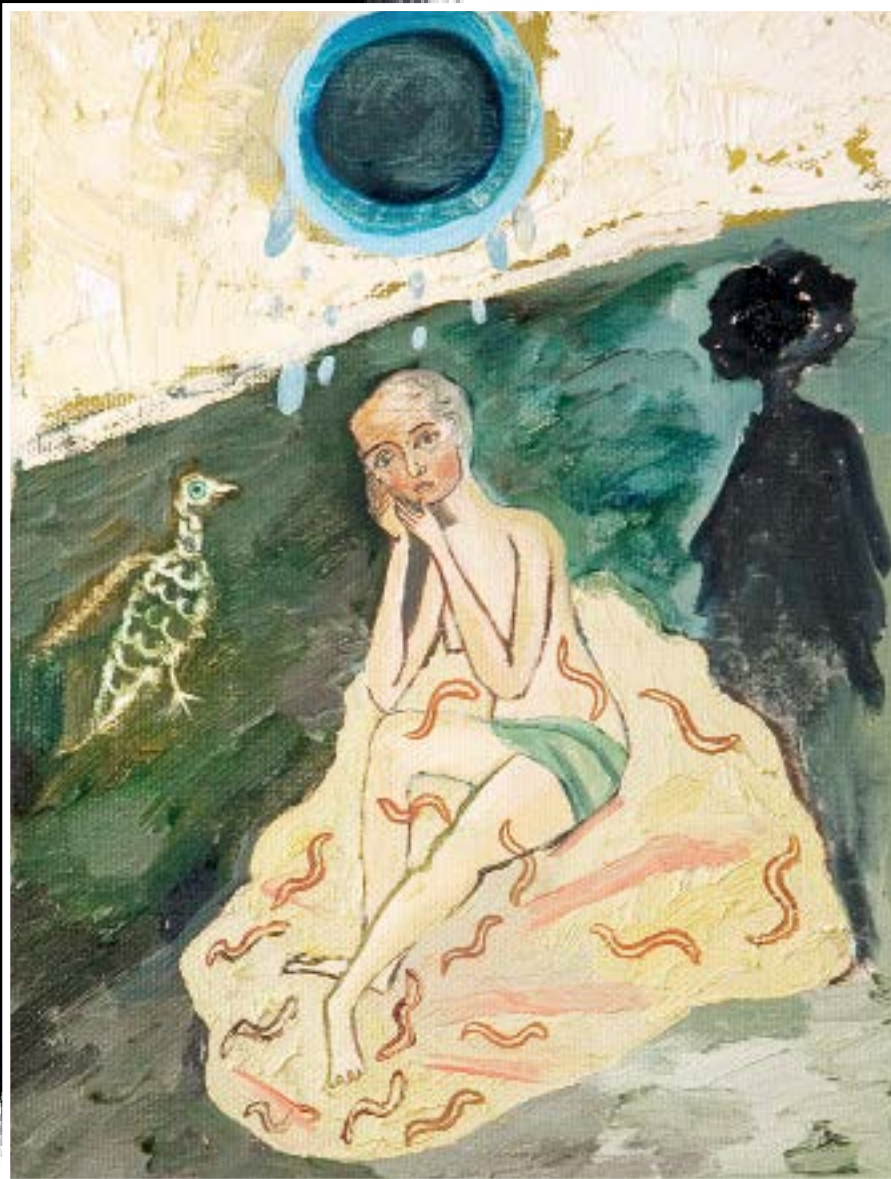
6.

Заговорив Іов і мовив:

2. «О коли б то зважено моє горе, і на вагу покладено все моє нещастя!
3. Воно б напевно переважило пісок у морі, тим-то й слова мої без тями.
4. Бо стріли Всемогутнього мене прошили, і їхню отруту мусить моя душа пити; і страхи Божі спрямувались проти мене.
5. Чи ж скигнуть у траві осел дикий? Чи ж реве віл при яслах повних?

6. Чи ж їсть хтось несмачне, без соли? Чи ж є смак у яєчній білковині?
7. Чого я не хотів і доторкнутись, те їжею гидкою стало для мене.
8. Коли б то вже моє прохання збулось, коли б то Бог здійснив мою надію,
9. коли б то Бог зволив мене розтоптати, простерти свою руку й убити мене!
10. Я мав би ще якусь утіху, звеселився б у нещадній муці, бо я не зрікся постанов Святого!
11. Яка у мене сила, щоб чекати? Яке моє майбутнє, щоб тягнути вік мій?
12. Чи ж моя сила міцна, як камінь? Чи, може, тіло моє з міді?
13. Чи ж не віднято в мене мою поміч?
Чи ж маю я якийсь рятунок?
14. Нещасний має право на милосердя друга, навіть коли він утратив страх перед Всемогутнім.
15. Мої брати, немов потік, зі мною віроломні,
мов ложе ручаїв бистротекучих,
16. від криги каламутних, що на них купи снігу.
17. Під час посухи вони зникають, під спеку швидко висихають.
18. За ними валки змінюють свою дорогу, заходять у пустиню й гинуть.

19. Темаські каравани за ними виглядають, валки шеваські
на них уповають,
20. та розчаровуються у своїй надії, до них приходять
і ніяковіють.
21. Такі й ви тепер для мене: побачили страшне
та й полякались.
22. Чи я колись казав вам: Дайте мені! З достатків ваших
мені подаруйте!
23. З ворожої руки мене вряуйте, і викупіть мене з рук
розбишаків!
24. Навчіть мене, і я замовкну! Вкажіть мені, у чому
помиливсь я!
25. Чому глумитеся зі слів правди? І що він варт,
отой ваш докір?
26. Невже вигадуєте лиш слова, щоб докоряти? Таж мова
розпачливого — на вітер!
27. Навіть на сироту кидаєте ви жереб і шахруєте вашим
другом.
28. Тож, прошу, згляньтесь надо мною; я вам увічі
не скажу неправди!
29. Верніться, нема тут лукавства; верніться, право моє
ще існує!
30. Чи на язиці в мене лукавство? Чи, може, моє піднебіння
не вміє розрізняти лиха?»

7.

«Чи ж то життя людини на землі — не служба?
Чи ж не як дні поденника — дні її?

2. Неначе раб, що прагне холодку, немов поденник,
що жде заплати,
3. так місяці омани випали мені на долю, і припали мені
ночі болю.
4. Коли лягаю, то кажу: Коли той день настане? Коли
встаю: Коли вже вечір? І насичуюсь турботами до смерку.
5. Тіло моє вкрилось червою і струпом,
шкіра моя потріскалась, узялася гноєм.

6. Дні мої линуť швидше, ніж човник, і безнадійно пропадають.
7. Згадай же, що життя моє — лиш подув. Очі мої вже не зазнають більше щастя.
8. Око, що бачило мене, вже більше не побачить, очі твої шукатимуть мене, та мене більше не буде.
9. Розвіюється хмара і минає, отак хто сходить до Шеолу, вже звідтіл не вийде.
10. Не повернеться вже більше до себе в хату, і місце, де він був, його вже не впізнає.
11. Тим-то не буду стримувати уст моїх і говоритиму в печалі мого духу, я скажитимусь у горі душі моєї.
12. Чи ж то я море чи морська потвора, що ти проти мене ставиш сторожу?
13. Коли гадаю: втішить мене моя постіль, ложе моє допоможе перенести мою скаргу,
14. тоді жахаєш мене снами, і примарами мене лякаєш.
15. І я волів би задушитись, смерть мені ліпша від страждання.
16. Я сохну, я не буду жити завжди! Облиш мене, бо дні мої — лише подув!
17. І що той чоловік, щоб його цінувати, звертати на нього твою увагу,
18. навідуватись до нього щоранку, і випробовувати його щохвили?

19. Коли ти перестанеш за мною назирати, даси мені спокійно слину проковтнути?
20. Та коли я і згрішив, що тобі заподіяв, тобі, що наглядаєш за людиною? Чому ж мене ціллю собі поставив, так що зробивсь я тягарем для себе?
21. Чому гріха мені не відпускаєш? Чому мені переступу не даруєш? Бо ось я скоро ляжу в землю, шукатимеш мене, та більш мене не буде».

8.

Заговорив Білдад із Шуаху та й мовив:

2. «Доки ж таке говоритимеш, і слова твоїх уст будуть, неначе буревій?
3. Чи то ж Бог перекручує право, і Всемогутній кривить справедливість?
4. Коли діти твої згрішили проти нього, то він і видав їх у руки їхніх переступів.
5. Ти ж, якщо будеш шукати Бога, як Всемогутнього будеш благати,

6. як будеш чистий, правий, то він тепер напевне
дбатиме про тебе й оновить тобі домівку правди.
7. І твоє перше щастя буде маленьким,
та сильно забуває те, що прийде.
8. Спитай лишень у давніх поколінь, уважай на досвід
предків,
9. бо ми, вчорашні, не знаємо нічого, тінь на землі —
дні наші.
10. Вони навчать тебе і тобі скажуть, візьмуть науку
зі свого серця.
11. Хіба росте тростина без мочару? Чи очерет буяє
на безвідді?
12. Ще в повному цвіту він, ще не стятий, а вже раніш,
ніж інша трава, в'яне.
13. Отака доля всіх, що забувають Бога,
надія ж нечестивого пропадає.
14. Його надія — нитка, а певність — павутиння.
15. Обіпреться об дім свій, та цей не встоїться; ухопиться
за нього, — не вдержиться.
16. Він повний сил на сонці, його галуззя поза
сад сягає;
17. поміж каміння вплітається його коріння і врізується
в саме серце скелі.
18. Та коли вирвуть його з його місця, воно зрікається його:
«Я тебе не знаю!»

19. Тож так гниє він на дорозі, коли з землі вже інші виростають.
20. О ні! Безвинного Бог не відштовхує, ані злочинцеві руки не простягає.
21. Він ще наповнить уста твої сміхом, уста твої веселим окликом.
22. І ворогів твоїх стид укриє, і намет нечестивих зникне».

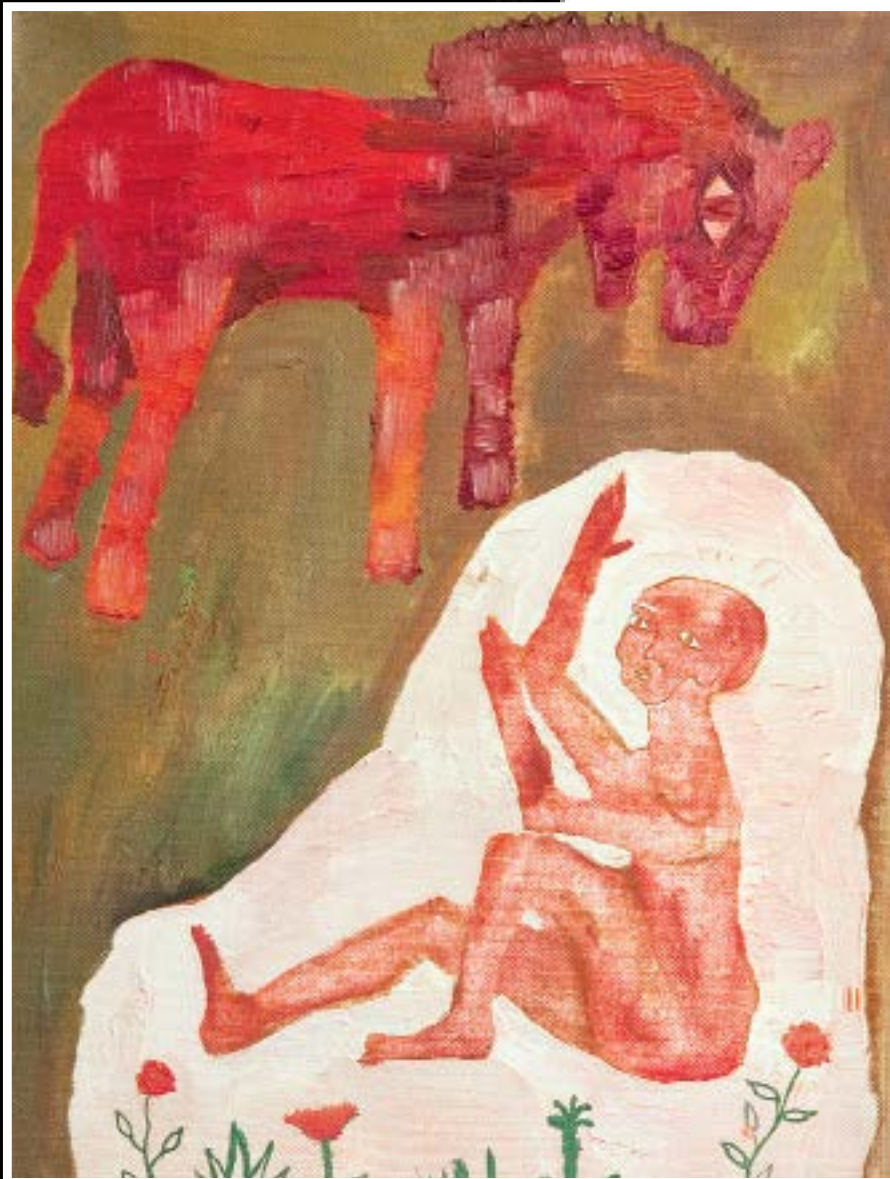
9.

Заговорив Іов і мовив:

2. «Правда! Я знаю, що воно так; та й як би чоловік міг бути справедливим перед Богом?
3. Коли б він захотів на прю з ним стати, на тисячу ні разу йому не відповів би.
4. Він мудрий серцем і силою могутній; хто проти нього коли вперся й зостався цілим?
5. Він переносить гори, і вони не знають, в своєму гніві їх перевертає.
6. Зрушує землю з її місця, й її стовпи стрясаються.

7. Він велить сонцю, і воно не сходить; кладе печать на звізди.
8. Він небеса нап'яв, сам він; він ходить по морських висотах.
9. Він створив Віз, Косарів, Квочку і Комори Півдня.
10. Він творить діла великі, незбагненні і чудеса без ліку!
11. Як пройде попри мене, я не побачу, як промайне, я не помічу.
12. Як він щось забере, хто йому заборонить? Хто йому скаже: Що чиниш?
13. Бог не одвертає свого гніву; під ним лежать помічники Рагава!
14. Де вже мені йому відповідати та проти нього слова підбирати?
15. Я хоч би й правий був, не озвався б, а радше милосердя в судді мого блавав би.
16. Коли б я і покликав, і він озвався, я не повірив би, що він мій голос слухає.
17. Він, що торощить мене в хуртовині і множить без причини мої рани, —
18. він не дає мені й відіхнути — так насичує мене гіркотою.
19. Коли йдеться про силу, він могутній! Коли про суд, хто сміє його позивати?
20. Якщо виправдуватимусьму, мої уста мене осудять; як об'явлю себе невинним, мене обвинуватять.

21. Невинний я? Я й сам не знаю! Життя моє мені нінащо.
22. Тому й кажу: Усе одно безвинного й грішника він губить.
23. А коли бич знацяцька убиває, з невинного розпуки він сміється.
24. Коли якусь країну віддано в руки лиходія, обличчя її правителів він закриває. Якже не він — хто інший?
25. І мчать мої дні від гінця швидше, біжать, щастя не бачать.
26. Линуть, мов чайки з очерету, неначе яструб, що падає на здобич.
27. Як я скажу собі: Забуду мою скаргу, скину хмурий вид, розвеселюся! —
28. то я тремчу перед усіма муками моїми, бо знаю, що не визнаєш мене безвинним.
29. Коли ж я винуватий, чому маю томитися надармо?
30. Хоч би обмивсь я і снігом, і вимив чисто мої руки лугом,
31. навіть тоді ти вкинув би мене в багнисько, мною гидилась би моя одежа.
32. Бо він не людина, як я, щоб я міг йому відповісти: Ходімо на суд разом!
33. Немає посередника між нами, що поклав би на нас обох свою руку,
34. що відвернув би свій бич від мене, щоб страх його не лякав мене більше.
35. Однак я говоритиму, я його не боюся, бо не такий я перед самим собою».

10.

«Життя моє мені набридло! Дам волю смуткові
моєму, і говоритиму в гіркоті душі моєї.

2. Я скажу Богові: Не засуджуй мене! Вкажи мені,
за що зі мною правуєшся.
3. Чи це для тебе добре мене гнітити, твоїх рук діло
нехтувати та раді грішників сприяти?
4. Невже в тебе тілесні очі? Невже ти бачиш, як людина
бачить?
5. Чи дні твої подібні до днів людських, роки твої, немов дні
смертних,

6. що ти шукаєш у мене провини, розвідуєшся,
чи є гріх у мені,
7. хоча й знаєш, що я не провинився, що нікому спастися
з руки твоєї?
8. Руки твої мене склали й сотворили, і ти ж мене всього
руйнуєш?
9. Згадай, благаю, що ти мене виробив, неначе глину;
і хочеш знову в порошок мене повернути.
10. Чи ж ти не вилив мене молоком, не згустив мене сиром?
11. Ти одяг мене шкірою й тілом, з костей і жил зіткнув
єси мене.
12. Ти дав мені життя і милість, і твоя опіка зберегла
мій дух.
13. Та ось що скрив ти в твоїм серці, я знаю, що воно оце
на думці в тебе:
14. якщо грішу, — за мною назирати й гріха мені
не відпускати.
15. Горе мені, як завиню! Та хоч і правий я — не зважусь
голову підняти, я, насичений ганьбою, упоєний бідою!
16. Якщо я підведусь, мов лев, ти гонишся за мною і знов
показуєш на мені твою велич.
17. Виводиш нових свідків проти мене і збільшуєш твій гнів
на мене: дедалі нові лави йдуть у бій на мене.
18. Навіщо вивів мене з лона? Я був би вмер — мене не бачило
б ніяке око.

19. Я був би, наче б мене й не було ніколи; мене перенесли
б з утроби в домовину.
20. Днів життя мого так мало! Лиши мене,
щоб я розвеселився трохи,
21. поки піду й не повернуся, в країну темряви
й смертельної тіні,
22. в країну смертельної тіні та безладу, де світло, немов
пітьма».

11.

Глава

Заговорив Цофар з Наамату й мовив:

2. «Чи ж оте багатослів'я не знайде відповіді?
Чи ж за балакуном визнають слухність?
3. Чи ж твоє базікання призведе людей до мовчанки?
Глумитимешся, а ніхто тебе й не застидає?
4. Ти кажеш: Моя наука ясна, і чистий я перед очима твоїми.
5. О, коли б Бог заговорив, коли б він розтулив уста свої
до тебе,

6. і показав тобі мудрости тайни, що над усяке розуміння, тоді б ти зрозумів, що Бог від тебе вимагає менше, ніж твоя провина заслужила.
7. Чи ж можеш збагнути істоту Божу, проникнути Вседержителя?
8. Вона висока, наче небо! Що вдієш? Вона глибша Шеолу! Що знаєш?
9. Довша, ніж земля, її міра, ширша, ніж море.
10. Коли проходить, хто його спинить? Коли на суд поставить, хто йому заборонить?
11. Він бо знає людей підлих; бачить лукавство й має його на увазі.
12. Тож так пустоголовий робиться розумним, як дике осля стає свійським.
13. Якщо скеруєш твоє серце і простягнеш руки твої до нього,
14. як віддалиш від твоїх рук кривду й не даси неправді жити у твоїм наметі,
15. тоді напевне підведеш обличчя твоє без плями, стоятимеш твердо, боятися не будеш.
16. Бо ти біду твою забудеш; немов про воду, що сплила, ти згадуватимеш про неї.
17. Життя твоє буде ясніше півдня, а темнота буде, як ранок.
18. Безпечний будеш, бо матимеш надію, поглянеш навкруги й покладешся собі безпечно.

19. Ляжеш собі, й ніхто не смітиме тебе лякати, і багато буде тих, що запобігатимуть у тебе ласки.
20. А очі злих погаснуть, для них не буде втечі; надія їхня — чимскорш умерти!»

12.

Заговорив Іов і мовив:

2. «Справді лише ви люди, і з вами умре мудрість!
3. Є й у мене розум, як у вас, нічим я від вас не гірший!
Та й хто не знає того?
4. Посмішищем ближнього зробивсь я, що взиваю
до Бога, і він відповідає; сміховиськом — я праведний,
безвинний.
5. Презирство на нещастя! — думає щасливий.
Стусана тому, який спотикнеться!

6. Шатра ж грабіжників спокійні, і ті, що гнівлять Бога,
сидять собі безпечні, ті, що власну руку мають за бога.
7. Спитай лиш у тварин, вони тебе навчать; у птиць
небесних, і тобі сповістять;
8. або повзунів, вони тебе повчать, і риби в морі тобі
повідать!
9. Хто з усіх них не знає, що рука Господня все це створила?
10. В його руці душа всього живого, дихання кожного
людського тіла.
11. Хіба не вухо слова розрізняє?
12. У сивоголових — мудрість, у довголітніх — розум.
13. У нього премудрість і потуга, у нього рада й розум.
14. Як він зруйнує, ніхто не відбудує; як замкне когось,
ніхто вже не відімкне.
15. Здержить води — все повисихає; а пустить їх —
розбурять землю.
16. У нього сила та обачність; у нього зведений і зводитель.
17. Він радників босоніж відсилає і в суддів розум відбирає.
18. Він знімає з царів кайдани й оперізує їх стан мотуззям.
19. Він відсилає священників босоніж і валить могутніх.
20. Він проречистим рот закриває, він забирає в старих розум.
21. Він виливає на вельмож презирство й розпускає пояс
сильних.

- 22. Він виявляє те, що в темряві глибоко скрилось, виводить смертну тінь на світло.
- 23. Множить народи і їх губить, поширює людей, а потім їх нищить.
- 24. Він відбирає розум у голів краю, пускає їх блудити в пустині без дороги.
- 25. І вони бродять помацки у темряві без світла, і заточуються, немов п'яні».

13.

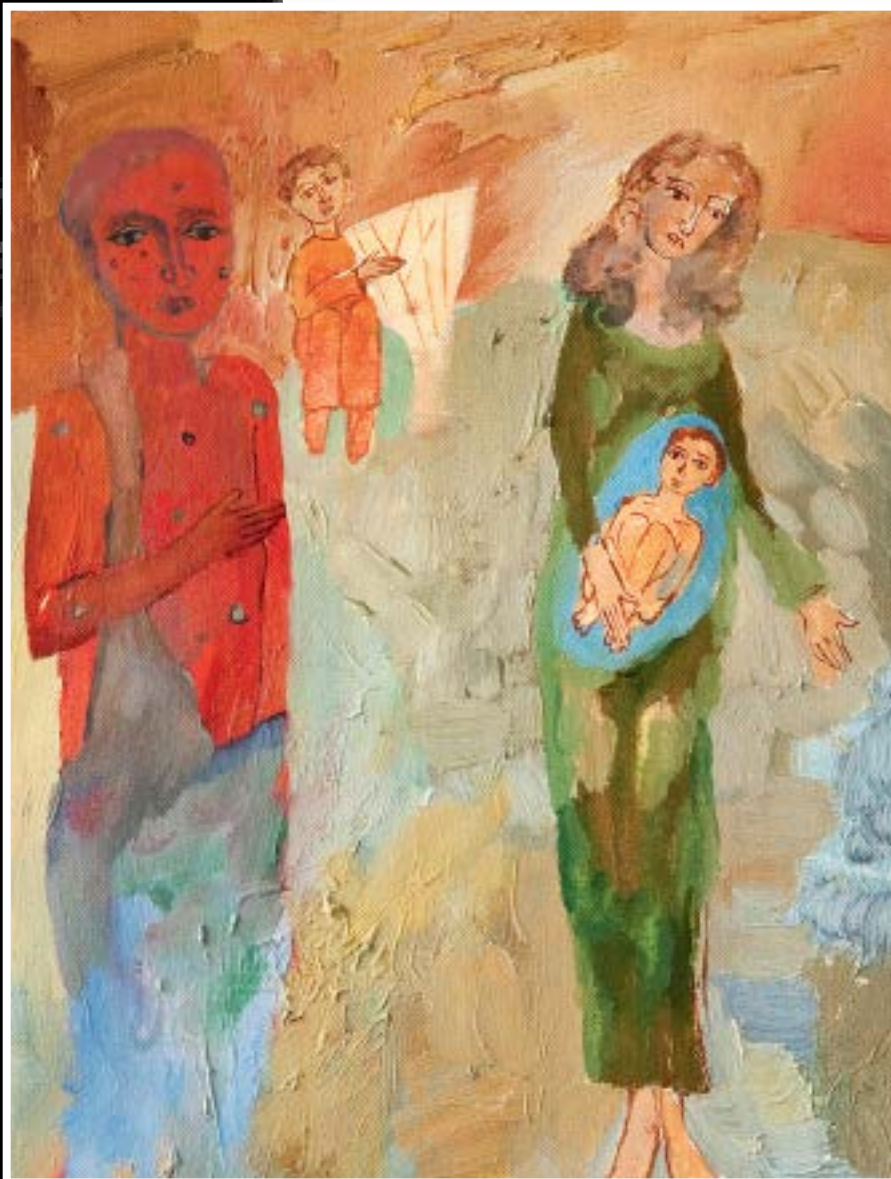
«Усе це бачило моє око, вухо моє це чуло
й зрозуміло.

2. Що ви знаєте, я також знаю, нічим я від вас не гірший.
3. Та я бажаю говорити з Всемогутнім, я хочу на прохання з Богом стати.
4. Щождо вас, то ви архимники, нездатні лікарі — усі ви!
5. Коли б то ви уже заговорили! Це була б ваша мудрість.
6. Слухайте ж, прошу, мою скаргу, на оборону моїх уст уважайте.

7. Чи задля Бога верзтимете неправду? Чи ради нього будете плести облуду?
8. Чи хочете за ним тягнути? Змагатися за Бога?
9. Хіба на добре воно вийде, якщо він вивідати вас захоче? Чи ж можна з нього глузувати, як то люди з людей глузують?
10. Він покарає вас напевне, коли ви потайки тягтимете за кимось.
11. Чи ж його велич вас не страхає, страх перед ним на вас не нападає?
12. Ваші гадання — думки з попелу, і відповіді ваші — відповіді з глини.
13. Замовчіть передо мною, я буду говорити, хоч би й що мені сталося.
14. Я візьму моє тіло собі в зуби, покладу мою душу собі в руку.
15. Навіть коли захочете мене вбити, я не здригнуся; однак мої вчинки перед ним я боронитиму.
16. Це, зрештою, було б моїм рятунком, бо перед ним не смів би з'явитись нечестивий.
17. Слухайте уважно моє слово, моя наука нехай увійде у ваші вуха.
18. Ось я готую мою справу; я знаю, що я маю слухність!
19. Хто захоче сперечатися зі мною? Я зараз же замовкну, готовий умерти.

20. Двох речей тільки не чини зі мною, тоді я не ховатимусь від тебе!
21. Одверни від мене твою руку, і нехай страх твій мене не жахає!
22. І тоді клич, і я відповідатиму; або я буду говорити, а ти мені відказуй.
23. Скільки переступів та гріхів у мене? Вкажи мені переступ мій і гріх мій!
24. Чому ховаєш вид твій і за ворога мене вважаєш?
25. Хочеш злякати зірваний листочок і за билинкою сухою гнатись?
26. Пишеш на мене гіркий засуд і гріхи молодости моєї мені закидаєш;
27. заковуєш у колоди мої ноги, стежки мої всі пильно назираєш, і сліди ніг моїх рисуєш.
28. Та я марнію, немов дерево трухляве, немов одежа, що її міль переїла».

14.

«Чоловік, що родиться від жінки,
віком короткий і тривоги повний.

2. Зростає, немов квітка, і в'яне, і біжить тінню без упину!
3. І на такого відкриваєш твої очі, тягнеш на суд із собою?
4. Хто з нечистого може зробити чисте? Ніхто!
5. Коли йому дні визначені, число місяців його тобі відоме,
ти накреслив йому межу, якої він не переступить,
6. то відверни від нього твої очі, залиш його, покіль,
як той поденник, він не скінчить дня свого.

7. І дерево має надію; воно, хоч зрубане, ще відродиться,
і пагінці його рости не перестануть.
8. Навіть як його корінь у землі постарівся, і пень його
у ґрунті струхлявів,
9. але, скоро воно почує воду, знов зазеленіє і поросте
галуззям, наче молоденьке.
10. А людина вмирає і лежить бездушна; людина йде на той
світ, — і де вона?
11. Води зникають з моря, ріки стають сухими, сохнуть;
12. отак людина ляже і не встане; покіль не щезнуть
небеса, — не пробудиться, не підведеться від сну свого.
13. Коли б уже ти сховав мене в Шеолі, укрити мене, поки
перейде гнів твій, призначив мені строк — потім згадати
про мене!
14. Коли хтось умре, хіба оживе знову? Я б дождав увесь час
моєї служби, аж поки не прийшла б для мене заміна.
15. Ти кликнув би, і я тобі відповів би, ти прагнув би діла
рук твоїх.
16. Замість, як нині, рахувати мої кроки, ти не вважав
би більше на гріх мій!
17. І запечатаний у торбинці був би мій переступ,
мою провину ти перекреслив би!
18. Та ба! Як гора падає, валиться, і скеля зі свого місця
сходить,
19. води каміння витирають, злива змиває з землі порошок,
так ти чоловіка надію нищиш.

20. Кидаєшся на нього постійно, і він зникає, змінюєш вид його і відсилаєш.
21. Чи в честі його діти, він не знає, чи в ганьбі, він не помічає.
22. Він тільки відчуває біль свого тіла, і його душа над тим самим ридає».

Глава

15.

Заговорив Еліфаз із Теману й мовив:

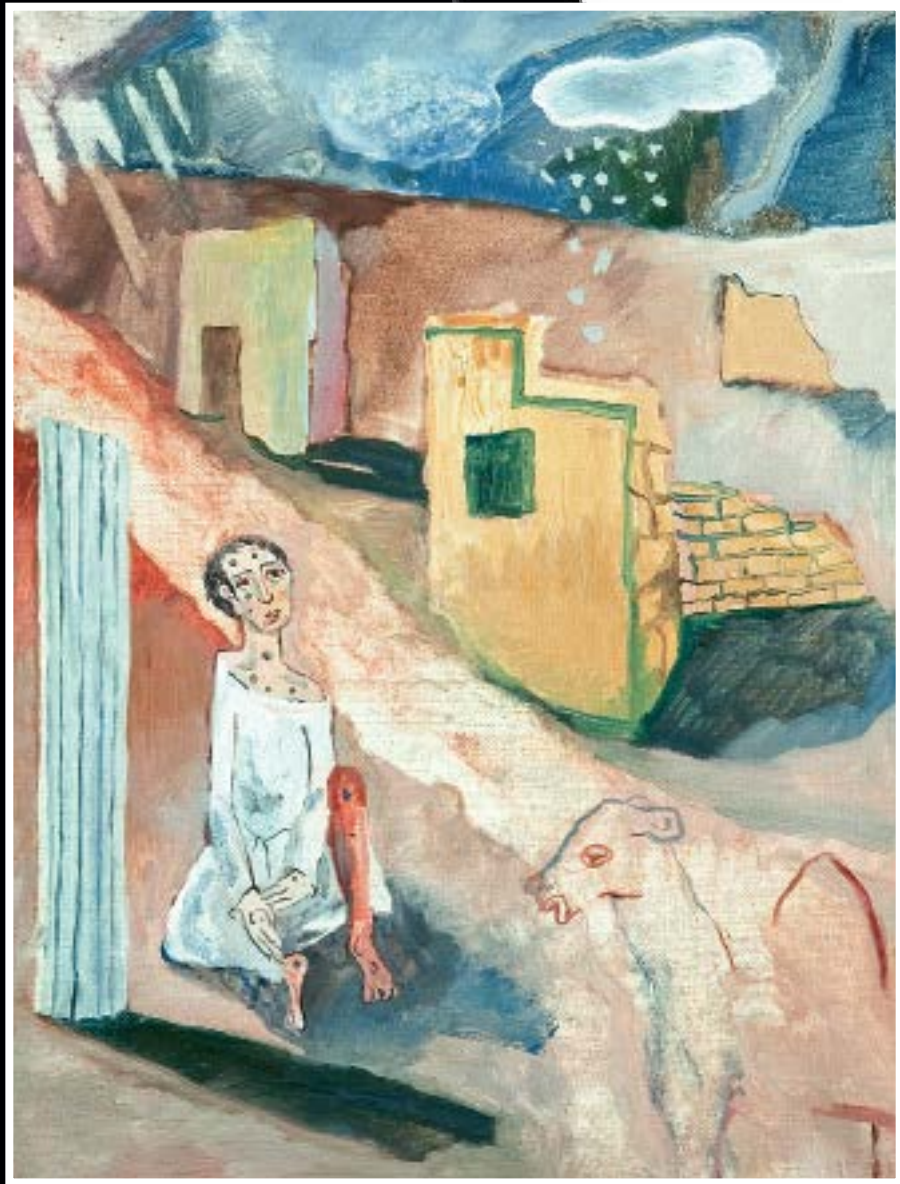
2. «Хіба ж відповідає мудрий пустим знанням,
сповняє своє нутро східнім вітром,
3. сперечаючись недоречними словами, промовами,
в яких немає користи?
4. Ти навіть відкидаєш богобоязливість, і касуєш
побожність перед Богом.
5. Твоя вина навчає уста твої, ти вибираєш бесіду
лукавих,

6. тим і осуджує тебе рот твій, а не я! І власні твої уста свідчать проти тебе.
7. Хіба ти перший з людей народився, побачив світ перед горами?
8. Хіба ти слухав Божої наради, присвоїв собі мудрість?
9. Що знаєш ти, чого б ми не знали? Що розумієш, чого б ми не розуміли?
10. Є сивий та старий також між нами, що перейшов віком і твого батька.
11. Хіба для тебе мала річ — Божа втіха та тихе слово, сказане до тебе?
12. Чого пориває тебе твоє серце? Чому очима гордо позираєш,
13. коли звертаєш проти Бога гнів твій і твоїм ротом верзеш такі речі?
14. Що таке людина, щоб була чистою? Як бути справедливим тому, хто родиться від жінки?
15. Якщо й своїм святим не йме він віри, і небеса нечисті перед його очима,
16. оскільки більш гидка й зіпсована людина, що, наче воду, п'є беззаконня.
17. Я поясню тобі, мене послухай! Я оповім те, що сам я бачив,
18. що оповідають мудрі, не таївши нічого, за предками своїми.
19. Їм одним земля дана була, і ні один чужинець не скитався між ними.

20. Поки віку у злого — себе самого мучить; протягом призначених гнобителів літ
21. жажливий крик лунає у його вухах; серед повного спокою на нього нападає грабіжник.
22. Не сподівається, що повернеться із п'ятьми, і всюди меч перед собою бачить.
23. Його кидають на їжу коршакові. Він знає, що над ним біда нависла.
24. День темряви його жахає, нужда й тіснота на нього наседають, немов той цар, готовий кинутись до бою.
25. Він здіймав свою руку проти Бога, він хоробрував із Всемогутнім.
26. З випростаною шиєю біг проти нього, захоронений грубими щитами.
27. Обличчя його набрякло салом, боки поросли жиром.
28. Він жив у зруйнованих містах, у домах, де ніхто більше не жив, бо вони були готові завалитись.
29. Не забагатіє він, розвіється його достаток, і не простягнеться його тінь по країні.
30. Він не втече від мороку, вогонь спалить його ніжне галуззя, а цвіт його обіб'є вітер.
31. Нехай не покладається на свій зріст високий, знаємо бо, що то — марнота.
32. Віття його зів'яне передчасно, його галуззя не буде зеленіти.

- 33. Мов виноградина, він скине недоспілі грона і, наче маслина, цвіт свій зронить.
- 34. Так! Кодло нечестивого буде безплідне, і вогонь пожере шатра продажних.
- 35. Хто зачав зло, той породить нещастя; нутро його готує злуду».

16.

Глава

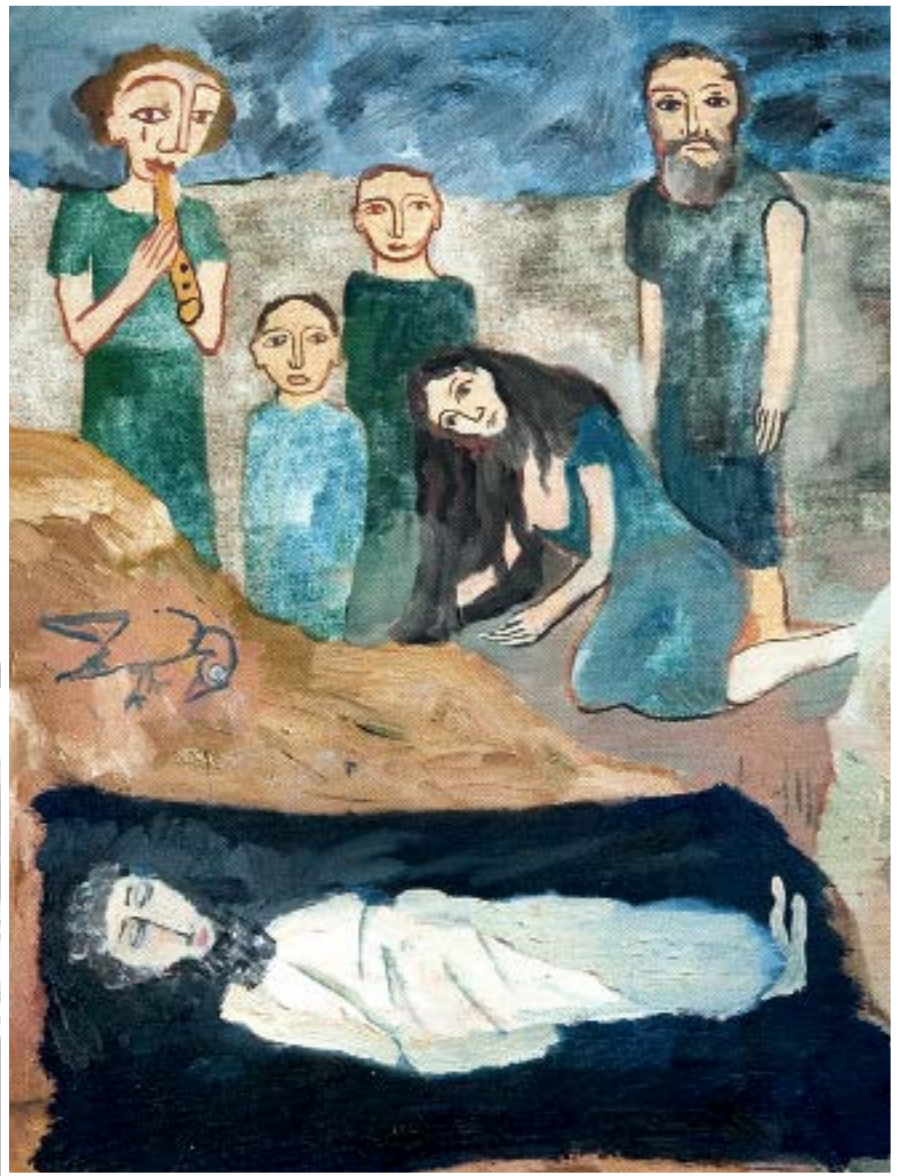
Заговорив Іов і мовив:

2. «Чув я багато вже такого, гіркі з вас усіх утішителі!
3. Чи буде край словам на вітер? Яка біда спонукує тебе відповідати?
4. Я теж базікав би, як ви, якби ви були на моєму місці.
Я б теж засипав вас словами, кивав над вами
б головою
5. та додавав би вам відваги моїми устами й не перестав
би рухати губами.

6. Та чи я говорю — не притихає біль мій, чи мовчу —
він мене не покидає.
7. Ось і тепер виснажив мене завидючий, уся його ватага
мені допікає.
8. Він устає свідком проти мене, кидає мені ввічі
клеветою.
9. Гнів його рве й лютує проти мене, він скрегоче на мене
зубами. Противники мої очима блискають на мене,
10. роззявили на мене свою пащу, у зневазі б'ють мене
по щоках, зібравшись на мене разом.
11. Бог видав мене нечестивцям, у руки безбожникам мене
кинув.
12. Я був щасливий, та він струсив мене, схопив мене за шию
і розбив на кавалки, прицілом собі мене поставив.
13. Стріли його мене навколо оточили, він прошиває
моє нутро без пощади, він жовч мою на землю розливає.
14. Він пробиває в мені пролом за проломом, мов велетень,
кидається на мене.
15. Веретище я зшив собі на шкіру, й обличчя своє занурив
у порох.
16. Вид мій почервонів від плачу, на віях моїх тінь
смерти, —
17. хоч і нема в руках у мене насильства, і хоч молитва
моя чиста!
18. Земле, не закривай моєї крові, і хай не буде місця
для мого крику.

19. Тепер також на небі є у мене свідок, мій оборонець
во вишніх.
20. Думки мої глибокі — мої оборонці, і око моє лле до Бога
сльози.
21. О, якби чоловік міг правуватись з Богом, як людський
син із своїм ближнім!
22. Іще бо кілька літ, що прийдуть, і я піду в дорогу,
з якої не повернуся».

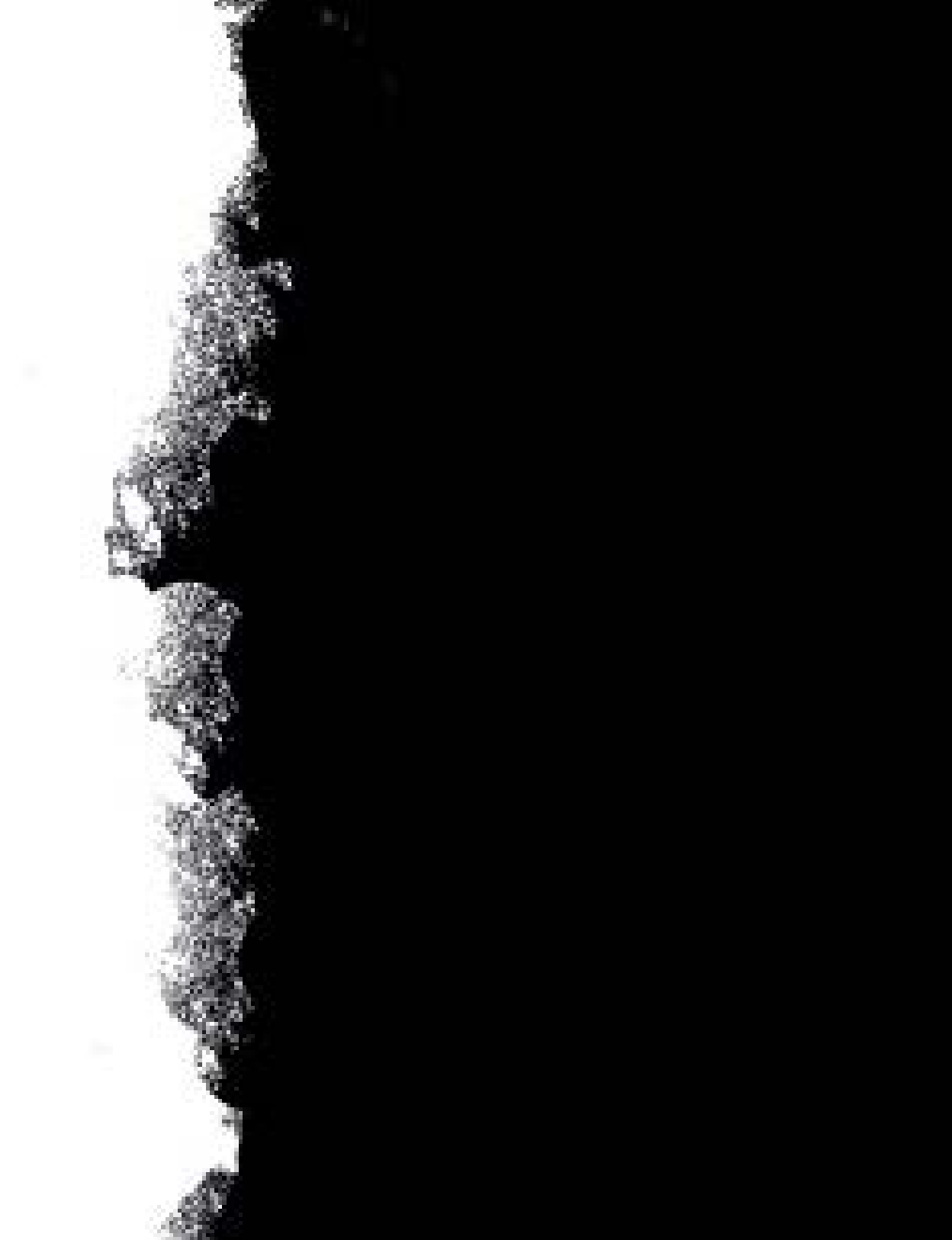
Глава

17.

«Мій дух розбитий, дні мої погасли,
для мене залишається лише могила.

2. Чи не став я посміховиськом? Чи не в гіркоті ночують
мої очі?
3. О, поручися за мене сам перед собою! Бо хто б ручився
за мене?
4. Та ти позбавив розуму їхнє серце, тому й не піднесеш
їх угору.
5. Вони призначають здобич друзям, тоді як очі власних
дітей меркнуть.

6. Ти зробив мене притчею народу, мені плюють у вічі.
7. В очах моїх від смутку потемніло, і мої члени, наче тінь, виснажуються.
8. Дивуються над оцим праведні люди, і невинний обурюється на безбожника.
9. Та праведник тримається путі своєї і чистий руками ще більш набирає духу.
10. Верніться ж, усі ви, приступіте; може, бодай одного мудрого знайду між вами!
11. Дні мої відпливли, думки мої розбиті! Зідхання мого серця
12. з ночі день роблять, і супроти темряви світло близько.
13. Чи можу сподіватись? Шеол — моя домівка! У темряві стелю я собі постіль.
14. Кричу до гробу: Ти мій батько! А до хробака: Моя сестра й моя мати!
15. Де ж тут моя надія? І щастя моє, — хто його бачив?
16. Зійдуть у Шеол зі мною, коли зануримося разом у порох?»

18.

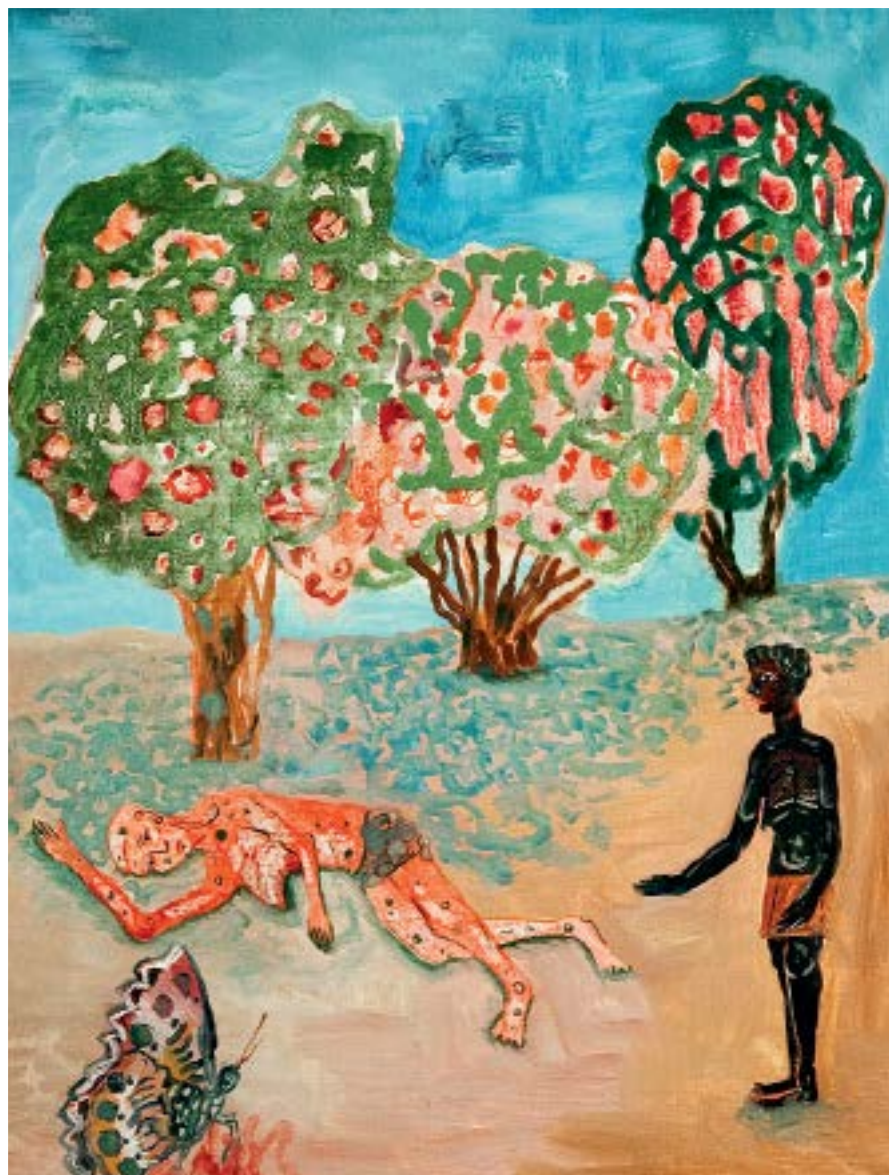
Заговорив Білдад із Шуаху та й мовив:

2. «І докіль будете словам ви класти перешкоди?
Будьте розумні, і тоді говоритимемо!
3. Чому нас уважаєш за скотину? Чому в твоїх очах
ми нечисті?
4. О, ти, що у досаді душу свою роздираєш! Чи ж задля тебе
земля має опустіти? Чи скелі пересунуться зі свого місця?
5. Таж у безбожника погасне світло, полум'я його не буде
більше блищати.

6. Стемніє світло в наметі його, і погасне над ним
його світич.
7. Бадьорий хід його ослабне, його повалить власний намір.
8. Він ускочить у сітку власними ногами і над сильцем
буде ходити.
9. Пути впіймають його ноги, петля буде тримати
його цупко.
10. На землі сховане йому сильце і пастка для нього на стежці.
11. Навколо страхи його лякають, слідом за ним женуться.
12. Він голодує у своїх достатках, і нещастя стоїть
у нього збоку.
13. Недуга роз'їдає його шкіру, і перворідний смерти гризе
його члени.
14. З намету, де він був безпечний, його викидають і до царя
страхів тягнуть.
15. Ти можеш жити в його наметі, що не його вже,
і посипають сіркою його домівок.
16. Внизу його коріння засихає, угорі ж його гілляки
в'януть.
17. Пам'ять про нього з землі щезає, і немає його імени
в околиці.
18. Його зі світла в пітьму зіштовхують, його зі світу
проганяють.
19. Ні внуків, ні нащадків він не матиме в народі;
ані душі живої у своїх оселях.

20. Захід жахнеться над його нещастям, а схід пройметься
 страхом.
21. Отакі житла нечестивця, отаке місце того,
 хто не знає Бога!»

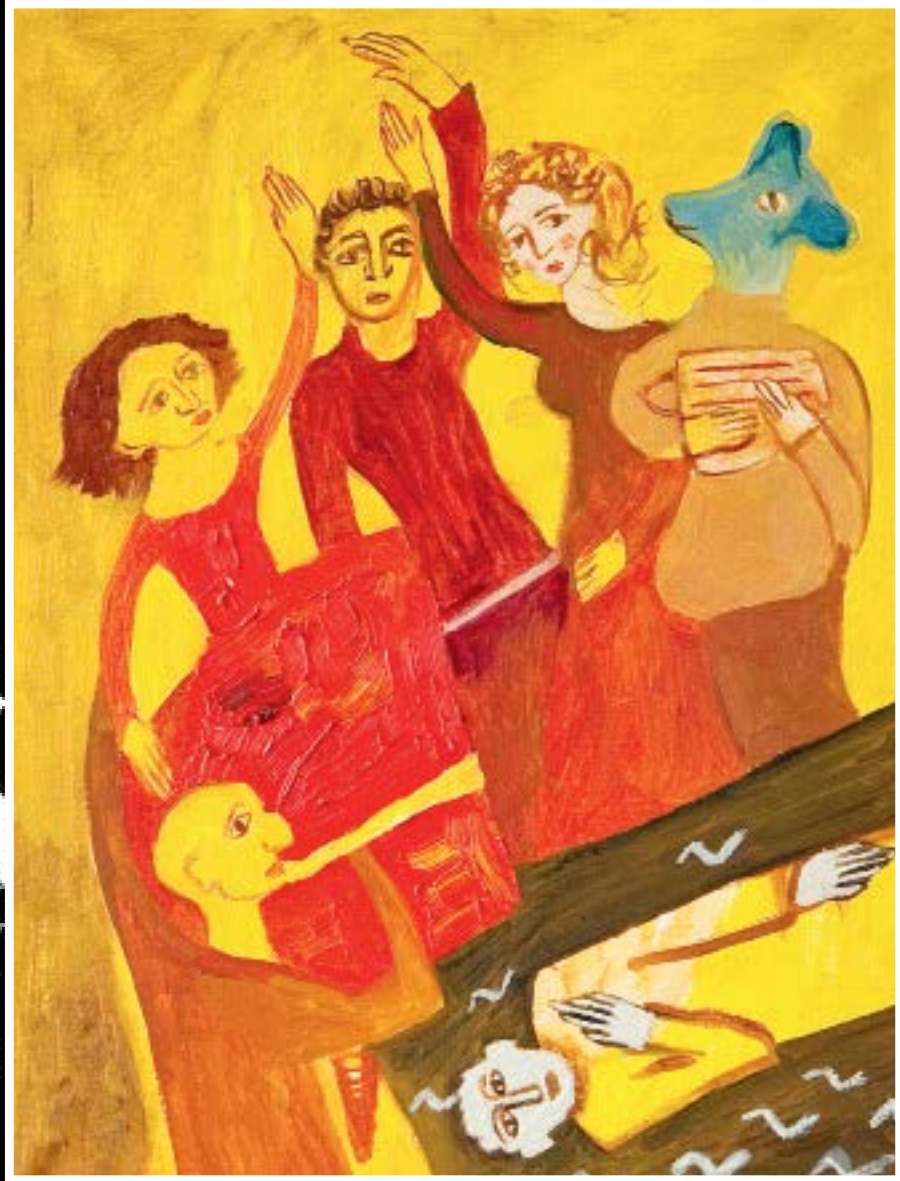
19.

Заговорив іов і мовив:

2. «Докіль ви будете смутити мою душу, промовами мене пригноблювати?
3. Оце вже десять раз мене ви образили, і не стидаєтесь мене зневажати.
4. Коли я справді завинив, то провина моя на мені зостанеться.
5. Коли вам справді любо величатись надо мною та закидати мені мою ганьбу,

6. то знайте, що Бог мене придавив, обвів мене навколо сіткою своєю.
7. Як закричу: Насилля! — ніхто не чує; коли закличу — немає суду!
8. Загородив мені дорогу, перейти не можу; і на стежки мої поклав пільму.
9. Здер з мене мою славу, вінець ізняв з голови у мене.
10. Руйнує мене навкруги, я пропадаю; неначе дерево, надію в мене вириває.
11. Палає гнівом проти мене, за ворога собі вважає.
12. Його загони купою прибули, насипали дорогу проти мене й облягли кругом намет мій.
13. Братів моїх він віддалив від мене, і мої знайомі відчужилися від мене.
14. Близькі мої ізникли, друзі мої мене забули.
15. Мої домашні й мої слугині мене вважають за чужинця, я зайдою в їхніх очах зробився.
16. Кличу мого слугу — не відповідає, хоч я і власними устами його прошу.
17. Жінка моя гидує моїм подихом, я став гидким синам мого лона,
18. а й малі діти мене зневажають. Як підведусь, вони глузують з мене.
19. Гордують мною усі мої найсердечніші друзі; а ті, що я любив, обернулись проти мене.

20. Тіло у мене згнило в моїй шкірі, а кості мої вистають з-під шкіри, як зуби.
21. Змилуйтесь, змилуйтесь надо мною, мої друзі, бо рука Божа мене доторкнулась!
22. Чому, як Бог, женетесь за мною, не насичуєтесь моїм тілом?
23. О, якби мої слова були записані, якби вони були вириті на міді!
24. Різцем залізним і олив'яним видовбані у скелі повіки!
25. Я знаю — Захисник мій живе, і останнім він устане над порохом.
26. Позбавлений навіть шкіри, я встану; і в моїм тілі побачу Бога.
27. Я сам його узрю, очі мої побачать, а не хтось інший; серце у мене в грудях ние!
28. Якщо ви мислите: За що б нам його переслідувати, яку зачіпку знайти нам на нього? —
29. то бійтеся меча для себе, бо гнів проти провин палає, щоб знали, що суд буде».

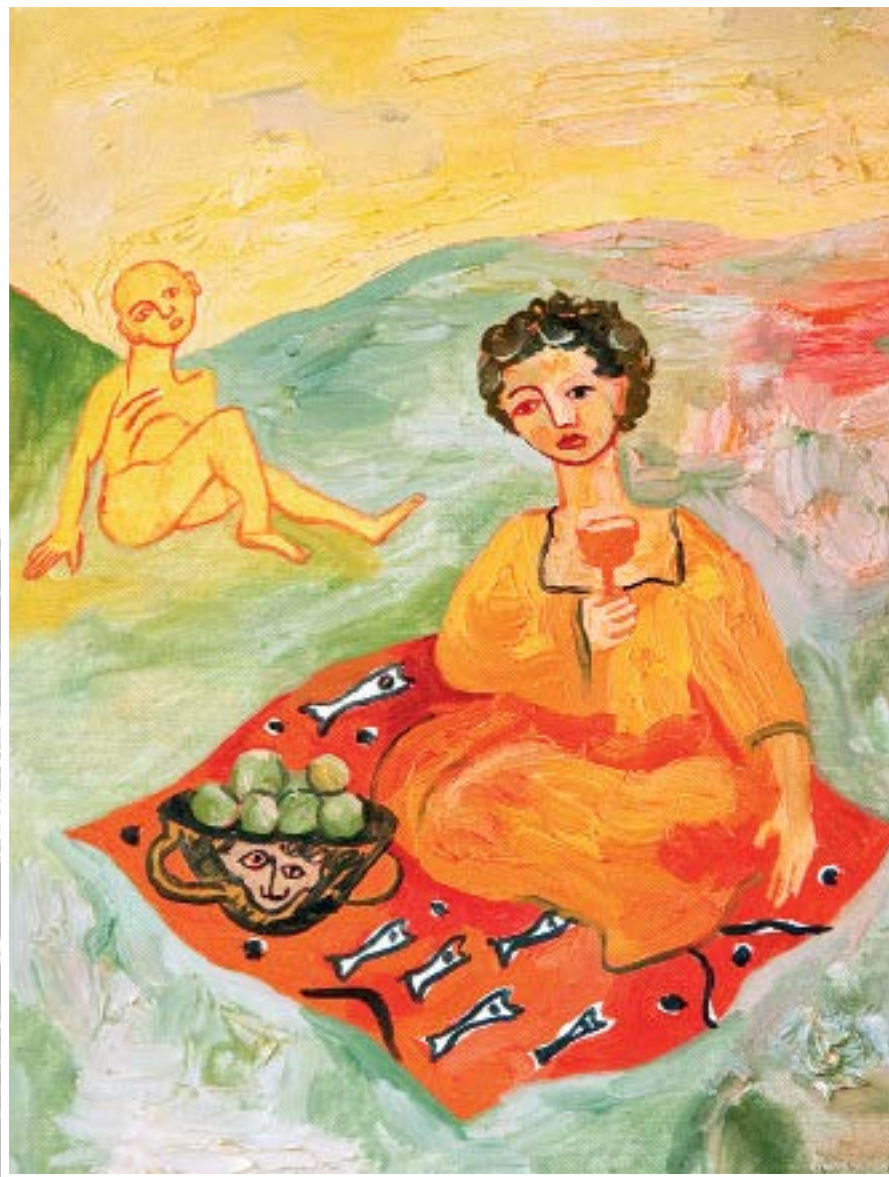
20.

Заговорив Цофар з Наамату й мовив:

2. «Думки мої спонукують мене відповідати, та й неспокій той, що в мені.
3. Я вислухав докір, для мене образливий, але мій розум шепоче, що маю відповісти.
4. Чи ти не знаєш, що від віків, з того часу, коли постала на землі людина,
5. веселощі безбожного короткі і радість нечестивого хвилева?

6. Навіть якби під небеса піднявся він зростом, і голова його сягала аж до хмари,
7. мов привид, пропаде навіки. Хто його бачив, питатиметься: Де він?
8. Він зникне, наче сон, його не знайдуть більше, немов нічна мара, він щезне.
9. Око, що бачило його, не бачитиме його ніколи, і не вглядить його вже більш його оселя.
10. Діти його відшкоднують убогих, руки його повернуть назад його багатство.
11. Кості його повні юнацького запалу, але він разом з ним ляже в порох.
12. А коли зло було йому солодке в роті, і він ховав його у себе під язиком,
13. беріг його, не покидав його, тримав його під піднебінням,
14. то їжа ця в його нутрі зіпсується, отрутою гадючою візьметься в його нутрощах.
15. Він виблює добро, що був проглинув; Бог вирве його з живота у нього.
16. Отруту ссав гадючу — його уб'є язик зміюки!
17. Він не вздріє вже річок олії, ані потоків меду й молока.
18. Трудом набуте поверне, проковтнути не зможе; плодом свого прибутку не буде радіти.
19. Бо він гнобив і покидав убогих, пограбував дім, замість його будувати.

20. Бо черево його не відало наситу, від його скупощів не можна було врятуватись.
21. Від його ненажерства ніхто не міг спастися; тим-то і не буде тривким його щастя.
22. У повноті достатків йому стане тісно, всяке нещастя впаде на нього.
23. Саме коли він наповнятиме живіт свій, Бог зішле на нього жар свого гніву, пустить дощем на його тіло стріли.
24. Якщо ухилиться від зброї із заліза, то його прошиє лук мосяжний.
25. Стріла пройде йому навиліт через спину, крізь жовч його пройде спис блискучий; великий жах упаде на нього!
26. Тьма-тьменна таємно для нього уготована. Вогонь, що ніхто не роздмухав, пожере його; він знищить і те, що лишиться в його наметі.
27. Небо відкриє його несправедливість і земля встане проти нього.
28. Його домівку змиє повінь, що розіллється в день Божого гніву.
29. Ось яка доля грішника від Бога, спадщина, що випаде йому від Бога».

21.

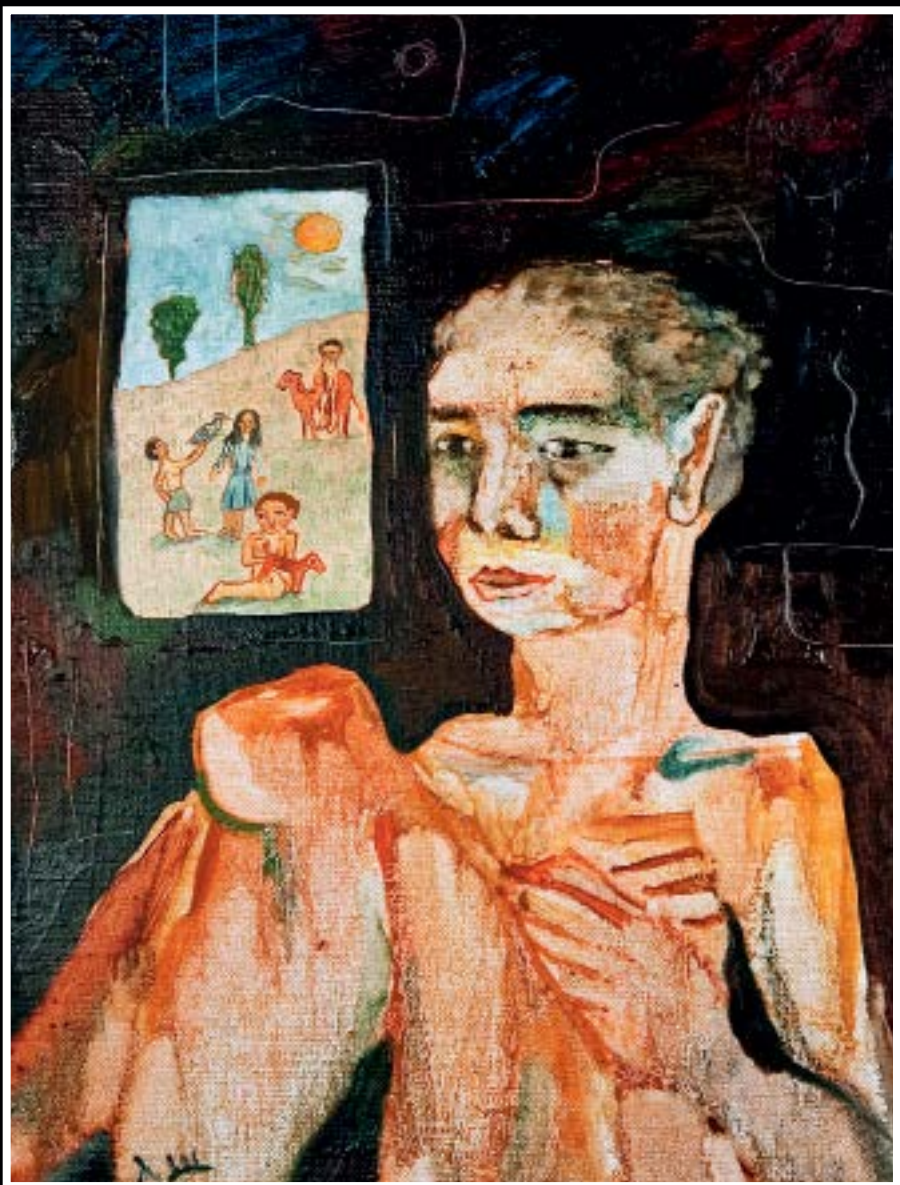

Заговорив Іов і мовив:

2. «Вважайте, слухавши, на моє слово, і нехай воно втішить вас.
3. Стерпіть мене, я буду говорити; як виговорюся — насміхайтесь.
4. Чи ж то на людину моя скарга? Як тут не бути нетерплячим?
5. Вважайте ж мені: ви вжахнетесь, затулите рукою уста ваші.
6. Я сам, коли подумаю про те, здригаюсь, і моє тіло охоплює тремтіння.
7. Чому живуть оті нечестиві, старіються та й ще багатіють?

8. Їхні діти гараздують перед ними, нащадки їхні ростуть у них перед очима.
9. Домівки їхні від страху безпечні, і бича Божого нема над ними.
10. Їхній бик запліднює, не знемагає; корова їхня телиться, не скидає.
11. Вони пускають бігати дітей своїх, мов овець, й малеча їхня гарцює.
12. Виспівують під бубон та під цитру, і веселяться під сопілки голос.
13. Провадять дні свої у щасті, і сходять до Шеолу в мирі.
14. А, проте, Богові казали: «Відступи від нас! Доріг твоїх не хочемо ми знати!
15. Що він таке, отой Всемогутній, щоб нам йому служити? І що за користь нам його бламати?»
16. Чи ж їхнє щастя не в них у руках? Чи ж рада злих від нього не далека?
17. Чи, може, світло у безбожних раз у раз гасне і падає на них нещастя? Чи часто у своєму гніві він їх губить,
18. так що вони стають, немов солома перед вітром, немов полова, що її здіймає вихор?
19. А, може, Бог зберігає його кару для його дітей? Ні! Нехай відплатить йому самому, щоб сам теє віддав!
20. Нехай побачить власними очима своє горе, і з гніву Всемогутнього хай вип'є!

21. Яка йому журба про дім свій після нього, коли число місяців у нього пороховане?
22. Чи то ж нам Бога знання вчити, коли він судить щонайвищих?
23. Один умирає повний сили, повнотою щасливий та безпечний.
24. Стегна у нього повні ситі, кості його набиті шпигом.
25. А другий умирає наболілою душею, не скуштувавши щастя.
26. Разом лягають у порох, їх черва вкриває!
27. Я знаю добре думки ваші та замисли, що проти мене куєте.
28. Ви кажете: Де дім вельможі? Де намет, що грішники у ньому жили?
29. Хіба ви не питали тих, що у світах бували, над досвідом їхнім не розмишляли,
30. що в день біди лихий щаджен буває, що у день гніву він веселий?
31. Хто йому закине його поведінку ввічі, і те, що він накоїв, хто йому відплатить?
32. Коли ж його внесуть на цвинтар, над гробом своїм він чатує.
33. Скиби землі йому солодкі. За ним ідуть усі люди, а перед ним — нема й ліку!
34. Що вони варті, ваші втіхи марні? Таж відповіді ваші — лиш омана!»

22.

Заговорив Еліфаз із Теману й мовив:

2. «Чи ж може людина Богові бути корисна, якщо сам собі мудрий приносить користь!
3. Що Всемогутній має з того, що ти справедливий?
Який йому прибуток з того, що твої дороги досконалі?
4. Чи, може, він тебе карає за твою побожність, іде на суд із тобою?
5. Чи ж не за те, що злоба твоя превелика, і що переступам твоїм нема краю?

6. Видно, ти брав з братів твоїх заклади за дрібницю, здирав одержу з голих.
7. Спраглому не давав єси води напиться, голодному відмовляв єси хліба.
8. Кожному сильному — була земля, а прихильники твої заселявали її.
9. Ти відсилав удовиць із порожніми руками, ламав сиротам руки!
10. Тим-то навколо тебе сіті, і страх тебе лякає раптово.
11. Світло тобі потемніло, ти вже не бачиш, і повинь вод тебе вкриває.
12. Чи ж Бог не наверху в небі? Поглянь на зорі вгору, як вони високо!
13. Ти кажеш сам до себе: Що Бог знає? Хіба він крізь чорну хмару судить?
14. Хмари йому завіса, він не бачить; він небесним обрієм походить.
15. Хочеш триматись одвічної дороги, яку топтали люди беззаконні,
16. що були схоплені передчасно, коли ріка підмила їхні основи?
17. Які до Бога говорили: Одступи од нас! Що, мовляв, нам Всемогутній зробить?
18. Таж він наповнював їхні доми щастям у той час, як думка злих його цуралась.

19. Бачать те праведники і радіють, невинний із них сміється:
20. Хіба не пропав їхній статок? Чи не пожер вогонь їхні рештки?
21. Тож помирися з ним, зроби угоду, і твоє щастя повернеться до тебе!
22. Прийми з уст його науку. Вклади його слова собі до серця.
23. Як до Всесильного ти звернешся покірно, як віддалиш несправедливість від намету твого,
24. золото вважатимеш за порошок, оте офірське — за ринь із ручаїв.
25. Всесильний буде твоїм скарбом, брусками срібла у тебе!
26. Тоді ти будеш радуватися Всесильним і підведеш обличчя твоє До Бога.
27. Помолишся до нього, і він тебе почує, і ти виконаєш свої обітниці.
28. Все, що задумаєш, тобі поталанить, і над дорогами твоїми засяє світло,
29. бо він принизить того, хто несеться вгору, а смиренний очима буде в нього врятований.
30. Безвинного він визволяє, ти чистотою рук твоїх спасешся».

Глава

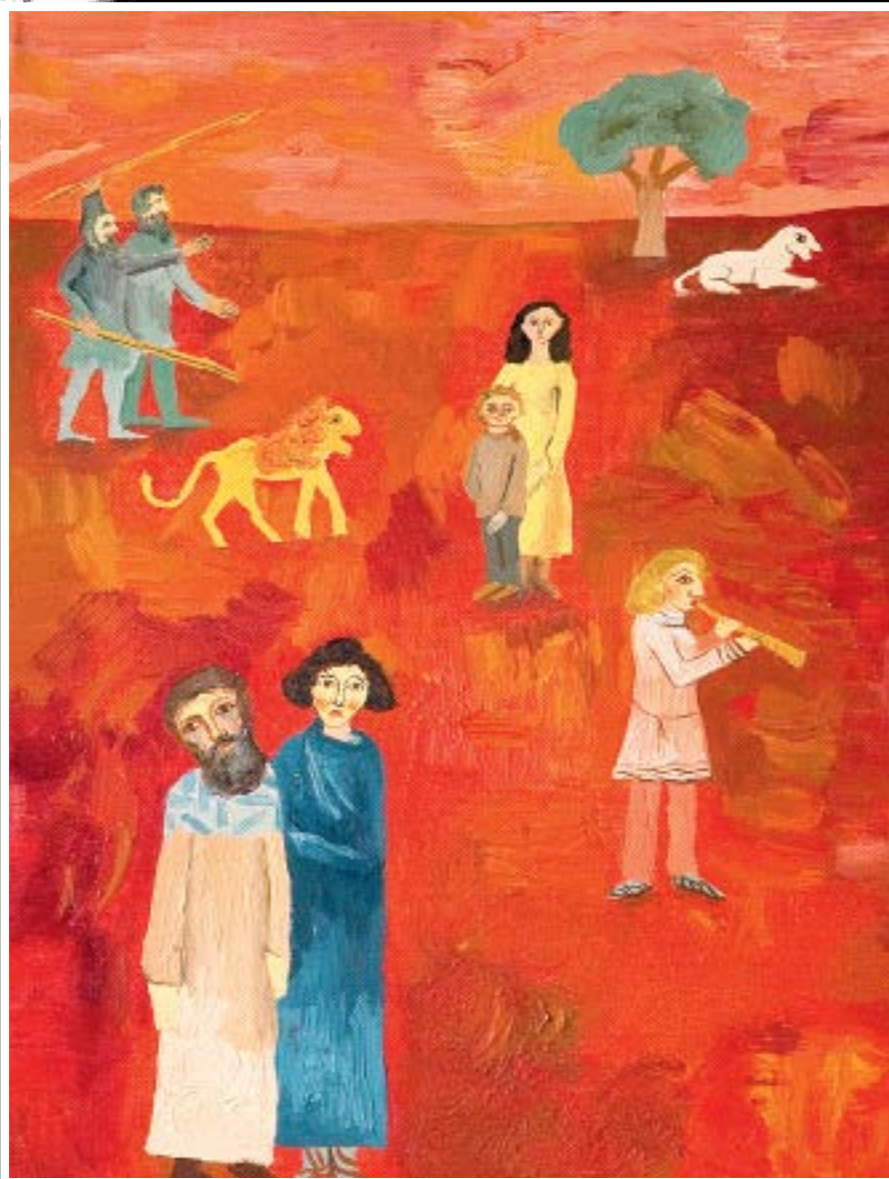
23.

Заговорив Іов і мовив:

2. «Сьогодні знову гірка моя скарга, його тяжка рука у мене стогін вириває.
3. Коли б я знав, де його знайти, щоб доступитись до його престолу!
4. Я впорядив би перед ним розправу, наповнив би доводами мої уста.
5. Я збагнув би слова відповіді до мене, я зрозумів би, що він мені сказав би!

6. Чи сперечався б він на повну силу зі мною? О ні!
Він би тільки до мене прислухався.
7. Тоді з ним праведник став би на прю, і я звільнився б від
судді мого назавжди!
8. Та як піду на схід — його немає, на захід — його
не помічаю.
9. На півночі його шукаю — не бачу, повернуся на південь —
не виджу.
10. Він знає мою путь і мою зупинку; нехай же мене
випробує: як золото, я вийду.
11. Моя нога його сліду трималась; путі його я пильнував,
не відхилявся.
12. Від заповіді уст його не відступав я, накази уст його ховав
у себе в грудях.
13. Призначить він щось, — хто назад поверне? Чого він
забажає, те й зробить.
14. Виконує бо свою постанову, а й ще багато іншого,
що в ньому існує.
15. Тому я перед ним жахаюсь, подумаю — і його лякаюсь.
16. Бог зламав мій дух, і налякав мене Всесильний.
17. Бож не від темряви я гину, і не від пітьми, що вкрила
вид мій».

24.

«Чому Всемогутній не затаїв часи,
а ті, що його знають, днів його не бачать?

2. Безбожники пересувають межі, отару й чабана займають.
3. Відводять осла в сиротини, беруть у заклад вола вдовиці.
4. Убогі поступаються з дороги, усі пригноблені в краю мусять від них ховатись.
5. Мов дикі осли в пустині, вони виходять на роботу, шукаючи запопадливо їжі, а ввечорі — немає дітям хліба.

6. Жнуть на чужому полі, виноград грішника збирають.
7. Голі вони ночують, без одежі, не мають чим накритись, коли холодно.
8. В горах на дощі мокнуть, за браком сховку туляться до скелі!
9. Сиріт від грудей відривають, беруть у заклад дитину в бідних.
10. Голі блукають, без одежі, і голодні зносять снопи.
11. Вичавлюють між мурами олію, спраглі, топчуть виноград у точилі.
12. З міста чути людей стогін, душа смертельно пораниених кличе на допомогу, та Бог не чує їхньої молитви!
13. Є поміж ними й вороги світла, які шляхів його не знають, стежками його не простують.
14. Удосвіта стає убивник, убиває бідного й сіромаху, вночі бродить злодюга.
15. Око перелюбця пильнує, коли смеркне. Він думає: Ніхто мене не бачить, і кладе собі на вид запинало.
16. В пітьмі підкопують домівки, а вдень замикаються, не знають світла.
17. Тінь смерти — то для всіх них ранок; коли ж він зійде, жах їх огортає.
18. Вони від дня втікають; маєтність їхня на землі проклята, в їхніх виноградниках не завертає виноградар.
19. Посуха й спека пожирає сніжну воду — так грішника Шеол хапає.

20. Утроба, що його родила, його забуває, черва собі солодко ним пасеться, не згадується більше його ім'я; так кривда, неначе деревина, ломиться.
21. Він чинив зло безплідній, що не родить; він не чинив добра вдовиці!
22. Та той силою своєю хапає дужих, встає, і він життя непевний.
23. Забезпечує його й дає опору, та Господні очі за його путями стежать.
24. Вони ледь-ледь піднесуться, — і вже в'януть, немов зірвана мальвія, немов головки колосків зів'ялих.
25. А як воно не так, то хто мене спростує, на ніщо оберне мою мову?»

25.

Заговорив Білдад із Шуаху і мовив:

2. «У нього влада й страшна потуга: він творить мир у себе на висотах.
3. Хіба полкам його є лічба? І над ким він не виставляє чати своєї?
4. І як людині бути праведною перед Богом? Як бути чистим тому, хто родивсь від жінки?
5. Коли навіть місяць не світить, і зорі не чисті перед очима в нього,
6. то що вже людина — хробак той, і людини син — черв'як той!»

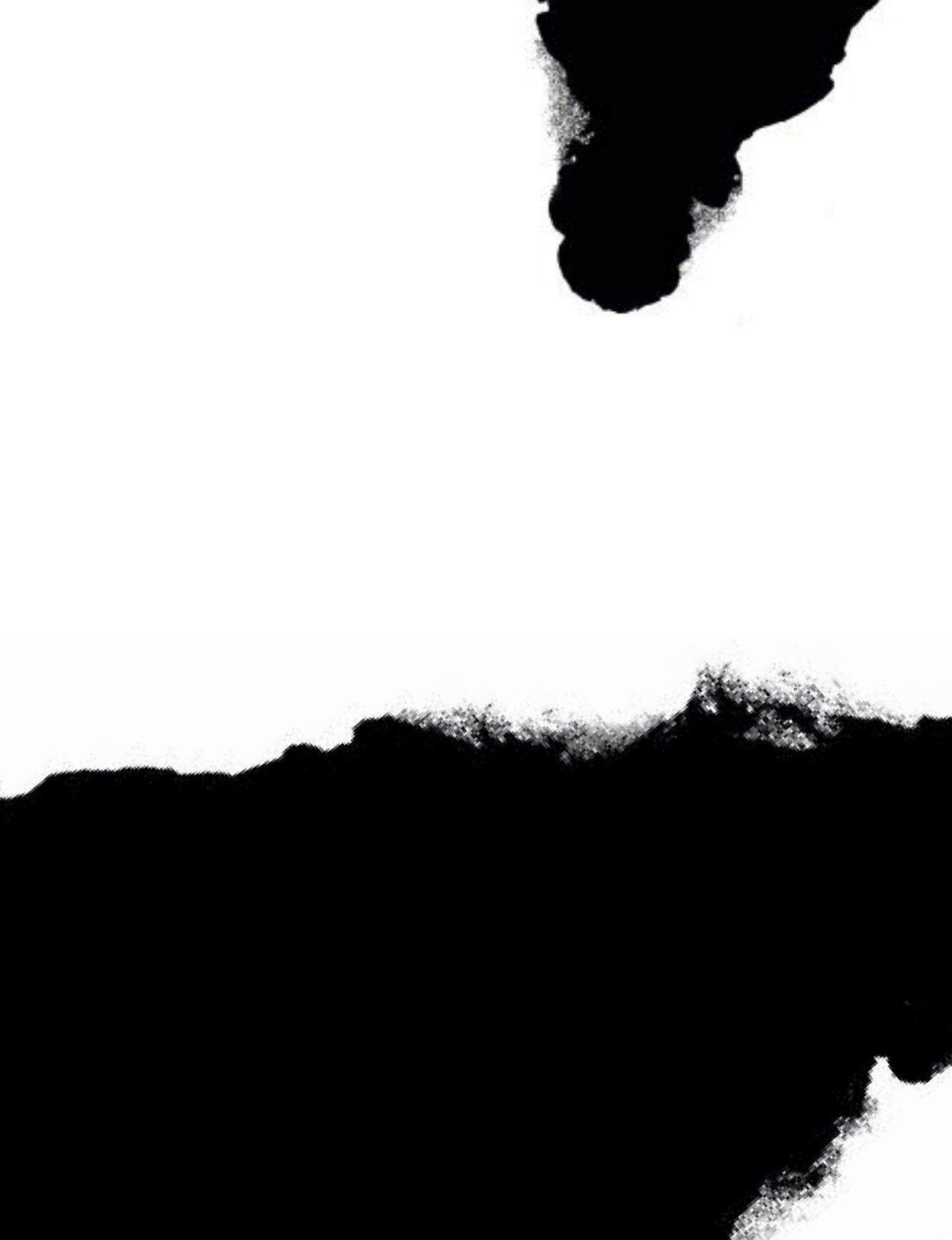
26.

Заговорив Іов і мовив:

2. «Ой, як ти допоміг тому, що без сили, підтримав слабу руку!
3. Що ж то за раду ти дав тому, хто мудрости не має,
й що за велику виявив ти обачність!
4. Кому ти говорив оту промову? І чий дух вийшов із тебе?
5. Тіні померлих трясуться під землею; води й усе, що в них
живе, боїться.
6. Голий перед ним Шеол, і Аваддон — відкритий!

7. Він розіп'яв над порожнечею північ, він на нічому повісив землю.
8. Він замикає води у своїх хмарах, і оболок не розсідається під ними.
9. Він місяцеві у повні вид закриває, він простягає над ним свою хмару.
10. Він накреслив круг над водами аж до межі між світлом та темнотою.
11. Стовпи небес трясуться, і остовпілі лякаються його погрози.
12. Силою своєю він утихомирив море і своїм розумом розбив Рагава.
13. Дух його прояснив небо, рука його прошила в'юнкого змія.
14. Усе ж це — зверхній вигляд його діл, а ми лиш чуємо слабкий їх відгомін! А хто ж би зміг збагнути силу його грому?»

27.

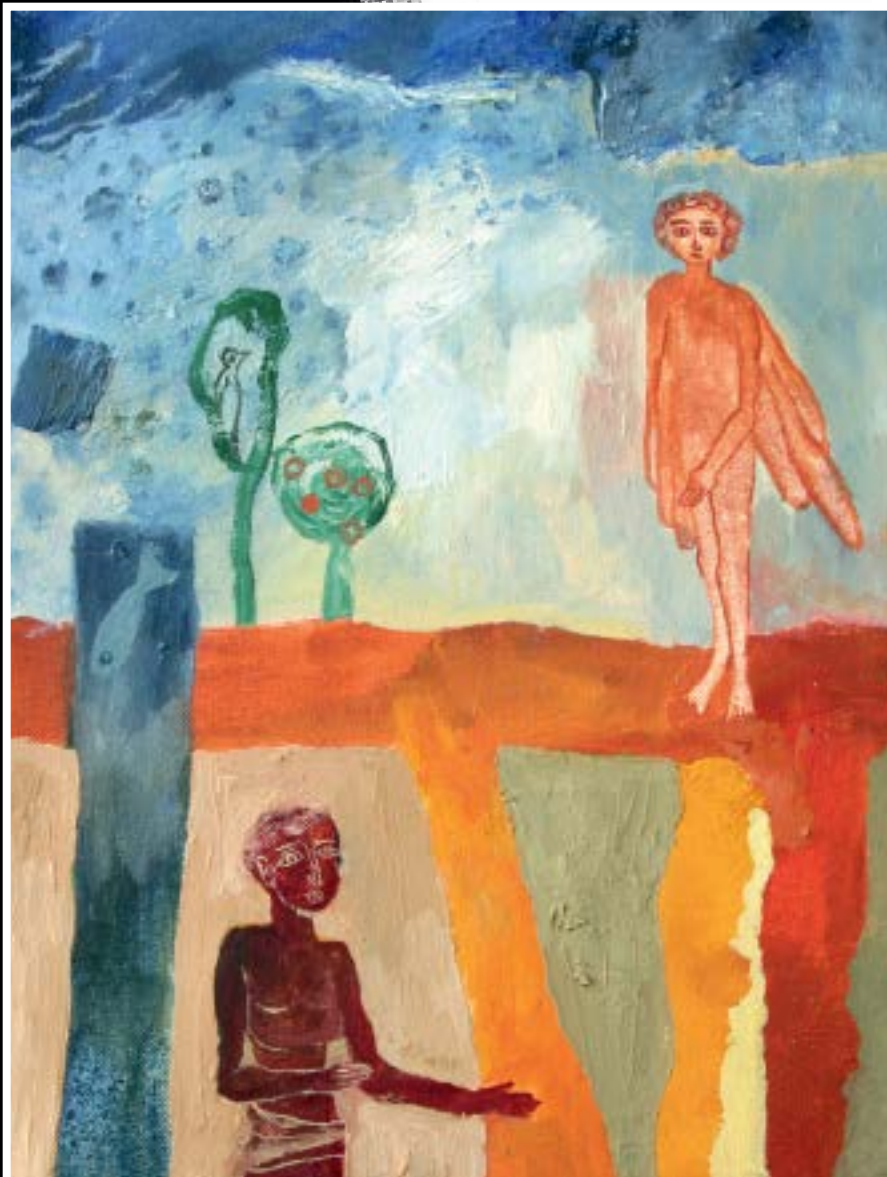
І повів Іов далі свою мову, кажучи:

2. «Клянуся Богом, що позбавив мене права, і Всесильним, що напоїв гіркотою душу мою!
3. Покіль мій дух у мені, і Божий подих у моїх ніздрях,
4. мої уста не говоритимуть неправди, брехні язик мій не промовить.
5. Не бувати тому, щоб я та визнав за вами слушність! Покіль не вмру, я досконалости моєї не зречуся.
6. Триматимусь моєї правди, я її не облишу. Совість моя ні одним моїм днем мені не докоряє!

7. Нехай з моїм ворогом буде як з безбожником, а з тим, хто встає проти мене, — як з беззаконником!
8. Яку безбожний має надію, коли молиться, коли підносить душу свою до Бога?
9. Чи ж вислухає Бог його взивання, коли прийде на нього нужда?
10. Чи буде відрадою йому Всесильний? Чи буде прикликати Бога повсякчасно?
11. Я пояснюю вам поведінку Божу, я не таю Всесильного задумів.
12. А якщо усі ви те бачили самі, то чого марнотую пустословите?
13. Ось яка злій людині від Бога доля, й участь, що від Всесильного насильникові випадає!
14. Як матиме синів багато, під меч підуть; і його потомки не будуть мати досита хліба.
15. Тих, що зостануться по ньому, мор забере до гробу, їхні вдови плакати по них не будуть.
16. Хоч він і назбирає, немов пилу, срібла, й одежі, мов болота, наскладає,
17. з наскладаного праведник буде вдягатись, срібло наслідуює невинний.
18. Він будував дім собі, немов гніздечко; немов курінь, що робить собі сторож.
19. Багатим ляже, та востаннє; відкриває очі: нічого більш немає!

20. Удень прийде страх на нього, а вночі вхопить його буря.
21. Його підійме східний вітер, і геть піде; він вихопить його із його місця.
22. На нього непощадно кидатимуть камінням, від караючої руки він утік би радо.
23. Над ним плескатимуть у долоні; де б він тільки був, його висвистуватимуть».

28.

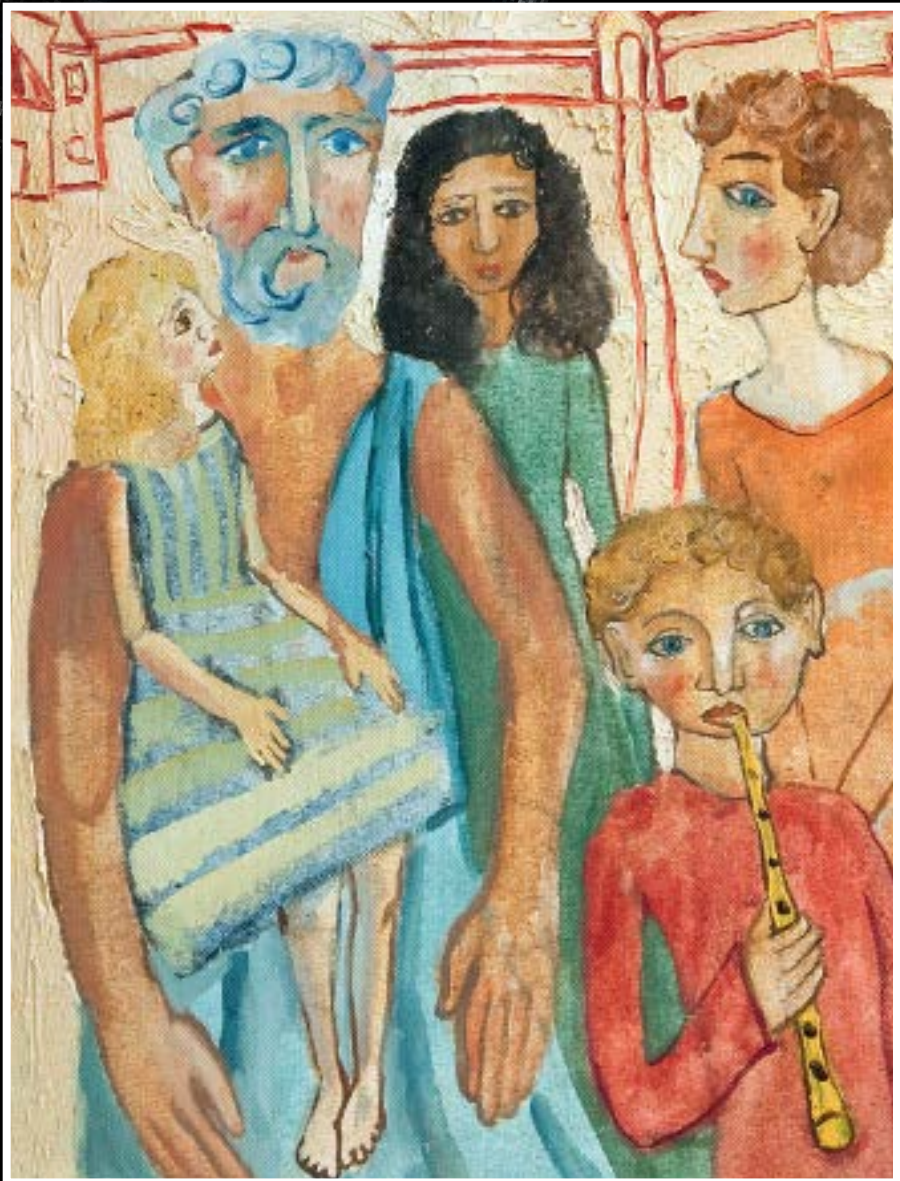
«Срібло має жилу початкову,
золото — також місце, де його очищують.

2. Залізо з землі добувають, розтоплений камінь
стає міддю.
3. Людина кладе край пітьмі, розшукує до крайньої межі —
каміння темне, чорне.
4. Люди з світлом пробивають копальню, де стопи
не залишили пам'яті, — зависають на далекому
відлюдді.

5. Земля, що з неї хліб родиться, під сподом, мов вогнем, розрита:
6. місце сафірового каміння та золотого пороху.
7. Стежки туди не знає хижа птиця, і око яструба її не бачить.
8. Її не топчуть звірі дикі, лев по ній не проходить!
9. Людина на кремінь кладе свою руку, перевертає шкереберть гори.
10. У скелях прорубує рови, усе дорогоцінне бачить її око.
11. Досліджує джерела рік, виносить сховане на світло.
12. А мудрість звідкіля береться? Де розумові місце?
13. Ніяка людина її путі не знає, і не знайти її в землі живих.
14. Безодня каже: Вона не в мені! Та й море мовить: Не у мене!
15. Її й за щире золото не придбати, ані сріблом її не можна оцінити.
16. Її не можна оцінити золотом офірським, ані оніксом дорогоцінним, ані сафіром.
17. Ні золото, ні скло не можуть порівнятися з нею; її не виміняти за щирозлотний посуд.
18. А про коралі та кришталі і згадувати нічого! Здобувати мудрість важче, ніж перли.
19. Її не рівня топаз етіопський, ні щирим золотом її не оцінити!

20. Звідкіль, отже, береться мудрість? Де розумові місце?
21. Вона від зору всього живого скрита, і схована від птиць небесних.
22. Погибель і смерть кажуть: До наших вух дійшла про неї чутка, —
23. але лиш Бог до неї знає стежку, він знає її місце.
24. Бо він аж на край світу бачить, на все, що є під небом, поглядає.
25. Коли він призначав вагу вітрові і давав міру водам,
26. коли встановлював закон дощеві, дорогу гуркотові грому, —
27. тоді її уgliedів, облічив, усталив її, добре її розслідивши.
28. А людині сказав: Страх перед Господом — це мудрість, берегтися зла — це розум!»

29.

І повів Іов далі свою мову і сказав:

2. «О, коли б я був такий, як за місяців колишніх, як за тих днів, коли Бог мене хоронив був,
3. коли над головою в мене сяяв його світич, коли при його світлі я ходив у пітьмі!
4. Такий, як за днів осени моєї, коли Бог вітав над моїм наметом,
5. коли Всевишній був іще зі мною і круг мене були мої діти;

6. коли у молоці купались мої ноги, і скеля точила потоками олію!
7. Як я, було, виходив до брами в місті, встановлював мій ослін на майдані,
8. хлопці, зобачивши мене, ніяковіли, старі ж уставали — і залишалися стояти.
9. Вельможі стримувались від розмови, на уста клали собі руку.
10. І голос старшин тихнув, язик їхній прилипає до піднебіння.
11. Вуха, що мене чуло, мене хвалило; око, що мене бачило, свідчило про мене.
12. Я бо рятував убогого, що кликав, і сироту, й того, кому ніхто не допомагає.
13. Хто гинув, того благословення сходило на мене, і серцю вдовиці я давав відраду.
14. Я одягавсь у справедливість, і вона вдягалась у мене; право моє було, мов мантия і корона.
15. Я був сліпому оком, кульгавому я був ногами!
16. Я батьком був для вбогих, я розглядав невідомого справу.
17. Я торощив щелепи злему, з зубів у нього викидав здобич.
18. Я думав собі: Умру старим! Днів моїх, як піску, буде багато.
19. Мій корінь буде при воді відкритий, роса у мене на галуззі заночує.

20. Слава моя завжди буде відновлятись, лук мій зміцніє в руці у мене.
21. Вони мене слухали уважно — замовкали, коли я їм радив.
22. По моїй мові не говорили більше, — крапля по краплі спадало на них моє слово.
23. Вони, мов на дощ, на мене чекали, і розтуляли рот свій, мов на дощ пізній.
24. Усміхнусь, було, до них, коли вони зневіряться, — веселости з мого обличчя не проганяли.
25. Я призначав дорогу їм, я був їм головою. Я жив, неначе цар при війську; куди б я їх тільки вів, — ішли за мною».

30.

«А тепер глузують з мене менші віком
від мене, яких батьками я нехтував занадто,
щоб їх поставити нарівні з псами в моїй кошарі.

2. Ба й сила рук їхніх навіщо була б мені здалася?
Міць їхня ж цілковито заниділа.
3. Через брак страви та страшний голод вони гризли
у степу коріння; їхня мати — пуста та пустиня.
4. Вони мальвію й листя на кущах збирали, коріння
з дроку — це хліб їхній.
5. Їх із громади проганяли, на них гукали, наче на злодіїв.

6. Вони жили у байраках при потоках, у земних печерах
та по скелях.
7. Вони ревіли поміж кущами, під будяками тулилися
в купу.
8. Рід упосліджених, нащадки безіменних, вигнані з землі!
9. І нині я став їхньою піснею, зробився байкою їхньою!
10. Вони гидують мною, тікають геть від мене, не стримуються
мені плювати в вічі.
11. Що він розв'язав мій мотуз і мене понизив,
то вони розгнуздуються передо мною.
12. Праворуч від мене підводиться ота наволоч, у петлю
спрямовує мої ноги і вимощує путь свою згубну
проти мене.
13. Вони зіпсували мені стежку на мою погибель;
вони деруться догори, ніхто їх не спиняє.
14. Мов крізь пролом широкий, прибувають, викочуються
з-під руїн.
15. Великий страх напав на мене, вітром розвіялася моя
гідність, і щастя моє зникло, немов хмара.
16. І душа моя нині ниє в мені, дні смутку мене посіли.
17. Уночі крутить мені у костях, жили мої не дають мені
спочити.
18. Він потужно схопив мене за одержу, мов би коміром керей
моєї зашморгнув мене,
19. кинув мене в болото, і я взявся попелом та пилом.

20. Кричу до тебе, та ти мені не відповідаєш; встаю —
та ти до мене уваги не прихиляєш.
21. Став єси до мене жорстоким, твоєю сильною рукою мене
бичуєш.
22. Здіймаєш мене вітром летіти, в бурі спускаєш мене вниз
водою.
23. Знаю, що ти ведеш мене до смерти, дому, де збираються
всі живучі.
24. Але я не здіймав руки на сіромаху, як він кричав до мене
у своєму горі.
25. Чи ж я не плакав над тим, кому живеться тяжко?
Чи ж моє серце до бідного не мало жалю?
26. Я сподівався щастя — і прийшло лихо; я чекав світла —
і наступила пітьма!
27. Нутро моє кипить, не угаває: дні смутку надійшли
на мене.
28. Ввесь ходжу почорнілий, без сонця; встаю, кричу серед
громади.
29. Братом зробився я шакалам, і приятелем струсям.
30. Шкіра на мені почорніла, кості мої горять від жару.
31. Цитра моя голосить, сопілка моя плаче».

31.

«Я вчинив умову з моїми очима,
щоб на дівицю й не дивились!

2. І яка доля з висоти від Бога? Яка спадщина від Всесильного з неба?
3. Чи ж не погибель для безбожних? Чи ж не нещастя лиходіям?
4. Чи ж він доріг моїх не бачить? Чи ж він не лічить усіх моїх кроків?
5. Чи ж я ходив колись у неправді? Чи мої ноги бігли за обманом?

6. Хай мене зважить на вазі правдивій, хай розпізнає Бог мою невинність!
7. Коли ж мій крок схибив з дороги, і моє серце ходило слідом за очима, коли до рук моїх прилипла якась пляма,
8. то хай я сію, а їсть хтось інший, і пагінці мої хай будуть вирвані з корінням!
9. А коли якась жінка звела моє серце, коли я робив засідку під дверима мого ближнього, —
10. то нехай моя жінка для другого меле, інші нехай злягають з нею!
11. Бо це безславний вчинок; переступ, що під суд підпадає,
12. вогонь, що пожирає до загуби, що ввесь мій урожай нищить дощенту.
13. Якщо я правом мого раба легковажив чи рабині, як вони правувалися зі мною,
14. то що чинитиму, коли Бог устане та розслідить? Що йому відповім я?
15. Хіба не той, що створив мене, створив і його в лоні? Хіба ж не той самий сотворив нас в утробі?
16. Хіба відмовляв я злиденним того, чого вони бажали, або тьмарив очі вдовиці?
17. Хіба я сам з'їдав мій шматок хліба? Хіба не їв його й сиротина?
18. Та ж я з мого дитинства плекав її, неначе батько, водив її вже з лона матері моєї!

19. Коли я бачив бідолаху без одежі, чи злидаря, який не мав чим укритись,
20. хіба мене не благословляли його стегна? Хіба він вовною з моїх овець не грівся?
21. А коли на сироту здіймав я руку, бо бачив оборонця мого в брамі, —
22. то хай відпаде в мене від плеча моє рамено, і хай моя рука відломиться від ліктя!
23. Бо страх Божий упав би на мене, і перед величчю його не міг би я устоятись!
24. Коли б на золото я покладав свою надію, коли б до щирого золота казав: Ти — моя безпека,
25. коли б я тішився моїм великим статком, рукою моєю багато назбиравши,
26. коли б дививсь на сонце, як воно сяє, та як пливе велично місяць,
27. і тайкома пускав моє серце зблудити, і цілував устами мою руку, —
28. це теж був би тяжкий переступ, бо я б відрікався Бога, що на небі.
29. Чи я радів з нещастя мого супротивника? Чи веселився, як його спіткало лихо, —
30. я, що устам моїм не дозволяв грішити, домагаючись його життя з прокльоном?
31. Хіба челядь мого шатра не говорила: Кого ж він не наситив м'ясом?

32. Чужинець не спав ніколи на вулиці, перехожому
я відчиняв мої двері.
33. Чи ж я ховав, як то звичайно люди, мої переступи,
сховав у грудях мої хиби,
34. боявся бо великої юрби, лякався погорди кривих,
тому мовчав й не наважився підійти до дверей?
35. О, коли б уже хтось та мене переслухав! Ось мій знак!
Хай відповість мені Всесильний!
36. Щождо книги, що написав мій позивайло, то я носитиму
її на плечах у себе, я покладу її, немов вінець, на себе.
37. Я виявлю йому всі мої кроки; неначе князь, я наблизюсь
до нього!
38. Якщо кричало проти мене моє поле, і разом з ним
плакали його борозни,
39. бо я його врожай з'їдав без грошей, смутив життя його
робітників, —
40. то хай замість пшениці вродить будяки, замість
ячменю — бур'ян!»

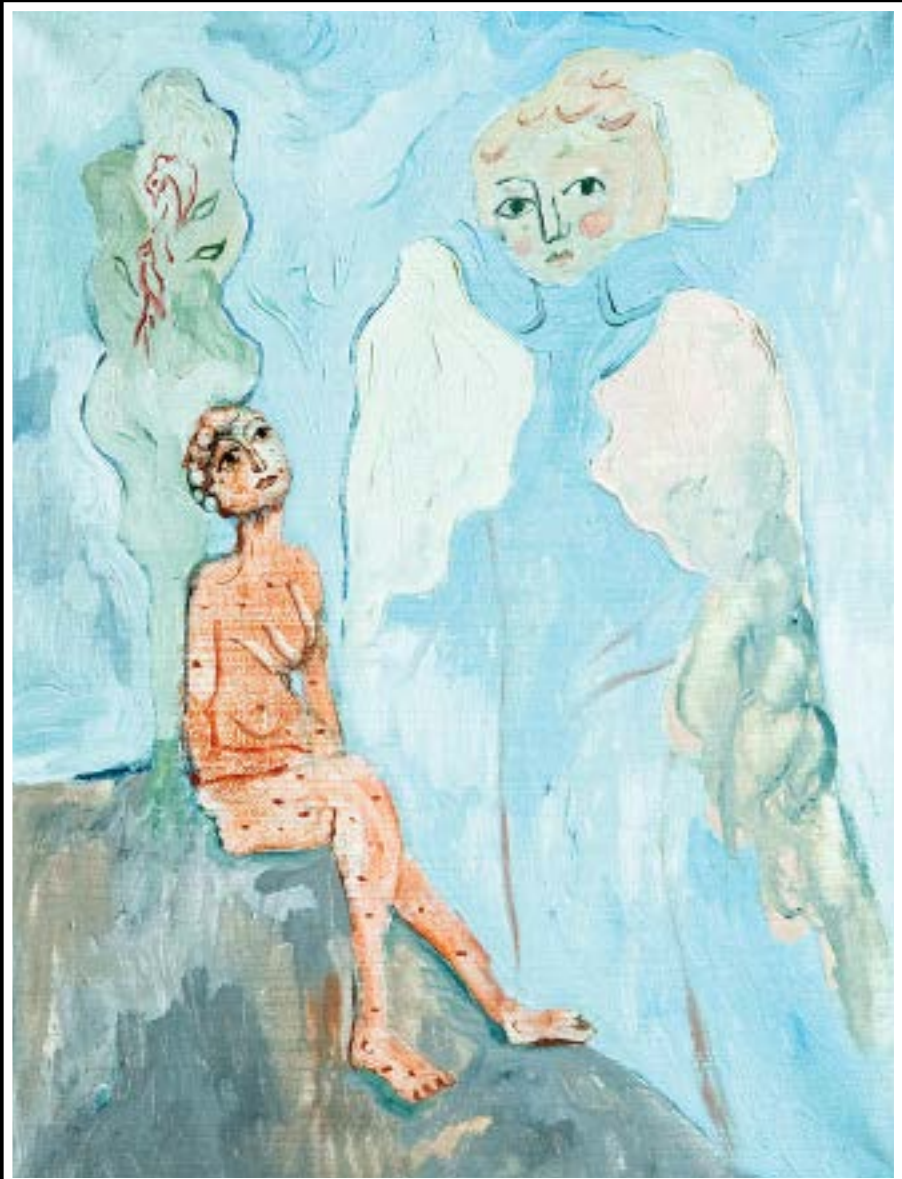
32.

Як ті три мужі перестали відповідати Іовові,
тому що він уважав себе праведним у своїх очах,

2. тоді запалав гнівом Елігу, син Барахела з Бузу, з родини Рама. А запалав він гнівом на Іова за те, що Іов виправдовував себе радше, ніж Бога.
3. На трьох же його друзів запалав він гнівом за те, що вони не знайшли ніякої більш відповіді, а все ж засудили Іова.
4. Отже, Елігу ждав був, поки вони говорили з Іовом, бо вони були старші від нього віком.

5. Як же Елігу побачив, що в устах трьох мужів не було більш ніякої відповіді, запалав гнівом.
6. От і озвався Елігу, син Баракхела з Бузу, й мовив:
«Я молодий віком, а ви старі вже, тому я наляканий,
боявся висловити вам мою думку.
7. Я собі думав: Хай дні говорять, і літа многі хай покажуть мудрість!
8. То Божий дух у людині, Всесильного надхнення їх урозумляє.
9. Не ті, що мають багато літ, уже й мудрі, і не старі вже й розуміють правду.
10. Тому й кажу: Мене послухай! Оповіщу і я, що знаю!
11. Ось я чекав слів ваших, вслуховувавсь у ваші міркування.
Тоді, як ви шукали слів,
12. я пильно уважав на вас, і ось ніхто ювові не перечить,
ніхто з вас не відповідає на його промови.
13. Тож не кажіть: Ми знайшли мудрість; Бог нас навчає,
не людина!
14. Тому я не так сперечатися буду, я відповім йому
не вашими словами.
15. Збентежені, не відповідали більше, слів їм забракло.
16. І я чекав; але що не говорять, що стоять і не відповідають
більше, —
17. то відповім і я по змозі, оповіщу і я, що знаю.
18. Повний бо слів я, мене спонукує дух усередині.

19. Нутро моє, немов вино без стоку, що нові міхи розриває.
20. Я виговорюсь, легше мені стане; розтулю мого рота
й відкажу,
21. Я не зважатиму ні на чию особу, лестити не буду нікому;
22. лестити бо й не вмію; інакше бо умить мене вбив би
Творець мій».

Глава

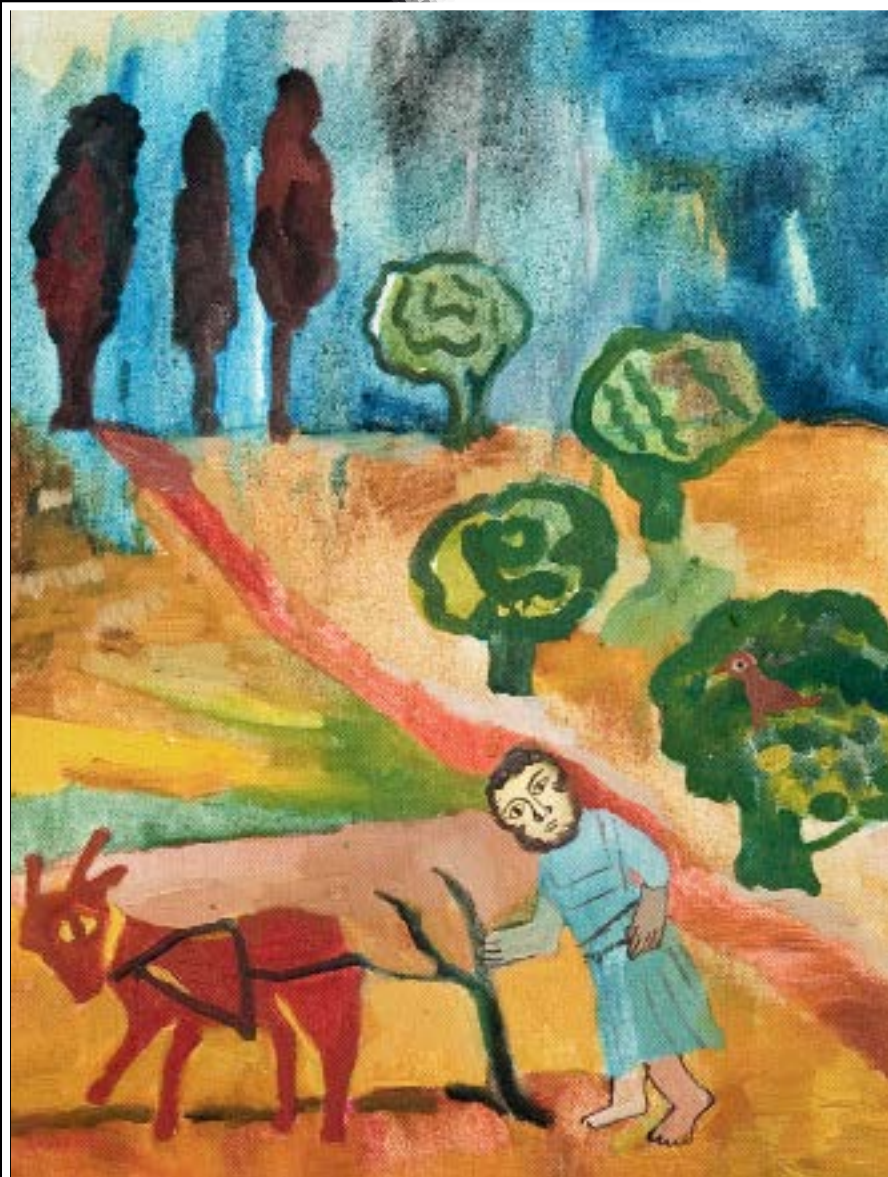
33.

«Тож вислухай, о Іове, мою мову,
вважай на кожне моє слово.

2. Оце уста мої я розтулюю, язик мій промовляє у гортані!
3. Серце моє повторить слова мудрі, уста мої промовлять
чисту правду.
4. Дух Божий творив мене, і подув Всесильного мене
оживлює.
5. Відказуй мені, коли можеш; готуйся, стань проти мене!
6. Ось я, як ти, у Бога, — теж утворений із глини.

7. Тим страх передо мною не буде тебе лякати, моя рука не буде тяжіти над тобою.
8. Ти промовляв до вух моїх, і голос я вчув твоїх слів:
9. Я чистий, без провини; я бездоганий, вини в мені немає;
10. він же зачіпки шукає на мене, за ворога собі мене вважає,
11. ноги мої заковує в кайдани, й усі кроки мої назирає!
12. От у цьому, я відповім тобі, що ти слушности не маєш, бо Бог є більший від людини.
13. Чого тобі на нього нарікати, що на всі твої слова він не відповідає?
14. Бог скаже раз, скаже й двічі, та на те не вважають.
15. У сні, у нічному видінні, коли глибокий сон на людей наводить, коли вони на ліжку засинають,
16. тоді розтулює він людям вухо і втискає свою пересторогу,
17. щоб відвернути людину від якогось вчинку, щоб від гордині мужа уберегти,
18. щоб душу його зберегти від Ями, життя його від переходу підземеллям.
19. Бог його напоумляє хворобою на ложі та безнастанним болем його костей,
20. тож він відвертається від хліба, й душа його від улюбленої страви.
21. Тіло його очевидячки марніє, самі лиш кості видно.

22. Душа його зближається до Ями, життя його — до місця, де померлі.
23. Добре, коли є в когось ангел, один на тисячу заступник, щоб людині вказати її обов'язок,
24. та змилюватись над ним і сказати: «Звільни його, нехай не сходить в Яму! Я знайшов бо викуп за його душу!»
25. Тіло його тоді стає свіжішим, ніж в юнака, і він повертається знов до днів молодечих.
26. До Бога молиться, і Бог його приймає, і з радістю він дивиться на нього, повертає йому його справедливість.
27. І тоді той співає прилюдно й промовляє: Згрішив я, кривду заподіяв, та Бог не відплатив мені тим самим;
28. він звільнив мою душу від переходу через Яму, життя моє світ бачить.
29. Отак усе оце творить Бог двічі, тричі з людиною,
30. щоб вирятувати її душу з Ями, щоб світлом живих її освітити.
31. Вважай же, Іове, та мене слухай; мовчи, я буду говорити!
32. Відповідай, як маєш що сказати! Кажи, я радий дати тобі слухність.
33. А коли ні, ти мене слухай! Мовчи, і я навчу тебе мудрости».

34.

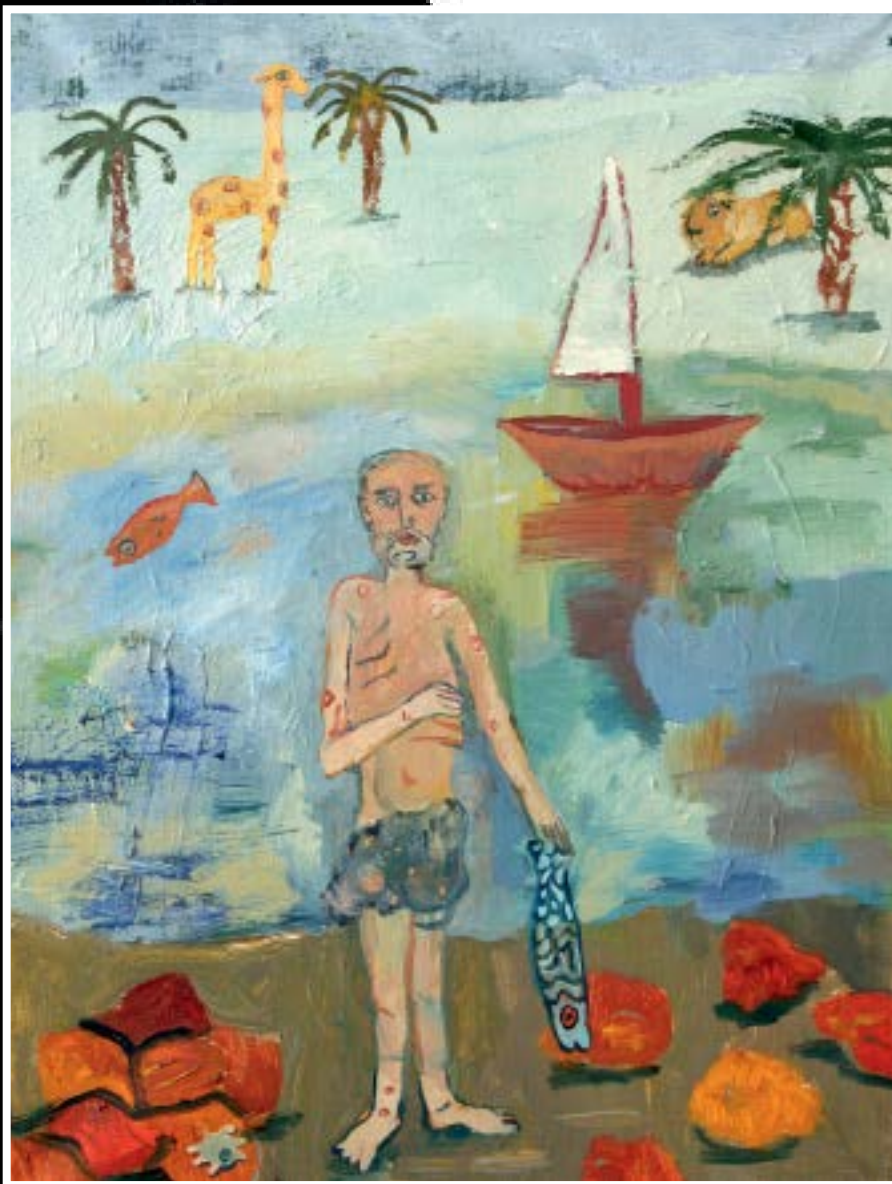
Елігу почав говорити далі й мовив:

2. «Слухайте мої слова, о мудрі, нахиліть до мене вухо, о розумні!
3. Бо вухо слова розрізняє, як піднебін ня куштує страву.
4. Розсудім разом, що є справедливе, і визнаймо між нами, що є добре.
5. Ось Іов мовив: «Я правий, та Бог відмовив мені суду.
6. Проти свого права мав би я брехати? Рана моя невігойна, хоч я й невинний!»

7. Чи є десь такий чоловік, як Іов, що глум глитає, немов воду,
8. що з лиходіями товаришує та що з безбожниками ходить?
9. Він бо сказав: Нема з того користи людині, коли догоджає Богу.
10. Тим слухайте мене, мужі розумні! Не може бути зла у Бозі й у Всесильному — неправди!
11. Він людині відплачує згідно з її ділами; як кожний ходить, так у Бога знаходить.
12. Воістину Бог зла не чинить, Всесильний суду не кривить.
13. Хто йому довірив землю? Хто доручив йому всесвіт?
14. Якщо він візьме дух свій знов до себе, до себе забере своє дихання, —
15. усяке тіло зараз же загине, людина повернеться у порошок.
16. Отже, як маєш розум, слухай! Вважай на моїх слів голос!
17. Чи ж міг би правити, хто ненавидить право? Чи ж ти Сильного та Праведного осудив би?
18. Того, що до царя мовляє: Негодящий! А до вельмож: Безбожні! —
19. що не зважає на князів особу, не сприяє радше багатому, ніж бідному, бо всі вони діло рук його.
20. Раптом вони вмирають, і більше їх немає; народ бунтується посеред ночі, без труднощів могутнього скидає.

21. Бо його очі над путями чоловіка, він бачить кожен його крок.
22. Нема ні темряви, ані глухої тіні, де б лиходії могли заховатись.
23. Він не накладає на людину строку, щоб та ставала на суд із Богом.
24. Він розгромлює без допиту вельможних, і ставить на їхнє місце інших.
25. Він знає добре їхні вчинки, скидає їх одної ночі, — і топчуть їх.
26. Як беззаконних карає їх перед очима інших
27. за те, що відхилилися від нього й ніколи про путі його не дбали,
28. так що дійшов до нього зойк злиднених, і він почує крик смиренних.
29. Коли він спочиває, хто потривожити його посміє?
Коли обличчя своє сховає, хто його побачить?
Він на народи й одиниці поглядає,
30. щоб лицемір не царював, глузуючи з народу.
31. І коли він до Бога каже: Мене обдурено! Зла не чинитиму вже більше!
32. Навчи мене, якщо я помилився! Якщо вчинив несправедливість, більш не буду! —
33. то чи він, гадаєш, має тим самим відплатити? Через те, що зневажаєш суди, через те, що то ти вибираєш, а не я, — скажи, отже, що знаєш!

- 34. Розумні люди мені скажуть, і мудрий муж, що мене чує:
- 35. Іов говорить нерозважно, в його словах немає глузду!
- 36. Коли б то Іова розсліджено докладно за відповіді,
що личать людям нечестивим,
- 37. бо він до гріхів своїх додає ще бунт і затискає кулаки
при нас, і множить слова проти Бога!»

35.

Елігу почав говорити далі й мовив:

2. «Невже оце тобі здається справедливим, а ще й казав ти: «Я праведний перед Богом».
3. Коли ж казатимеш: «Що тобі до того, і що я чиню тобі, коли грішу?» —
4. то я дам відповідь тобі і друзям твоїм з тобою.
5. Глянь лиш на небо й подивися! Зирни на хмари, вони вищі від тебе!
6. Коли грішиш, то що йому заподієш? Коли провин твоїх багато, що йому скоїш?

7. Коли ти праведний, то що даєш йому? Або що він бере з руки у тебе?
8. Твоя бо злоба шкідлива лиш людині, як ти, а й справедливість твоя для людського лиш сина корисна.
9. Від превеликого утиску кричать люди і лементують від насильства можних.
10. Але ніхто не каже: «Де Бог, наш Сотворитель, що вночі дає пісні?
11. Він більш нас, ніж звірів земних, навчає, і більш, ніж птаство піднебесне, нас врозумлює».
12. Хоч і кричать там, він не відповідає через гординю злочинців.
13. До справжньої бо марноти Бог не прислухається, Всесильний на те не зважає.
14. Тим менше, коли ото ти кажеш, що ти його не сприймаєш! Суд готовий перед його обличчям, він жде й на тебе!
15. От і тепер, коли гнів його не став карою, і йому, мовляв, байдуже до зухвальства, —
16. то все-таки Іов даремно уста розтуляє і в невіданні слова множить».

36.

І знову Елігу взяв говорити:

2. «Зажди-но трошки, і я тобі з'ясую, бо ще чимало можна сказати про Бога.
3. Сягну знанням моїм далеко і визнаю Творцеві моєму слухність.
4. Воістину в словах моїх нема неправди, і звершений знанням стоїть біля тебе.
5. Так! Бог силою великий, однак, не гордує чистим серцем.

6. Він не дає грішникові жити, він бідолашним чинить правосуддя,
7. і праведника не позбавляє права. Він царів ставить на престолі, саджає їх назавжди! Але що загорділи,
8. тому вони закуті в кайдани, обплутані мотуззям нужди!
9. Він виявляє їм діла й переступи їхні, бо вони загорділи.
10. Він відкриває їм вухо на навчання, від беззаконства велить відвернутись.
11. І як вони послухаються, почнуть йому служити, то проведуть свої дні у щасті, літа свої в утісі.
12. А коли не послухаються, то пройдуть через Яму і пропадуть у невіданні.
13. Щождо лукавих серцем, що гнів свій зберігають, і що не звали на допомогу, коли їх в'язано,
14. то їхня душа загине замолоду, життя їхнє — між розпусниками.
15. Він бідного рятує власною його бідою і в злиднях об'являється для його вух.
16. Отож і тебе він вирве з пащі скрути, її тобі заступить достаток щедрий, і стіл твій буде повен туку.
17. А наповнишся нечестивими осудами, то спіткають тебе суд і розправа.
18. Вважай, отже, щоб не звели тебе достатком і щоб дар великий не збив тебе з дороги!

19. Хіба твої багатства безконечні щось тобі допоможуть?
Або твоєї сили всі потуги?
20. О, не бажай тієї ночі, коли народи з своїх місць ізникають!
21. Остерігайся, не нахиляйся до кривди:
тим бо й випробувано тебе стражданням.
22. Бог, справді, силою великий, і хто такий учитель, як він?
23. Хто йому вкаже його дорогу? Хто скаже: Ти дієш кривду.
24. Тож пам'ятай: ти маєш величати його діло, яке оспівують
люди.
25. Усі люди над ним розважають, кожний здалека дивиться
на нього.
26. Так! Бог великий, не нам його збагнути! Число його
років не має ліку.
27. Він притягає води краплі і прочищує їх на дощ у парі;
спускають його хмари, і на натовп людей виливають.
28. Хто зможе зміркувати, доки сягають хмари або гуркіт
грому у його наметі?
29. Він розстелює над ним свій оболон і вкриває
вершини гір.
30. Ними годує він народи, дає поживу подостатком.
31. Він бере блискавицю обома руками, велить їй бити
у ціль.
32. Він нею чабана попереджає, та й скот, що нюхом чує бурю».

37.

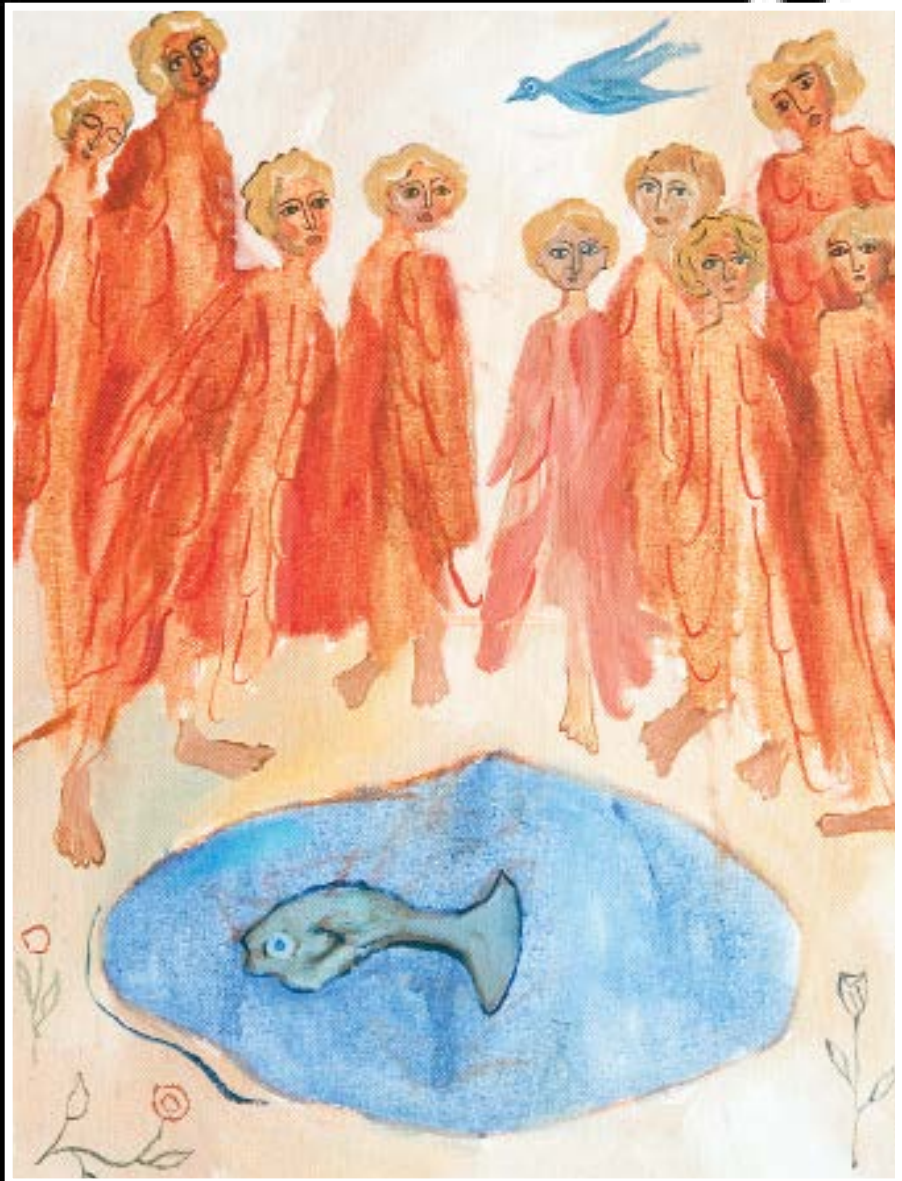
«Тому й здригнулося моє серце і зрушилось
із свого місця!

2. Слухайте, слухайте гомін його голосу і грюкіт, що з уст його виходить.
3. Під усім небом він його розпросторює, і блискавка його аж до кінців землі сягає.
4. Позаду нього реве голос; Бог гримить голосом величним і блискавиць своїх не зупиняє, коли лунає голос його.
5. Бог своїм голосом гримить предивно, творить діла великі, нам незбагненні!

6. Він каже снігові: Падай на землю! Великим зливам:
Лийте чимдуж!
7. Кожній людині кладе печать на руку, щоб усі,
кого створив він, те могли знати.
8. Звір утікає у свій сховок, сидить у своїх барлогах.
9. З півдня буревій надходить, а холод із півночі.
10. Від Божого подуву лід береться, й поверхня вод твердіє.
11. Він хмари вогкістю вантажить, і оболок розпускає його
світло,
12. що колами кружляє і крутиться згідно з його наміром,
виконуючи все, що він йому накаже, на овиді
земного колу;
13. воно виконує його волю чи то як кару, чи як милосердя.
14. Слухай же це, Іове! Стань і роздумуй про дивні діла
Божі.
15. Чи знаєш, як Бог їм повеліває, як його хмара блискає
світлом?
16. Чи розумієш рівновагу хмари, чудні діла
Найзвершенішого у знанні?
17. Коли нагріється твоя одежа, коли земля відпочиває
під вітерцем із півдня, —
18. чи міг би ти з ним нап'ясти небо тверде, мов дзеркало,
вилите?
19. Навчи нас, що маємо йому сказати, і не сперечатимемось
більш, бо справа темна.

20. Чи буде йому звіщено, як я говорю? Чи як хто скаже що,
дійде до нього?
21. Та й тепер не видно було світла, хмари його затьмили,
але повіяв вітер і їх геть розвіяв,
22. і надійшло з півночі золотисте сяйво. Навкруги Бога
страшна велич!
23. Всесильний! Не можем його осягнути! Великий силою
і правом, повний правоти — не утискає.
24. Тому й бояться його люди, він же й не споглядає на усіх,
що у серці велемудрі».

38.

Озвався Господь із бурі до Іова і мовив:

2. «Хто то такий затемнює мої задуми нерозважливими словами?
3. Підпережи, як мужеві годиться, твої крижі: бо я питатиму тебе — спробуй мене навчати!
4. Де був еси, як я закладав землю? Скажи, як маєш розум.
5. Хто визначив їй міру, — може, знаєш, або хто простягнув лінію над нею?
6. На чім підвалини її оперто, або хто поклав її наріжний камінь

7. під радісні співи ранніх зір, під оклики веселі всіх синів Божих?
8. Хто зачинив ворітьми море, коли воно, ринувши, виходило з материнського лона?
9. Коли я зробив для нього одіжхмару і пелену для нього — густу мряку?
10. Границю я йому призначив, поклав засуви й ворота
11. й мовив: Ось покіль дійдеш, далі не перейдеш!
Ось тут розіб'ються твої надимані хвилі!
12. Чи на віку твоєму ти повелів коли-небудь ранкові, вказав зорі належне місце,
13. щоб вона ухопила за краї землю і щоб безбожників струсила з неї?
14. Вона міняє вид свій, мов глина для печатки, стає барвистою, немов одежа.
15. І в грішників відібрано їхнє світло, і ломиться піднесена рука.
16. Чи ти зійшов колись до джерел моря? Походжав дном безодні?
17. Чи відкрилися тобі ворота смерти? Чи бачив єси брами смертельної тіні?
18. Чи обійняв оком світ широкий? Скажи, коли усе те знаєш!
19. Де та дорога — до світла оселі, і темрява, — де її місце,
20. щоб привести їх до їхнього житла, направити їх до їхнього дому?

21. Ти знаєш, бо ж ти вже тоді народився, і число днів твоїх велике.
22. Доходив ти колись до сховищ снігу? Чи, може, бачив склади граду,
23. що я тримаю на час-пору смутку, на день війни та битви?
24. Де та дорога, що нею світло ділиться і шириться по землі східній вітер?
25. Хто зливі канали риє, дорогу гуркотові грому,
26. щоб дощ послати на безлюдну землю, пустиню, де нема нікого?
27. Щоб напоїти пустизну та пустелю, щоб виростити в степу тирсу?
28. Чи має дощ батька? Хто родить роси краплі?
29. З чийого лона лід виходить? І іній з небес, — хто його породжує?
30. Мов камінь, тверднуть води, обличчя безодні замерзає.
31. Чи міг би ти зв'язати вузли Квочки? Чи Косаря мотуззя розв'язати?
32. Чи вивести у свій час ранню зорю, Віз із його дітьми повести?
33. Чи знаєш ти небес закони? Чи можеш їхній порядок на землі встановити?
34. Можеш зняти голос твій до хмари, щоб рясний дощ спустивсь на тебе?

- 35. Чи можеш розсилати блискавиці, щоб вони пішли й тобі сказали: Ось ми!
- 36. Хто вклав в ібіса мудрість? Хто півневі дав розум?
- 37. Хто мудро може зчислити хмари і бурдюки небесні вихилати?
- 38. Як пил стає болотом і як грудки злипаються до купи?
- 39. Невже то ти полюєш для левиці здобич і голод левенят заспокоюєш,
- 40. коли, причаївшись, вони лежать у барлогах, сидять, у гущавині засівши?
- 41. Хто воронові харч готує, як його діти пищать до Бога, блукаючи без поживи?»

39.

«Чи знаєш час, коли гірські кози котяться?
Чи спостеріг пологи ланей?

2. Можеш порахувати місяці, за яких вони вагітні ходять?
Чи знаєш час, коли вони родять?
3. Вони злягають, приводять своїх діток і пускають плід
свій.
4. Діти їхні кріпнуть, ростуть у пустині, відходять
і не повертаються вже більше.
5. Хто пустив дикого осла на волю? Хто розв'язав пута онагра,

6. якому я призначив степ на житло, солонці на перебування?
7. Він кпить з гармидеру у місті, крик погонича не чує.
8. Він нишпорить по горах, на своєму пасовиську,
вишукуючи всяку зелень.
9. Чи схоче служити тобі буйвол? Чи заночує він при
яслах у тебе?
10. Чи ти прив'яжеш йому до шиї посторонок?
Чи боронуватиме він за тобою ниву?
11. Чи покладешся на нього, тим що велика в нього сила,
і лишиш на нього твою працю?
12. Чи будеш певний, що він назад прийде і завезе зерно
на тік твій?
13. Крило у струся красне, пір'я й пух у нього гарні?
14. Коли кладе на землі свої яйця і на піску їх вигріває,
15. він забуває, що нога їх може роздушити, що дикий звір
їх може розтоптати.
16. До власних дітей він жорстокий, мов би вони не його
були; йому байдуже, що праця його марна.
17. Бо Бог позбавив його глузду, не наділив його розумом.
18. Але скоро здійметься, махнувши крильми, з коня
й комонного сміється!
19. Хіба то ти даєш коневі силу? Вдягаєш гривую його шию?
20. Силуєш його, неначе сарану, стрибати? Його величне
іржання жах наводить.

21. Він риє копитами землю й силою радіє, кидається назустріч зброї.
22. Він зі страху сміється, нічого не боїться, перед мечем не відступає.
23. Над ним гуркоче сагайдак, вогненим спис і ратище.
24. В тріпотливому запалі він мов глотає землю, не може встоятись, коли сурма засурмить.
25. Щоразу, як засурмить, він ігага! — каже, здалека чує битву, грімкий голос старшин і військової кличі.
26. Чи то твоєю мудрістю літає сокіл, на південь простягає крила?
27. Чи на твій наказ орел летить угору, гніздо собі на висоті звиває?
28. Живе на скелі і ночує, на верхах зубчастих та на твердинях.
29. Звідти чигає він на здобич, очі його бачать далеко.
30. Його орлята кров смочуть: де труп — і він там!»

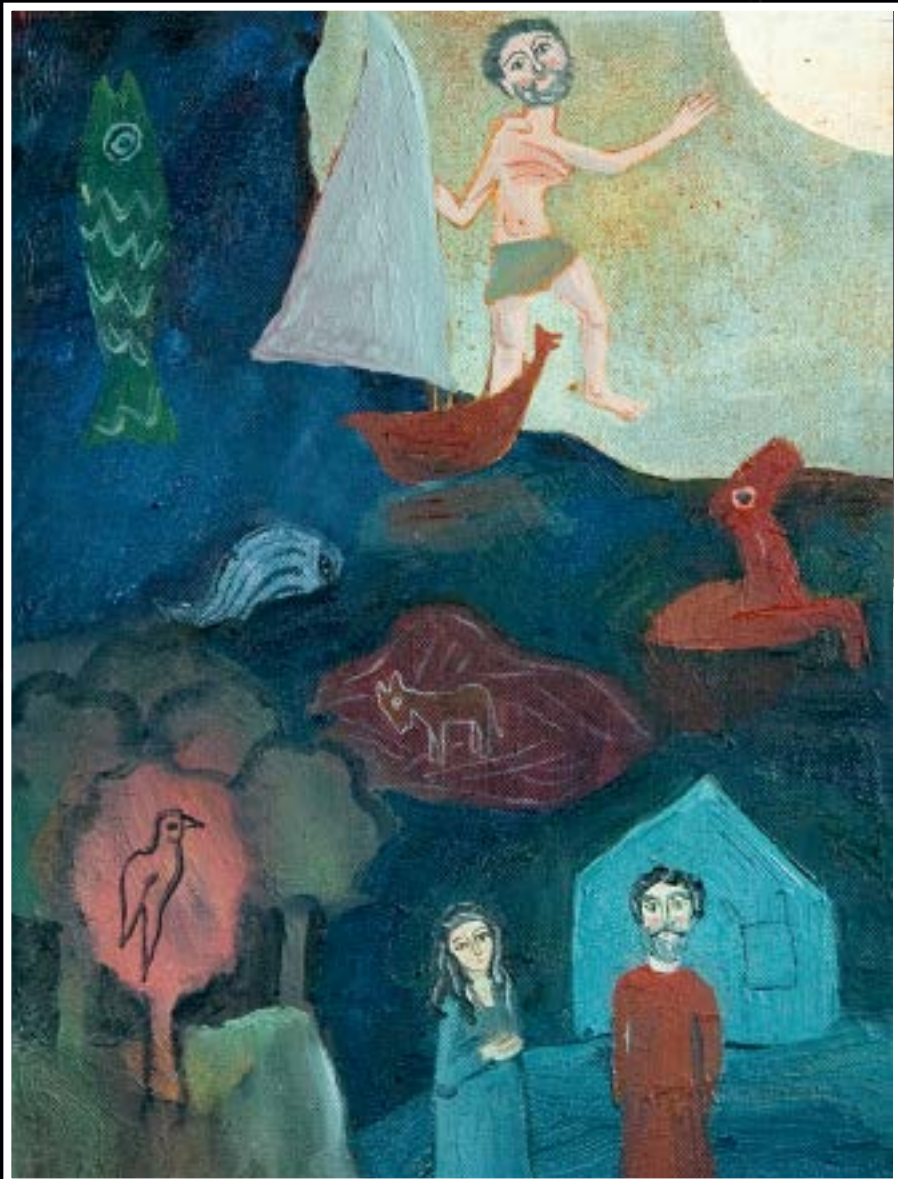
40.

Озвавсь Господь до Іова і казав:

2. «Невже суперник не перестане сперечатись із Всесильним? Хай відповість, хто закидає Богові!»
3. Відповів Іов Господеві й мовив:
4. «Як я був легковажним, що тобі відкажу? Я краще покладу собі на уста руку.
5. Раз говорив я, та більше не повторю; двічі, та більше вже не буду».

6. Озавась Господь з бурі до Іова й мовив:
7. «Підпережи, як мужеві годиться, твої крижі! Буду тебе питати, ти будеш мене навчати.
8. Чи хочеш справді скасувати моє право? Чи хочеш мене осудити, щоб виправдатися самому?
9. Хіба таке рамено у тебе, як у Бога, чи можеш загроміти голосом таким, як у нього?
10. Приздобся, отже, в сяйво й славу, у пишноту й велич одягнися.
11. Вилий до краю гнів твій; глянь на всіх гордих і смири їх!
12. Глянь на всіх пишних, принизь їх; роздави грішників на місці!
13. Зарий їх усіх у землю, замкни їх у в'язницю!
14. Тоді я теж тобі признаюсь, що твоя десниця може тебе врятувати.
15. Ось бегемот, що я створив. Він їсть траву, як віл.
16. Глянь, що за сила в його крижах, що за потуга в його черева м'язах!
17. Махне хвостом, неначе кедром, жили його бедер переплелися.
18. Кості його, неначе мідні труби, члени його, немов залізні прuti.
19. Він — Божих діл початок, він створений тираном над товаришами.

20. Гори дають йому поживу, там граються усі звірі дикі.
21. Під лотосами він собі лягає, сховавшись в очереті та болоті.
22. Лотоси вкривають його тінню, навкруги нього водяні верби.
23. Йому байдуже, як ріка бушує, він не боїться навіть, коли Йордан по рот сягає.
24. Чи може хто його за очі взяти, чи проколоти глодом йому носа?
25. Чи витягнеш гачком ти левіятана? Чи прив'яжеш мотузкою його язика?
26. Чи вправиш ти йому тростину в ніздрі і чи прокоlesh йому щелепу?
27. Чи він тебе благатиме вельми? Чи говоритиме він лагідно з тобою?
28. Чи заключить союз із тобою, чи візьмеш його за слугу назавжди?
29. Чи, немов пташкою, будеш ним забавлятися, для твоїх дівчаток його прип'явши?
30. Чи спільники-рибалки продадуть його, поділять його між покупцями?
31. Чи можеш стрілами прошити його шкуру та риб'ячою острогою голову йому пробити?
32. Як покладеш на нього руку, готовсь на бій, та більш того не зробиш!»

41.

«Марна була б твоя самовпевненість:
уже самий вигляд його валить на землю.

2. Хіба він не страшний, коли його збудити? Хто може перед ним устоятись?
3. Хто був напад на нього й залишився цілим? Ніхто у цілій піднебесній.
4. Не промовчу й про його члени, і розповім про його силу незрівнянну.
5. Хто підняв коли-небудь перед його одежі? Хто пройшов крізь його подвійний панцер?

6. Хто відчинив ворота його пащі? Кругом зубів його страх!
7. Спина його — щитів шереди, замкнених щільно, мов камінною печаттю.
8. Один до одного пристає тісно, так що між ними повітря не проходить.
9. Кожен до кожного щільно прилипає, вони зрослись до купи нероздільно.
10. Чхне він — аж заблисне, очі у нього, немов її світанку,
11. з пельки у нього вилітають смолоскипи, вискакують огненні іскри.
12. З ніздер у нього дим виходить, мов з казана, що на вогні парує.
13. Своїм подихом він запалив би вугілля, з пащі у нього полум'я виходить!
14. У його шиї сидить сила, поперед нього жах стрибає.
15. М'язи на його тілі грубі; як натиснути на них, — не подаються.
16. Серце його тверде, мов камінь, тверде, мов спід у жорнах!
17. Як він устане, на хвилі страх надходить; морські буруни геть утікають.
18. Меч ударить його й одскочить, також і копії, спис та стріла.
19. Залізо йому — солома, мідь — дерево трухляве.

20. Вистріл з лука не спонукає його до втечі, каміння з пращі — то йому полова.
21. Ціп йому — мов стеблина, а свисне спис, то він собі сміється!
22. Під ним — черепки гострі; неначе борона, проходить по болоті.
23. Під ним, мов у казані, кипить безодня, йому море — мов горщик на пахощі.
24. По собі він лишає світлу стежку; глибінь стає, мов голова сива.
25. Рівні він на землі не має, він створений безстрашним.
26. Він позирає на все гордо: він цар над усіма гордими звірями!»

42.

Відповів їм Господеві й мовив:

2. «Знаю, що ти все можеш: усе, що задумаєш, зробити спроможен.
3. Хто ж то такий, що затемнює задум невіданням? Тому я про те, чого не розумію; про чуда, мені незбагненні, що їх не знаю.
4. Вчуй же, я буду говорити, питатиму тебе, — навчай мене.
5. Я чув лиш те, що говориться про тебе, але тепер на власні очі тебе виджу!

6. Тому смиряюся і каюся на поросі та на попелі».
7. Промовивши ці слова до Іова, Господь сказав до Еліфаза з Теману: «Запалав я гнівом проти тебе й проти обох твоїх друзів, бо ви не говорили про мене по правді, як мій слуга Іов».
8. Оце ж візьміть із собою 7 бичків та 7 баранів та йдіть до мого слуги Іова, і принесіть за себе всепалення, і нехай Іов, слуга мій, помолиться за вас, і я зглянуся на нього, і не заподію вам нічого прикрого за те, що ви не говорили про мене по правді, як мій слуга Іов».
9. Еліфаз із Теману, Білдад з Шуаху й Цофар з Наамату пішли й вчинили, як сказав їм Господь, і зглянувся Господь над Іовом.
10. Господь повернув Іовові його становище, бо Іов заступався за своїх друзів; Господь збільшив усе, що було в Іова, удвоє.
11. Тоді прийшли до нього усі його брати, усі його сестри й усі його давні знайомі, і їли хліб з ним у його хаті, розважаючи його та втішаючи його в усьому тому нещасті, що на нього зіслав був Господь; кожен подарував йому дуката, кожен золоту каблучку.
12. І благословив Господь нове становище Іова більш, ніж старе, і було у нього 14 000 овець, 6 000 верблюдів, 1 000 пар волів і 1 000 ослиць.
13. І народилось у нього семеро синів і три дочки.
14. Одну назвав він Голубка, другу Пахуча і Квітка, а третю Рожок на помаду.
15. Не було у всій країні таких вродливих жінок, як Іовові дочки. І дав їм батько спадщину між їхніми братами.

16. Жив Іов після цього ще 140 років і бачив своїх дітей і дітей своїх дітей аж до четвертого покоління.
17. І вмер Іов старим, нажившись на світі.

Коментарі

Книга Іова є однією з найдавніших у Старому Завіті, а на думку Орігена – книгою Святого Письма, написаною навіть раніше П'ятикнижжя. Це перша і головна книга людства про страждання. У самій книзі немає точних даних про час її написання, тому суперечки на цю тему, що почалися ще в ранньому раввиністичному богослів'ї, тривають до нашого часу. «Жодна з книг Старого Завіту не викликала серед дослідників Святого Письма стількох непорозумінь і такого розмаїття думок стосовно свого походження, як Книга Іова» [архім. Філарет (Філаретов)].

Ім'я головного персонажа, яким названо книгу, перекладається із староеврейської як «ворогуючий» або «навернений». У приписці тексту Септуагінти вказано, що за життя героя книги звали Іовав, а символічне ім'я Іов з'явилося пізніше. Взагалі біблійських персонажів з іменем Іовав (Іов) налічується щонайменше сім. У будь-якому разі, сумнівів у історичності Іова не виникає, так само, як і в тому, що він був царського роду, жив у патріархальний період (можливо, до Мойсея) і поєднував функції голови родини, священика та судді.

Існують різні думки щодо авторства Книги Іова. Талмудичні равини відносили створення книги до різних періодів і вважали її автором Мойсея, Соломона, Єремію або ж невідомого арабського поета. Християнська традиція, слідом за юдейською, не дає точних відповідей на це запитання: Оріген, блаж. Ієронім,

Мефодій, преп. Єфрем Сирін приписували книгу Мойсею або його сучасникам, свт. Василій Великий відносив її до доби судів, свт. Григорій Богослов приписував авторство Соломону, свт. Іоан Златоуст не вважав питання авторства розв'язаним остаточно: «Можливо, Книгу Іова написав Мойсей, а може й Соломон – не знаю».

Якщо взяти до уваги, з яким почуттям і болем автор говорить вустами Іова про страждання, то можна припустити, що він сам пережив якусь трагедію і твір народився з досвіду життєвої катастрофи та досвіду віри того, хто його написав [прот. Олександр Мень]. Переживання автора були настільки сильними і глибокими, що їх поетичний опис у діалогах займає більшу частину книги (з 3-ої по 37 главу). Можливо, автор не приймав традиційної доктрини юдаїзму про справедливе воздаяння від Бога ще за життя людини [Мойсей Рижський]. Але ким би не була людина, яка написала Книгу Іова, більшість православних богословів погоджується з думкою свт. Григорія Великого: «Ми не можемо дізнатися, хто написав Книгу Іова, але ми знаємо, що сам Святий Дух її диктував і є її істинним автором».

Тема страждання і ставлення до нього була найважливішою для багатьох богословів. Уже наприкінці I століття свт. Климент Римський підносив Іова як взірець праведної та богобоязливої людини, наголошував його терпіння та віру в справедливість Бога. А перше системне тлумачення книги здійснив Оріген у 22 томах своїх гомілій, котрі, на жаль, дійшли до нашого часу лише фрагментарно. Оріген вважав Іова взірцем праведності, прикладом для кожного християнина, а причину його нещастя бачив у необхідності випробовування, яке Бог посилав кожній людині.

Тлумачення і коментарі на Книгу Іова були актуальними у всі подальші часи, як актуальною була і сама тема страждання. Але визначення причин, сенсу і мети страждання в Книзі Іова часто залежали від особистості того, хто її тлумачив, від доби, коли він жив, від його віросповідання і, навіть, національності.

Так, одну з інтерпретацій ми бачимо в тлумаченнях на Книгу Іова російського православного богослова Олександра Бухарева (1822–1871), котрий у 1863 році склав із себе сан архіман-

дрита. Бухарев пояснював свій вчинок так: «Я внутрішньо усіма силами протестував проти тих, кого повинен був як чернець слухатися». Тому в його праці «Святий Іов багатостраждальний: огляд його часу та випробування згідно з його книгою», написаний через рік після відмови від сану – у 1864 році, відчуються глибокі особисті переживання і розуміння тягара страждань праведного Іова.

Зовсім по-іншому оцінює страждання праведника молодий і успішний французький католицький місіонер і богослов П'єр Дюмулен (нар. в 1961 р.) у своєму дослідженні «Іов. Страждання, що приносить плоди», яке вийшло російською в Санкт-Петербурзі в 2000 році. Причину страждань Іова П'єр Дюмулен бачить у його великій гордості, а також у первородному гріху: «В його бездоганності немає любові, він сповнений гордині, котра дається взнаки у 29 та 31 главах ... випробовування виявляє приховану гординю, адже не важко бути смиренним, коли ніхто не суперечить».

Є відмінності і в тлумаченнях двох великих святих: Іоана Златоуста (добрі, зрозумілі серцю кожного православного християнина коментарі) і Григорія Великого (детальні коментарі, що розкривають прихований сенс кожного рядка книги та містять строгі моральні напучування). Ці відмінності не мають принципового характеру, однак уже провіщають розбіжності між Східною та Західною Церквами, які тільки намічаються.

У цих коментарях будуть використовуватися переважно судження отців Церкви періоду класичної патристики (I–VIII ст. після Р.Х.), а також дослідження біблеїстів XIX–XX століть. Окрім перекладу Івана Хоменка для складання коментарів використовувались також Масоретський текст, Септуагінта (в російському перекладі Павла Юнгера), Вульгата (в оригінальному перекладі автора коментарів), церковнослов'янський переклад (Єлизаветинська біблія), Танах (у російському перекладі раві Давида Йосифона), Синодальний російський переклад, сучасний англійський переклад (TEV), переклад Єврейського видавничого товариства (JPS), а також переклади тлумачів Книги Іова: Едуара Поля Дорма, Антона Бломмерда, Мойсея Рижського, Нафталі Тур-Сіная (народженого у Львові в 1886 р.) та інших.

Глава 1

ВИПРОБУВАННЯ ІОВА

1-5. Історичність (реальність) Іова і його праведність

Іов — не вигадана казкова особа, а реальний історичний персонаж. Це підтверджується як у Старому (Єз 14:14, 20), так і в Новому Завіті (Як 5:11), а також в єврейському тексті Книги премудрості Ісуса, сина Сираха та у Вульгаті — в Книзі Товита (2:12-13). З цим погоджуються більшість святих отців (свт. Василій Великий, свт. Іоан Златоуст, свт. Григорій Ниський, свт. Григорій Великий, Оріген та ін.). Місце, де він жив, — земля Уц (церковнослов'янською мовою — «страна авсітідійска», тобто Ісавова). З перших же слів автор вказує на його праведність (1:1), потім її підтверджують слова Господа (1:8 і двічі в 2:3) і наполегливо наголошує сам Іов (12:4; 27:5; 31:6). Таким чином, ми маємо два беззаперечні факти: праведність Іова і його історичність, так само як і реальність його страждань.

Число його дітей (10) поділено на два символічні для Біблії числа: 7 — символ повноти (Бут 7:2-4,10; 8:10-12; 29:20-27; 33:3-41) і 3 — символ початку всього (Бут 9:18; Вих 3:6). Числом синів визначена кількість бенкетів, однак не варто думати, що

вони були щоденними; найімовірніше, йдеться про свято кучок, що тривало сім днів, або ж про дні народження кожного з синів. Будучи нащадком Ісава, «блудника й осквернителя», згідно зі словами свт. Іоана Златоуста, Іов вважає за необхідне приносити цілопалення за дітей «з тією думкою, чи не згрішили вони в серці своєму..., боючись, щоб діти не прийняли в серця свої гріховного пекла», тобто наче на майбутнє.

6-12. Господь попускає випробування Іова

Сини Божі (Ангели) повинні дати звіт Господу про виконання своїх обов'язків. Сатана, що перебував з ними, вступає в розмову з Господом. На думку Ішоада Мервського, «ніколи не було такої зустрічі..., сатана ніколи не мав можливості говорити з Богом». Проте, як би не тлумачилась ця розмова, подальший розвиток подій указує не лише на наявність злих намірів диявола у стражданнях Іова, але й на його вплив на дружину і друзів Іова. Тут важко говорити лише про алегоричну образність. Сатана — давній ворог, що лютує на найправедніших [свт. Григорій Великий], або шпигун-provokator [Марвін Поуп], — відповів злобними сумнівами на ще одне запевнення Господа в праведності Іова. Багато західних богословів називають цей епізод «початком експерименту», а причиною страждання безвинного Іова вважають цю безглузду суперечку.

Усе робиться через попущення Боже, без нього ніхто не піддається випробуванню [Дідім Сліпець].

13-19. Початок страждань Іова

Сатана вибирає найрадісніший день (день народження старшого сина чи день урочистого зібрання після свята кучок), коли Іов щойно приніс Господу жертву цілопалення і міг бути абсолютно впевненим у своїй захищеності і благополучності.

Тлумачі, як правило, ділять страждання Іова на фізичні, душевні і духовні. Свт. Іоан Златоуст пише, що «сатана використав усі свої хитрощі, щоб на нього ринуло все, все з надлишком і все зразу».

Він починає з фізичних (матеріальних) страждань, при цьому всі муки нарастають за своєю силою. Спочатку савей (скоріше за все — не землероби, а кочові племена, що здійснювали набіги на кордони країни Уц) забирають 500 пар волів та 500 ослиць. Побачивши, що «лов залишився твердим і нездоланим, як вежа» [свт. Іоан Златоуст], сатана забирає 7000 овець, при цьому вже не людською рукою (савеями), а спалюючи «вогнем Божим». Потім відомі своїми розбійними набігами халдеї викрадають основу матеріального благополуччя — 7000 верблюдів. А на довершення нещастя потужний вітер знищує усіх дітей Іова. У кожному з цих нещасть рятується по одній людині, котра змогла би «вчасно» повідомити Іова.

Спочатку забирають усе майно (причому щоразу втрачати зростають), а потім — і дітей. Спочатку сатана бере все, що вважалося спадком, а вже потім знищує і самих спадкоємців, бо якби спочатку були вражені діти, то Іов не надав би вже жодної ваги втраті майна [свт. Іоан Златоуст].

20-22. Іов зберігає вдячність Господу

У всьому Старому Завіті роздирання одягу означає звичайний жест горя і відчаю (пор.: Бут 37:29; II Сам 1:11; 3:33), хоча серед інших народів це мало інший символічний сенс (рішучість і твердість): Юлій Цезар розірвав на собі одяг, щойно перетнувши Рубікон. Зістригання волосся і бороди є траурним обрядом — у даному випадку за загиблими дітьми (пор. лише в Єр 7:29; 16:6; 41:5; 47:5; 48:37, а також Єз, Іс, Ам), хоча такі обряди і були заборонені Законом (Лев 19:27-28). Якби Іов не зробив цього, важко було б повірити в реальність його страждань, однак тут він падає на землю і вклоняється Господу зі словами: «Господь дав, Господь і взяв. Нехай ім'я Господнє буде благословенне!» (1:21). Ці великі слова повторюються у всій Біблії ще лише один раз (Пс 113(112):2). Під наготою мається на увазі не стільки матеріальна бідність, скільки чистота і невинність, як у материнській утробі [преп. Єфрем Сирін]. Наголошується, що Іов навіть у такому горі не нарікав і не вчинив нічого неправедного. Автор таким чином ще раз підкреслює його праведність (пор. 2:10).

Глава 2

ПОСИЛЕННЯ СТРАЖДАНЬ

1-8. Господь попускає тілесні страждання Іова

На другий день прийшли Ангели до Господа. Це говорить про постійний промисел Господній про увесь світ, а також про наполегливість сатани у його злобі. Він навіть не доповідає Богові, як інші, про те, що було зроблено і що не мало успіху у випробуванні Іова. Господь же до характеристики праведності Іова додає нові слова: «... усе ще держиться своєї досконалості...» (в церковнослов'янському перекладі «еще же придержится незлобия») (2:3).

Бог, на думку свт. Іоана Златоуста, «прикладає до нього вінець незлобливості, оскільки він із вдячністю переніс нещастя. Тому якщо надалі він говорить зухвало, то це слід приписати його незлобливості». Святитель уже в цьому місці знаходить виправдання, випереджаючи можливе в майбутньому звинувачення Іова в зухвалості та богохульстві.

Сатана бачить, що матеріальні втрати зовсім не зламали Іова і навіть дозволили йому піднести хвалу Господу. А у старозавітні часи зубожіння та бідність вважали значно більшим нещастям, аніж сьогодні, тому сатана думав, що з втратою благополуччя Іов втратив свої віру та досконалість: легко бути добрим, коли ти багатий. Але надії диявола не справдились, тому він цинічно заявляє, що невеликими були ці страждання, якщо вони заторкнули лише майно та інших людей, хоча це було все майно та усі діти і майже усі слуги, Іов начебто витримав ці страждання для того, щоб уникнути більших. «Шкуру за шкуру» або ж «благо за благо» (пор. Пс52(51):11), тобто своїм терпінням він просто зберіг собі життя, і поки що це була просто угода. А перед тілесними стражданнями, та ще й у ганебній формі, яка викликає жах та відразу, Іов не втримається: тепер він точно не буде благословляти Його, він буде відкрито злословити.

Господь попускає ці нові страждання Іова, але обмежує сатану: «Лише життя його пощади» (2:6). І ось на праведника ринули «джерела черви, потоки гною, сидіння на попелищі, сморід ран, що породжує новий вид голоду, не даючи можливості торкнутися їжі, яка перед очима, і спричиняє муки, сильніші за голод, і це триває не два, десять, двадцять або ж сто днів, а упродовж багатьох місяців» [свт. Іоан Златоуст]. Останнє зауваження святиителя дуже важливе, оскільки багато хто готовий терпіти страждання, якщо вони обмежені в силі та часі, а також мають зрозумілу мету: болісне лікування, покарання за гріхи, страждання заради близьких. Іов же страждав багато місяців (у Завіті Іова 5:9 вказаний термін 7 років!), не розуміючи мети цих мук.

Проказа, що вразила Іова, не лише чинить людині страшні страждання, але й викликає відразу у тих, хто її оточує. Щоб применшити поширення смороду, він змушений вийти за місто, сісти на попелищі, «щоб закопувати те, що відпадає від його тіла, в купу гною» [свт. Іоан Златоуст]. І хоча Господь заборонив торкатися душі Іова, але тут сатана насилає вже душевні страждання, бо люди, які проходять повз Іова, мимоволі цураються його, він стає чимось ганебним в очах людей: починаються душевні страждання Іова.

9-13. Реакція дружини і прибуття друзів

Формально сатана обмежений у можливості діяти на душу Іова, тоді він починає напускати душевні страждання через близьких. На думку свт. Іоана Златоуста, «диявол тому не згубив дружину разом з дітьми і не просив її смерті, бо сподівався отримати більшу допомогу від неї в спокушуванні цього святого; для того й залишив її йому, як певну дуже важливу зброю». Жінка, яка прямо не постраждала і яку свт. Іоан Златоуст називає «споконвічним знаряддям диявола», преп. Ісихій Єрусалимський (учень свт. Григорія Богослова) — «найдієвішою зброєю», П'єр Дюмулен — «спільницею сатани і противником свого чоловіка», заявляє: «Ще тримаєшся своєї досконалості? Лихослови Бога і умри!» (2:9). Тут навіть подвійний удар:

спочатку викинь найдорожче, що в тебе було, і єдине, що в тебе залишилось, — віру в Бога, а потім і сам помри. І цей удар навіть гостріший і згубніший для Іова, аніж усі попередні.

Федір Козирєв порівнює всі випробування Іова з випробуваннями Христа в пустелі. І якщо попередні численні страждання Іова зіставляються з першим випробуванням Христа, коли сатана випробовував його пристрасть до земних цінностей, то маленький епізод зі злими словами дружини дорівнює другому випробуванню Христа. «Якщо в першому випробуванні діяв низький дух, дух, що повзав на череві, то в другому до людини звернувся гордий дух — дух, що вважає себе божеством» [Федір Козирєв]. У цьому випробуванні, незважаючи на всю його зовнішню простоту, було все: і зрада близької людини, і руйнування надії, і підглядання сатани за реакцією Іова, «і затаєна заздрість, і тонка гра на людській слабкості... Але пройти це випробування Іову було не складно... Ні у відповіді дружини..., ні жодного разу під час діалогу з друзями його не покинуло смирення відчуття власної негідності і нікчемності перед лицем Божим» [Федір Козирєв].

Втішити Іова приходять троє його друзів — достойних, шанованих і багатих людей (які, можливо, були царями своїх земель, жили досить далеко один від одного — в трьохстах милях). Хвороби і страждання так покалічили Іова, що вони не одразу впізнали його. Сатана ще не використовує їх у своїх цілях, тому вони на знак крайнього горя ридали, рвали на собі одяг і кидали пилюку над головами (пор. І.Н 7:6; I Сам 4:12; II Сам 13:19). А потім була вражаюча й остання демонстрація співчуття та смутку: сім днів і ночей мовчання та співчуття, котрі зазвичай присвячують оплакуванню померлих (I Цар 31:13; Сир 22:11). Той, хто втішає, не має права сказати жодного слова, доки той, хто страждає, не почне розмову (пор. Вавилонський Талмуд, Моед Катан 286), адже страждання Іова були вищими за будь-які слова втіхи [свт. Іоан Златоуст].

Глава 2 закінчує першу частину історичної розповіді, кінець якої буде тільки в епілозі (гл. 42).

Глава 3

ІОВ ГІРКО СКАРЖИТЬСЯ

1-10. Іов починає говорити і проклинає день і ніч свого народження

Після семиденного мовчання Іов повинен був почати говорити. Страждання його настільки великі, а думки настільки тяжкі, що, побачивши здорових, благополучних і розкішно одягнутих друзів, він не може утриматися від душевного протесту. Свт. Іоан Златоуст вважає, що всі слова проклять, які вирвались з уст Іова, потрібно оцінювати, враховуючи, що вони були сказані душею, котра перебувала в глибокій скорботі, і, взагалі, «він не міг не сказати цього, бо це властиво людській природі». Хоча деякі тлумачі вважають, що завжди і в будь-яких стражданнях та нещастях Господь жадає від нас правильних слів [Ішодад Мервський].

Іов проклинає день свого народження і ніч зачаття. Подібним чином прокляв день свого народження пророк Єремія, однак головне своє прокляття він звернув на людину, котра принесла його батькові звістку про його народження (Єр 20:14-18). І хоча Іов проклинає і день, і ніч — результати першого дня творіння Бога, свт. Іоан Златоуст вказує, що Іов не наслідуються подолати цю межу, а преп. Ісихій Єрусалимський твердить, що Іов має на увазі скоріше гріх Єви: «Я ж у беззаконні народився, і у гріху зачала мене моя мати» (Пс 51(50):7). Іов просить не про смерть і загибель, а про те, щоб не наступив день його народження, щоб він просто зник з календаря. Можливо, він звертається до давніх майстрів проклять, щоб день його народження і ніч зачаття були зовсім знищені (3:8), нехай навіть і «заднім числом».

11-26. Іов шкодує про таке життя і просить спокою

Іов, виражаючи свої бажання, починає вживати слово «помер», «загинув». Але помер ще немовлям, що не має віри в Господа, і навіть викиднем (3:16). Він не «нарікає на промисел Божий, а лише змальовує величину нещастя» [свт. Іоан Златоуст]. Навіть запитуючи: «Що дає він світло бідоласі, і життя тим, яким на серці гірко?» (3:20), Іов звертається не до Господа, не звинувачує Його, а лише риторично запитує у скорботі. Та й смерть, на думку преп. Ісихія Єрусалимського, — це спокій... Не добре затримуватися в житті нечистому. Іов просить місця, де закінчуються страждання, де «не шаліють більше злочинці» (3:17), адже смерть може стати втечею від усякого зла. А свт. Григорій Великий вважає, що, знеохочуючись до земного життя і бажаючи смерті, людина повинна зростати в любові до Бога. На думку Іова, пошук смерті для страждальця можна навіть порівняти з лихоманкою шукачів золота та скарбів, а віднайдення того, що шукаєш — нехай це буде скарб чи смерть, — викликає подібні радість і захоплення (3:21-22). Чому ж тоді більшість людей не прагне смерті? «Бог тому зробив для нас життя жаданим, щоб ми не прагнули швидко до смерті» [свт. Іоан Златоуст].

Насамкінець Іов дає пояснення своїм емоціям. Адже будучи праведним і приносячи жертви цілопалення навіть наперед, він, відчуваючи у своєму житті певну «гріхофобію», остерігався майбутніх нещасть: «Коли був багатим, чекав бідності; коли тішився здоров'ям, мав на думці хворобу; коли був батьком стількох дітей, думав про те, що раптом стане бездітним» [свт. Іоан Златоуст]. Він остерігався, але вірив, що Господь цього не допустить. Але те, чого він найбільше боявся, прийшло до нього. Ні матеріальні втрати, ні тілесні страждання, ні навіть душевні муки не знітили його: «Прийшов на мене очікуваний гнів, тобто тяжка і жорстока біда, котра на мене напала і про котру я думав до того, як вона на мене напала» [Іоан Златоуст].

Перші удари нещастя Іов витримав смиренно і хотів навіть приховати всі свої страждання мовчанням. Та коли він побачив, наскільки велика сила, що ринула на нього, а страждання

його стали безперервними, то змушений був відкрити їх гірким плачем [Юліан Екланський]. Тому-то й скарги його природні і «линуть як вода» (3:24). Страждання прибувають безперервним потоком, і у словах Іова чується страх нових, ще важчих мук.

Глава 4

ПЕРША ПРОМОВА ЕЛІФАЗА

1-6. Еліфаз першим відповідає Іову

Першим за старшинством відповідає Еліфаз із Теману. Багато богословів ототожнюють його з Еліфазом, старшим сином Ісава, сина Ісаака, сина Авраамового (Бут 36:4,10-12,15,16; І Хр 1:35,36). А оскільки в приписці до Іов 42:17 (яка є в церковнослов'янському та Синодальному російському перекладах) вказується, що Іов був сином Зераха, сина Ісавового, то, скоріш за все, Еліфаз був рідним дядьком Іова. Преп. Єфрем Сирін визначає Еліфаза як первосвященика, прот. Олександр Мень вважає його джерелом «споконвічного благочестя та традиції», Сергій Аверинцев та інші численні богослови називають «солодкомовним», дехто вважає його містиком-пророком, основна ідея котрого — віра у справедливість Бога та вірність Закону.

Він починає свою промову зі слів співчуття: мовляв, чи не важко тобі буде у твоїх стражданнях вислуховувати нас? Але, як справедливо зауважує Едвард Кіссейн, «коли ми здорові, то легко даємо хворим добрі поради, однак у кожного своя блощиця!». І Еліфаз одразу ж починає наставляти Іова, не оминувши перед тим дорікнути йому тим, що він сам повчав інших, а коли занеміг, то одразу ж склав руки і занепав духом (4:5).

Ці докори дуже схожі на слова фарисеїв та книжників: «Інших спасав, Себе спасти не може!» (Мт 27:42; Мр 15:31; Лк 23:35) і на слова диявола, що спокушав в пустелі Ісуса Христа (Мт 4, Мр 1, Лк 4). А в 4:6, особливо в церковнослов'янському перекладі,

звучить уже інший докір: якщо ти остерігався бід (пор. 3:25), то значить щось не так, не настільки вже ти праведний, адже немислимо, щоб той, хто провадить життя праведне, очікував страждань і покарання Божого. У чомусь із цим погоджується і свт. Григорій Великий: «Хто боїться навіть заради благ вічності прийняти зло цього життя, не є відтак праведним». Деякі західні богослови [Марвін Поуп] вважають, що Еліфаз визнавав взірцевими благочестя та поведінку Іова, однак потім від конкретного (реальних страждань Іова) перейшов до узагальнень, що й породило суперечність.

7-21. На землі покаранню підлягають тільки грішники

Еліфаз указує, що ні він, ні Іов, ніхто інший не бачив, щоб праведники були покарані і страждали. Не може бути жодних винятків (пор. Пс 37(36):25; Прип 12:21). Натомість нечестиві і злі караються, і не демонами чи людьми, а Богом. Навіть могутній лев замовкає у своїй злобі перед силою Божою, але сила праведника велика, «і легше леву стати боягузом, аніж праведнику легко піддатись (лихоліттям)» [Іоан Златоуст]. У 4:12-16 Еліфаз розповідає свій сон (видіння) чи кошмар. В описувані часи неможливо було послатися на авторитет Святого Письма, тому й поширювалися всілякі тлумачення снів та спроби подати себе як пророка. Але давньоєврейські слова, вжиті тут для позначення видіння, більше ніде не використовуються в значенні одкровення у всьому Старому Завіті. Чи не вказівка це на те, що Еліфаз був голос не Бога, а Його супротивника?

Далі з вуст мудреця звучать правильні слова: немає людини неперорочної, не може людина бути праведнішою за Бога, відсутність провини перевищує людські можливості, навіть Ангели помиляються і вважаються нечистими. А як же тоді людина, що її тіло є тлінним? (Те саме повторюється в 15:15-16). Людина помирає, не досягнувши мудрості, її життя коротке. «Між ранком та смерком на порох їх стерто» (4:20) — натяк на те, що й Іов усі свої нещастя пізнав за один день. Господу взагалі не потрібен час, щоб покарати нечестивого. Праведники живуть довго

і досягають щасливої старості (пор. Пс 91(90):1-16; 92(91):13-15), життя грішників та нечестивих — між ранком та вечором (пор. Пс 90(89):6-9; 103(102):15). Еліфаз указує на впалих ангелів, але сам він не міг знати про них. А отже, це ще одне підтвердження того, що диявол явився йому в нічному видінні і подав таку думку, бо вона вигідна йому для того, щоб опорочити Господа і досягнути своєї мети — посісти місце Бога.

Глава 5

ПРОДОВЖЕННЯ ПРОМОВИ ЕЛІФАЗА

Еліфаз починає дратувати впертість Іова: до кого ти ще можеш звернутися? Та й, взагалі, не можна так переживати через життєві невдачі, тільки безумні докоряють собі запитаннями, на які не можна відповісти (пор. Прип 14:29). А якщо безумний та нечестивий (для мудреців ці два слова — синоніми) і процвітає, то його благополуччя примарне та недовговічне (Пс 37(36)). На думку свт. Іоана Златоуста, якщо Господь не одразу побиває грішників, то лише для того, щоб дати час для покаяння. В 5:4-5 Еліфаз знову нагадує Іову, не жаліючи його почуттів, про нещастя його дітей та про втрату майна, прирівнюючи його, таким чином, до безумних і нечестивих. Потім Еліфаз проголошує: «Чоловік призводить лихо, як іскри, що летять угору!» (5:7). (У Синодальному російському перекладі: «Человек рождается на страдание, как искры, чтобы устремляться вверх»); в інших перекладах замість «іскр» говориться про «блискавки», «стріли», «пташенят» і навіть «синів бога родючості і мору Рашапа», котрі вилітають з пекла, щоб наслати чуму на людство. Адже оскільки людське народження відбувається в скорботі та муках, то й жити народжені будуть у стражданнях та муках [Дідім Сліпець] (пор. Пс 51(50):7). Тільки земля і птахи, безмовні та не здатні чинити гріх, не матимуть і страждань. Причиною страждань людини є гріх [преп. Єфрем Сирін]. Іов же був щирий і праведний (див. 1:1,8; 2:3), і Еліфаз прикладає все більше й більше зусиль, щоб відшукати цей гріх у Іова.

8-16. Іову належить звернутися до Всесильного Господа

Ставлячи себе за приклад, Еліфаз першим радить Іову звернутися до Бога, мовляв, той перестав кликати Його на допомогу і тому на нього напали нещастя. Так несправедливо докоряючи Іову, який постійно звертається до Господа в надії почути слова Його, Еліфаз ще й натякає на лукавство та хитрість Іова, котрі, мовляв, будуть помічені і посоромлені Богом (5:13). Адже нечестиві потрапляють у власну пастку (5:14; пор. Пс 7:15-17; 35(34):8; 57(56):7), немічних Бог підносить, але смиряє гордих і викриває лукавих, тому нехай Іов сам оцінює свою праведність [свт. Іоан Златоуст]. Тим самим, посилаючись на свою мудрість, Еліфаз нагадує про всесильність та щедрість Господа.

17-27. Не бійся покарання і отримаєш блаженство

Іов не повинен нарікати і скаржитись, адже «блажен той чоловік, якого Бог картає» (5:17), але потрібно все-таки взятися за розум, не просто витерпіти покарання, але й покаятись і скоритись. Тільки тоді він буде винагороджений, адже Бог за одним і тим самим замислом і попускає страждання і приносить насолоду глибоким миром [свт. Іоан Златоуст]. Далі Еліфаз мальовничо описує, які блага можна отримати від Господа, пам'ятаючи, що страждання повинно вдосконалювати людину, виховувати її. Людині, яка це зрозуміла, не будуть страшними жодні лихоліття: ні голод, ні війна, ні наклепи, ні звірі, жодні природні нещастя та спустошення. Вона вже не буде боятися очікуваних бід, усе переможе надлишок праведності [Дідім Сліпець]. Така людина буде жити в мирі та згоді з усією природою, ні в чому не буде в неї нестачі, ні про що не буде шкодувати, не буде навіть причини згрішити (5:24).

Кажучи все правильно в цілому, Еліфаз непомітно переходить конкретно на Іова, обіцяючи йому за покору численне потомство замість загиблих дітей, відновлення його здоров'я і сил. Свт. Іоан Златоуст, який схвально коментував попередні

слова Еліфаза, вигукує: «Подивись, як Еліфаз скасував всю користь сказаного і завдав жорстокого удару... Бо те, що він сказав, він відніс саме до особистості Іова, хоча говорив у цілому».

Глава 6

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-7. Іов говорить про природність своєї реакції на страждання

Іов журиться і не може погодитись зі звинуваченнями Еліфаза в малодушності. Своїми словами, сприйнятими як обурення та малодушність, він просто намагався показати друзям величину власних страждань, адже вони дізнались лише про матеріальні втрати і побачили тілесні страждання. Однак навколишні та близькі люди стають причиною ще тяжчих, душевних страждань, адже Іов позбавлений навіть розради покаяння, оскільки йому немає в чому зізнатися, а прохання про вибачення самі ж друзі сприймуть як доказ провини. Вони не можуть оцінити, не можуть зважити усіх його страждань, а вони тяжчі всього піску морів. Отруєні стріли Господа пронизують боєм усе тіло й душу Іова (6:4). Нідє більше в Старому Завіті не говориться про отруєні стріли, а отже йдеться або про розпечені стріли сатани (Еф 6:16), або ж у всьому Старому Завіті не було страждання, рівного мукам Іова: «Розсіяні у Всесвіті страждання, зібравшись до купи, ринули на нього» [свт. Іоан Златоуст]. Тому, якщо для голодного осла чи вола природно інстинктивно ревіти, то для людини в таких стражданнях природно голосити; люди не жаліються, коли є все необхідне.

Згадування про непридатність прісної їжі (6:6), скоріше, стосується непридатності аргументів Еліфаза. Вжите тут єврейське слово, яке можна перекласти як «несмачне», «позбавлене смаку», зустрічається ще лише раз (див. Пл.Єр 2:14) стосовно оманливого видіння, обіцяного лжепророками [Марвін

Поуп]. Сон не дає відпочинку Іову, а тіло не приймає їжі: сморід, що йде від ран на тілі, знищує апетит і саму їжу робить огидною [свт. Іоан Златоуст].

8-13. Бажання смерті

Показавши, що його стогін — це природна реакція на реальні страждання і ніхто інший не зміг би поводити себе більш праведно, Іов сподівається на якесь співчуття. Він поки що не звертається прямо до Господа, не говорить про свої заслуги, не подає себе як незаслужено покараного, не думає про самовбивство, він лише мріє, щоб Господь своєю доброю волею подарував йому кончину. Про це ж просив і так само мовився смертельно хворий цар Єзекія, що двічі просив у Господа: «Від дня до ночі ти мене викінчуєш... від дня до ночі ти мене покидаєш» (Іс 38:12,13). Іов постає як взірець смирення і покори Господу; він «не зрікся постанов Святого» (6:10), як справедливо зауважив Дідім Сліпець, і навіть не просить у Господа сил перенести перебіг скорбот, але хоче дійти до межі свого подвигу і заради користі людей показати, що страждання були послані йому заради подвижництва, а не за гріхи його. Якщо Іов і просить швидше покласти край його нещастям, то лише тому, що не впевнений у своїх особистих силах, у здатності своєї плоті довго терпіти такі муки. Він запитує: чи можна ще покладатися на свої сили чи ждати чиеїсь допомоги, щоб вистояти, і яким буде кінець, щоб витримати? Свт. Григорій Великий вважає, що лише обрані можуть демонструвати таку слабкість, котра насправді і є силою.

14-30. Немає підтримки з боку друзів

Вірш 6:14 дуже по-різному перекладається і тлумачиться. Дослівний переклад оригіналу досить короткий: «Тому, хто страждає, належить співчуття». Але більшість дослідників згодні з Синодальним російським перекладом: «К страждущему должно быть сожаление от друга его, если только он не оставил

страха к Вседержителю», а в книзі з першого і до останнього вірша наголошується вірність Іова Богу. Без цієї аксіоми неможливо читати і розуміти книгу. Окрім того, свт. Григорій Великий і ряд тлумачів вважають, що людина, яка відмовляє в доброті другу, відкидає і страх перед Вседержителем.

Відбувається новий спалах душевних страждань Іова, страждань, які Господь не попустив у розмові з сатаною, і той став злодійським чином використовувати найближчих людей Іова: дружину та друзів. І це найсильніша зброя сатани, тому що й саме випробування — найсильніше, і йде воно з вуст близьких і мудрих людей, що подвоює його, оскільки Іов не просто не отримує допомоги, але бачить, як друзі стають на сторону ворога Іова і всього роду людського. «І це відбувалося з Іовом для випробування, бо чималим горем є відсутність друзів у скорботах» [Дідім Сліпець]. Іов порівнює ненадійність і непостійність друзів з потоками, які є то непередбачувано стрімкими, то чорними, то пересихають тоді, коли в них є найбільша потреба (пор. Єр 15:18). Це не Іов опустил руки, це друзі опустили очі і червоніють від сорому, проходячи повз і попираючи страждальця; сам вигляд страшних виразок чи то не знічує їх, чи так лякає, що змушує забути про колишню дружбу. Причому Іов нічого у них не просить, окрім співчуття — ні матеріальної допомоги (хоча і традиція, і Закон вимагають такої допомоги для одноплемінників, які постраждали), ні підтримки проти ворогів, він навіть не просив їх приходити, вони самі прийшли, щоб його розрадити, а тепер шукають доказів його гріховності, виголошуючи мудрі промови.

Іов не заперечує можливості незначних та ненавмисних помилок у своєму житті, але за них Господь не посилає таких страждань (Чис 15:22-29; Лев 4). Іов готовий був і мудрі розмови вести, але в його стані це вкрай важко. Він порівнює друзів з кредитором, що відбирають останнє у вдів та сиріт (6:27). Але все-таки закликає до них: подивіться на мене, на мої рани, я не можу говорити неправду. Ніхто не може припускати, що я винен. Не намагайтесь мене викрити, схаменіться! Перегляньте свою думку і ставлення до мене (6:28-30).

Глава 7

ЗВЕРНЕННЯ ІОВА ДО ГОСПОДА

1-6. Роздуми Іова про труднощі життя

Відповідаючи на Еліфазову обіцянку благополуччя, Іов наразі не бачить можливості щастя. Він порівнює життя людини з існуванням наймита-поденника і раба, з їх втомливою і нескінченною працею. Праця у старозавітні часи не вважалася необхідною справою людини, а була, скоріше, синонімом страждання. Початок вірша 5:7 «Чоловік призводить лихо...» в Синодальному російському перекладі звучить як «Человек рождается на страдание...», а в церковнослов'янському — «Человек раждается на труд». Як наймит чекали закінчення робочого дня, щоб отримати платню за працю, так і людина чекає кінця своїх страждань у цьому житті. Іов щодня чекає оплати за своє терпіння, але не отримує її, виснажуючи себе порожнім очікуванням і надією [преп. Ісихій Єрусалимський]. Наймит знає термін своєї служби, а для Іова його муки тягнуться нескінченно і безнадійно — довгі безсонні ночі і тяжкі дні, що тривають місяці або навіть і роки (Завіт Іова 5:9).

7-21. Іов звертається про позбавлення прямо до Господа

Іов відвертається від своїх друзів і звертається до Бога. Він визнає, що життя його — як віяння вітру, що минає і не має ніякого значення (пор. Пс 78(77):39), і йому не дано побачити добро та жити у щасті (см. також 9:25; 21:13). Тому якщо Господь не допоможе йому зараз, то після смерті милосердя Його вже не визволить Іова [свт. Григорій Великий], і померлий не повернеться в дім свій. Іов наче пояснює, чому він нарікає і просить Бога про позбавлення. Навіть равини вважали, що «Людина не може нести відповідальності за те, що вона зробила в момент сильного страждання» (Вавілонський Талмуд, Бава батра 16).

Іов ще раз підтверджує, що він раб Божий, а не море чи дракон, котрих Господь, згідно з Угаритськими міфами, змусив замовкнути (7:12).

Ложем зазвичай у Старому Завіті називали сокровенні глибини серця (Плп 3:1; Пс 150(149):5), і там Іов не знаходить спокою, тому віддає перевагу смерті, але не самогубству: думки про таке він не припускає ні на мить (це ще одна аксіома книги). У Старому Завіті взагалі був лише один випадок навмисного самовбивства (ІІ Сам 17:39).

Іов терпить безперервні страждання, тому життя йому остогидло. У минулі часи Іов був би щасливим, що Господь відвідує його щоранку і щомиті (7:17-18), зараз же він іронічно зауважує: невже я настільки значний, що Ти не забуваєш про мене ні на хвилину? Мені ніколи навіть проковтнути слину, і немає миті, вільної від страждань (пор. Пс. 8). Навіть якщо я згрішив, то я не ворог Тобі, чому б Тобі заради співчуття не пробачити мені гріхи, не позбавити від мук і не дати спокійно померти. Іов не дорікає Господові, він навіть остерігається, що те, що з ним відбувається, породить в інших велике звинувачення Бога [свт. Іоан Златоуст]. Ціллю Іова було виключити можливість таких нечестивих звинувачень.

Глава 8

ПЕРША ПРОМОВА БІЛДАДА

1-7. Бог судить справедливо

Другим із друзів вступив у розмову Білдад із Шуаху. Преп. Єфрем Сирін вважає його священнослужителем, хоча й досить приземленим, Сергій Аверинцев називає його «запальним», прот. Олександр Мень — не дуже мудрим і духовно бідним, інші богослови частіше називають його мудрецем, можливо, через його небагатослівність, адже всі його промови значно коротші промов інших героїв книги; «хто стримує язик, той розумний» (Прип 10:19).

Білдад починає свою промову, обурюючись словами Іова. Він вважає, що вони були сказані через зверхність та презирство [преп. Єфрем Сирін] і є недоречними. Господь завжди справедливий, Він не може несправедливо судити, і якби ти був праведним, то Він не знехтував би тобою. Навіть якщо ти особисто маєш виправдання, то діти твої згрішили [Юліан Екланський]. Не маючи жодних підстав і жодних фактів, Білдад прямо звинувачує у гріхах синів Іова, говорить про грішність усього його дому. Однак у домі може наступити мир, він може стати навіть багатшим, аніж раніше. Для цього потрібно справді бути праведним і помолитися Господу. Білдад так само, як і Еліфаз, закликає звернутися до Бога, але якщо Еліфаз указував на мудрість, всесильність та милість Божу, то Білдад наголошує на справедливості та правосудності Господа.

8-22. Бог не відштовхує безвинного, а нечестиві загинуть

Якщо ж Іов не прислухається до друзів, то Білдад закликає звернутися до досвіду минулих поколінь, тому що ніхто з тих, хто живе зараз, не може бути мудрішим за предків. Далі Білдад, на думку більшості тлумачів, говорить абсолютно справедливі слова, хоча, можливо, вони й не вирізняються глибиною думки. Він порівнює людину, яка не звертається до Господа, з рослиною, що не отримує вологи. Така людина гине так само, як засихає рослина. На все промисел Божий: і на страждання, і на позбавлення від них.

Білдад говорить: ти процвітав, але якщо був підданий таким численним скорботам, на те була причина, і ти перебуваєш у муках разом з нечестивими. «Той, хто сподівається тільки на себе і покладається тільки на власні сили, не встоїть, але його зверхність стане причиною ще більшого падіння» [Філіп Священник]. Якою б сильною не була рослина (може рости навіть серед каміння), але коли її виринають, вона гине (8:17-18). Так само і людина: якою би багатою вона не була, як багато не вершила б добрих справ, але якщо жила без Бога, то загине, і справи її їй не зарахуються. Усі нечестиві отримають справедливе воздаяння,

а праведників Господь відновить, і вони виростуть у славі [Ішодад Мервський] (пор. Іс 31:13; 42:6).

Усі твердження Білдада правильні і справді відповідають месопотамським книгам мудрості. Насамкінець він висловлює надію, що Господь відновить Іова, і той зрадіє та вознесе хвалу Богові, а ті, хто ненавидить Іова, і нечестиві будуть справедливо покарані.

Глава 9

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-13. Чи можна бути справедливим перед Богом?

З Білдадом та сама ситуація, що й з Еліфазом: доки йдеться про загальні речі — все правильно, але як тільки доходить до конкретного випадку, до реальних страждань, до відповідної справи, одразу видно недоречність слів та руку сатани. Іов говорить: усе це правда, але як це реально зробити, адже сказано: «Не входи у суд із Твоїм слугою, бо ніхто з живих не виправдається перед Тобою» (Пс 143(142):2; пор. також І.Н 23:10). Ніхто не зможе суперечити Господу, бо 1) Він Премудрий, тому завжди правий; 2) Він Всемогутній, тому Його рішення завжди буде виконано. Його Всемогутність наочно видно в природі: в землетрусах та сонячних затемненнях («зрушує землю з її місця, й її стовпи стрясаються» (9:6); в ті часи вважалося, що Земля тримається на масивних стовпах (пор. І Сам 2:8; Пс 75(74):4). Господь простирає небеса — тут можливі два тлумачення: 1) пряме (пор. Іс 40:22; 44:24); 2) з огляду на Пс 19(18):2 «Небеса проповідують славу Божу», тобто мається на увазі небесне життя тих, хто проповідує, їх захист і заступництво [свт. Григорій Великий]. «Ходити по висотах» у месопотамській міфології означає «ходити по спинах переможених противників». Віз, Косарі, Квочка — в різних текстах різні зорі та сузір'я (найчастіше Велика Ведмедиця (Великий Віз чи просто Віз), Оріон та

Плеяди (Стожари), називають також Арктур, Венеру, Гіади). Комори Півдня — південні зірки.

У вірші 9:10 Іов погоджується і повторює слова Еліфаза про велич Бога (5:9). Не лише у фізичній природі, але й перед людьми Господь всемогутній. Він чинить з ними на Свій розсуд, не пояснюючи їм і не питаючи згоди, і нерозумні люди часто приймають за гнів те, що є благодатним даром, тому якщо людині не зрозумілі справи Господні, то нехай вона смиренно мовчить, бо не в змозі проникнути в таємниці величі Божої [свт. Григорій Великий]. Коли ж Господь гнівається, то ніхто Йому не може протистояти: «Під ним лежать помічники Рагава» (9:13) (йдеться про морське чудовисько, якого вбив Яхве).

14-35. Що ж тоді робити Іову?

Починаються найважчі духовні страждання Іова. Він у відчаї: Господь справедливий, могутній і правосудний, але Іов перестає розуміти Його. Він говорить про суд у відповідних термінах, але не має ні права, ні зухвалості, ні навіть підстав іти на суд, бо Господь є і суддею, і катом, і не може бути рівності сторін у суді. Будь-яка людська праведність перед обличчям Бога може виявитися нечестивістю, наслідком якої буде покарання. Тому не можна покладатися на людську справедливість — потрібно лише сподіватися на милість Судді, бо суд Божий завжди праведний, навіть якщо незрозумілий для нас.

Іов говорить: «Як об'явлю себе невинним, мене обвинуватять» (9:20). (У Масоретському тексті говориться трохи по-іншому: навіть якщо я не винен, то змушений визнати себе винним своїми власними устами перед обличчям Верховного Судді.) Іов готовий втратити життя, але для нього є неприйнятним відмовитися від своєї праведності. В той же час його охоплює байдужість людини, яка перебуває у відчаї, звідки й народжуються його слова про те, що Бог губить і безвинного, і грішника (9:22) і байдужий до добра і зла. У попустительстві Господа він бачить навіть деяке Його злорадство при стражданні невинних (9:23) (щоправда, ряд тлумачів [Раббі Шломо Іцхакі] вважають, що ці слова стосуються сатани). Сучасні західні біблеїсти [Марвін Поуп] впевнені,

що єдиним відповідальним Іов вважає саме Бога, і ні на сатану, ні на ще когось перекласти провину не можна: «Як же не Він — хто інший?» (9:24).

Життя Іова швидко минає, плину часу він не помічає, забуває навіть те, що говорить, — наскільки великим є його страждання [свт. Іоан Златоуст]. Він готовий спробувати забути свої тілесні і душевні муки, але муки духовні (визнання, що Бог не виправдає його) викликають у нього тремтіння і відчай (9:27-28). Він закликає: якщо мене визнали винним ще до суду, то який сенс мені шукати виправдання? Причому, на думку свт. Іоана Златоуста, це слова не того, хто звинувачує, а того, хто запитує. Іов готовий очиститися й омитися від своїх можливих помилок, але Господь, скоріш за все, кине його в таке багно (звинувачення), що навіть його чистий одяг буде гидувати ним (багно часто позначає і пекло).

У віршах 9:32-33 Іов знову вживає пов'язані з судом терміни, але розуміє, що з Богом судитися неможливо. Немає такої людини, котра могла б стати посередником. Ймовірно, Іов подумав про особистого бога, який існував у шумерській теології і який виступив би його адвокатом на суді, але цю ідею він відкидає як марну і негідну. Тоді він просить Господа хоча б призупинити безперервні страждання, щоб він міг розумно і тверезо довести свою невинуватість (9:34-35) (у деяких перекладах: «Я не такий, як Ти думаєш», але Господь не може не знати праведності Іова і не може помилятися в його оцінці — див. 1:8; 2:3).

Глава 10

ПРОДОВЖЕННЯ ВІДПОВІДІ ІОВА

1-17. Бог створив людину. Чому ж Він з нею бореться?

Іов знову випереджає можливі звинувачення в зухвалості і малодушності, смиренно говорить: «Дам волю смуткові моєму...» (10:1). Правда, він остерігається, що тіло його і душа можуть не винести страждань: «Я боюсь, як би не упасти мені і

не спокуситися, не вимовити якусь хулу» [свт. Іоан Златоуст]. І знову запитує Бога: адже я діло рук Твоїх, за що Ти зі мною борешся? (10:2-3). Іов під постійними ударами вже починає сумніватися в заслугах свого життя. Свт. Григорій Великий вважає, що ці удари не на загибель — ними Господь зберігає Іова в невинності. Вірші 10:4-7 тлумачать по-різному: 1) Іов упевнений, що Господь незрівнянно вищий за людину, Він знає про праведність Іова. Чому ж тоді Він чинить як людина: шукає гріх в Іові, катує і мучить його? 2) Можливо, Господь, незважаючи на Свою Всемогутність, не може відчувати себе на місці людини, поспівчувати гнітючому становищу Іова? 3) Іов вважає, що в таких випробуваннях ніщо не допоможе, окрім як рішення вдатись до Бога і молити Його з благості помилувати Своє творіння [Олімпіодор Александрійський], бо ніхто інший не спасе від страждань, які попушені Тобою (10:7).

У віршах 10:8-9 для ілюстрації всевладдя Господа використаний образ гончара і глини. У віршах 10:10-12 процес створення людини зображений уже більш приземленим чином, за аналогією з таїнством зачаття людини і її внутрішньоутробного розвитку (пор. Пс 139(138):13-16). Іов підкреслює також, що лише Божа турбота про нього в минулі роки дала йому благоденство і зміцнила його дух. Але оскільки Господь всезнаючий, то Йому вже при народженні Іова було відомо, що Він попустить Іову такі страждання, і Іов говорить, що знає про це. Знає, що за найменшу провину повинен бути покараний Господом як суворим батьком, котрий більш за все наглядає за своїм найкращим та найулюбленішим сином.

У цій главі вперше прямо вказано на відносини Господа з Іовом, як на відносини суворого, але люблячого батька з сином. Пор.: «Не легковаж Господнього докору, о мій сину, і не ухилийся, коли Він карає. Кого Бог любить, того й картає, як батько улюбленого сина» (Прип 3:11-12). Але Іову починає здаватися, що така суворість уже зайва: навіть будучи правим, він однаково відчуває себе винним, не може підняти голови. Тому він, за словами свт. Григорія Великого, наче попереджає: «часто розум настільки вражається пам'яттю провини, що втягується в набагато тяжчі гріхи, аніж ті, що раніше». Але святий також додає, звертаючись до однієї з найпопулярніших тем книги про процвітання

грішників і страждання праведників, що «нечестивому належить горе, праведному — лихо, тому що вічний осуд випадає нечестивому, а обраний очищується боєм тимчасового лихоліття».

Західні богослови вважають, що в 10:15-16 Іов неприпустимо звинувачує Господа в тому, що Той демонструє Свої чудесні сили, нападаючи на безпорадних смертних [Марвін Поуп]. Вони також вважають, що і далі Іов не повертається до юридичної сторони питання («виводиш нових свідків» (10:17)), а говорить про посилення Божої ворожості, введення Господом нових сил і військ проти Іова [Арнольд Богуміл Ерліх]. Тому Іов звертається до Бога з проханням.

18-22. Прохання Іова до Господа

Іов повертається до свого прохання про смерть із вступної промови (3:11-26). Сама «країна темряви й смертельної тіні» неодноразово описується у книзі (пор. гл. 5,7,14). Немає гріха в тому, щоб молити Господа про закінчення страждань. Іов не припускав думки про самогубство. Він навіть у таких муках думає про те, щоб його смерть у скорботі і печалі не обернулась спокусою для інших. Адже вони, знаючи праведність Іова, можуть у такому випадку засумніватися в ній чи переконатися, що немає користі від праведності [преп. Ісихій Єрусалимський]. На думку Дідіма Сліпця, він молився, щоб наставити друзів і близьких, котрі вважали тих, з ким трапилося лихо, порочними, а тих, хто не покараний стражданням, — доброчесними. Тому Іов і просить Господа не про повернення йому колишнього благополуччя, а про те, щоб хоча б перед смертю відвернути страждання, щоб показати його не покараним і покинутим Богом, а праведним і чистим перед Ним. Показати, що навіть попущені Господом страждання він перетерпів Його ж силою.

ПЕРША ПРОМОВА ЦОФАРА

1-12. Іов покараний справедливо

Третього друга Іова — Цофара з Наамату, всі тлумачі характеризують негативно: лицемірний [свт. Григорій Великий], наклепник [преп. Ісихій Єрусалимський], саркастичний [Сергій Аверинцев], дошкульний [Володимир Вихлянцев], нетерпимий до інших [прот. Олександр Мень], запальний. Він одразу ж звертається до Іова зі звинуваченнями в багатослів'ї та пустослів'ї, тобто в глупоті (пор. Проп 5:2; 10:14), а отже — нечестивості (продовжує тему Еліфаза з глави 5). Тут одразу проступає рука сатани, бо як може друг, який спочатку сім днів мовчки журився, дивлячись на нещастя Іова, згодом звинувачувати його в багатослів'ї, адже кожне слово заледве давалось страждаючому і викликало тілесний та душевний біль?

Цофар вважає, що Іов упевнений у своїй невинності перед Богом, а отже звинувачує Його в несправедливості. Але Іов ніде не говорить, що страждає несправедливо і не має гріхів [свт. Іоан Златоуст]. Він розуміє, що просто не може знати, ким вважає його Господь, він тільки жаліється, що Бог поводить з ним, як з нечестивим, хоча й повинен знати, що він не беззаконник (10:7). Цофар вкрай обурений тим, що Іов звертався до Господа і навіть припускав думку про судову тяганину з Ним. Він говорить: Як ти міг? Якби тільки Господь відкрив уста Свої та розкрив потаємний бік твого життя, то ти постраждав би вдвічі більше. А так «Бог від тебе вимагає менше, ніж провина твоя заслужила» (11:6) і покарав тебе лише за явні гріхи, які всі бачать.

На відміну від Еліфаза, котрий переконував Іова в мудрості та всемогутності Господа, та Білдада, котрий говорив про справедливість Божу, Цофар розмірковує про непізнаваність Господа і про зухвалість спроб Іова зрозуміти Його. У Господа немає ні висоти, ні глибини, як ти можеш пізнати Його? (пор. Іс 7:11). Людина взагалі не може розкрити Його замисли і дії, а що вже говорити про людей брехливих та беззаконних (натяк на Іова?). Немає

таких, що могли б заперечити Богу і запитати у Нього про причини своїх страждань (пор. 9:11-12)! Тобто Цофар чомусь повторює слова самого Іова, та ще й намагається обернути їх проти нього.

Текст вірша 11:12 досить складний для розуміння. Швидше за все Цофар хоче сказати, що людина народжується схожою на дике ося, котре може стати домашньою вишколеною твариною, але ніколи не досягне мудрості. А таким порожнім людям (як Іов?) мудрості не досягнути — скоріше осел перетвориться на людину [Франц Юліус Деліч].

13-20. Заклик скоритися і покаятися перед Господом

Уся промова Цофара просякнута неправдивими звинуваченнями, можливо, сатана знайшов у ньому найсприятливіший ґрунт для своєї злоби проти праведника. Хоча свт. Іоан Златоуст по доброті сердечній вважає, що Цофар говорив так через незнання. Якщо інші друзі Іова раніше говорили загальні речі або ж про можливі гріхи Іова та його сім'ї, то Цофар говорить з Іовом як із запеклим та безумовним грішником і, головним чином, докоряє йому.

Цофар упевнений, що порок та беззаконня живуть в Іові, що той повинен визнати це і спробувати вирвати їх зі свого серця, надати йому істинного (на думку Цофара) спрямування. Так само пророк Самуїл звертався до іудеїв, які впали в поганство (I Сам 7:3). Можливо, тому преп. Єфрем Сирін порівнює Цофара з пророком (див. також Пс 78(77):8). Якщо Іов прислухається до друга, то його обличчя стане чистим і він зможе підвести його до Господа і не боїтися (11:15), але Іов сам перед цим говорив, що навіть якщо у нього обличчя брудне, то він готовий омийти його снігом, але справедливо сумнівається, чи потрібно це Господу (9:30-31).

Цофар, як і Білдад (8:5-6), намагається переконати Іова, що тільки за умови повної покори та покаяння все закінчиться так само, як раптово припиняється дощ (11:16), і життя стане світлим і спокійним (те саме йому обіцяв також Еліфаз — 5:24). Але Іов і так нічого не боїться, і йому ніколи не було потрібним підлещуватись та запобігати (пор. Прип 19:16). Цофар малює картину

життя, приємну для нього самого, і цим виказує себе. Однак Іов ще у перших главах сказав і довів сатані, що матеріальними злигоднями його не вразити, «для нього немає у світі того, що його притягувало б, а отже і немає того, чого він би у світі боявся» [свт. Григорій Великий]. Але Білдад закінчував свою першу промову обіцянкою, що ті, хто ненавидить Іова, будуть визнані Господом нечестивими і їх чекає безславний кінець (8:22), натомість Цофар не втримався і прямо сказав, що якщо Іов його не послухає, то сам підтвердить цим своє беззаконня і втратить не лише матеріальні блага, а й найменшу надію на спасіння (11:20).

У всій своїй промові Цофар або неправдиво звинувачував Іова, або закликав його звернутися до Господа. Однак Іов постійно був з Богом, а отже це був заклик звернутися до іншого — за-для того, щоб припинились страждання, інакше Іова чекають ще більше покарання і вічні муки. А отже причина страждань у тому, що Іов вірний Богу, а не дияволу.

Глава 12

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-8. У чому цінність мудрості друзів?

Після прямих звинувачень від Цофара у багатослів'ї, глупоті та беззаконні Іов не кидається гаряче виправдовуватися, а як людина, яка втратила будь-яку надію на допомогу, іронічно, спокійно та з сумом розмірковує про вдавану мудрість друзів і про таку їх «допомогу». Звертаючись до усіх друзів, він наче говорить: так, звичайно, тільки ви є поважними людьми, тільки у вас є мудрість, якої я та інші не можуть досягнути і яка помере разом з вами і не буде її більше на землі! Однак Іов усе ж звертається до друзів: я не дикий осел (11:12), у мене є розум та серце, а те, що ви говорите, відоме багатьом (пор. Прип 16:9, Сир 3:13), але при цьому має значення задум (чи є ця мудрість вашою і чи застосовуєте ви її в житті, чи допомагає вона комусь?). До цієї теми неодноразово повертається Новий Завіт (тільки в Мт 5:8;

6:21; 11:29; 13:15 і, особливо, 15:8 — «Оцей народ устами Мене поважає, серце ж їхнє далеко від Мене»).

Іов сміливо називає себе праведним і безвинним (12:4), тому що він завжди чинив гідно і праведно з доступною йому часткою Істини; те, що йому було відомо від Господа, він виконував. Це повинні знати і його друзі, але вони зверхньо дорікають йому і навіть насміхаються. Втім, на думку західних богословів, «нічого не вказує на те, що друзі сміялись над Іовом» [Марвін Поуп]. Проте в 12:5 Іов досить прозоро натякає, що ті, хто вважає себе володарем Істини, ставляться до тих, хто, на їхню думку, не має її, з презирством. І хоча друзі впевнені в тому, що коли вони благоденствують, коли в них є багатство і сила, то Господь з ними, «Злочинець той, хто з своєї сили робить собі бога» (Ав 1:11). Але Іов попереджає: якщо я, не здійснивши нічого несправедливого, так страждаю, то жажливі покарання чекають винного [свт. Іоан Златоуст]. Що стосується цінності слів друзів, то істини, які вони виголошують, відомі і рибі, і птиці, і худобі, і неживій природі. Навіть безсловесна тварина знає все це і могла б сказати те саме, якби Господь відкрив вуста її.

9-25. Господь є премудрим і всемогутнім

Усім зрозуміло, що Господь створив увесь світ (12:9; повторюється і в Іс 41:20), усе в руках Його. Людині ж дані вуста і розум, щоб відрізнати правду від неправди. Тому Іов, не позбавлений розуму, може оцінити обґрунтованість мудрості друзів і визначити їх думки та поради як порожні і далекі (пор. 6:6). Віршу 12:12 свт. Іоан Златоуст у контексті усієї глави надає не ствердного, а запитального чи викривального тлумачення. У перекладі Єврейського видавничого товариства (JPS) вірш перекладається у формі запитання, що відверто вимагає заперечної відповіді; Георг Форер перекладає у заперечному сенсі: Не у старих премудрість... У будь-якому разі тільки у Господа премудрість і сила, Він є творцем щастя і горя, творення та руйнування (пор. Пс 107(106):33-36), хоча зараз Іов бачить лише руйнування та безглузде насильство (пор. Іс 44:27, але там, у гл. 44, більше говориться про творчу силу Господа). У віршах 12:16-17 часто вбачають, особливо західні богослови, юридичні нотки: обма-

нутий і той, хто обманув, тобто потерпілий та порушник, радник (адвокат) та суддя. Свт. Григорій Великий бачить тут Господа і як Суддю, що знає гріхи неправедних, і як чесного та чистого Свідка, Котрий не визнає неправедного, бо не бачить у ньому подібності Своїй мудрості.

Починаючи з вірша 12:17 і до кінця глави Іов розмірковує про покарання Боже, причому взагалі не згадує про можливість виправдального вироку: ті, хто були царями, будуть скинуті, шановані будуть посоромлені (пор. Пс 107(106):40), багаті — втратять своє майно, сильні — ослабнуть (пор. Пс 109(108):18), мудрі стануть безумними. Вірш 12:22 більшість тлумачів інтерпретують як викриття змов та небезпечних замислів нечестивих людей. Олімпіодор Александрійський бачить тут пророцтво про Ісуса Христа, Котрий прийде, «щоб освітити тих, що сидять у темряві та в тіні смертній, щоб спрямувати наші ноги на дорогу миру» (Лк 1:79). До кінця глави перераховуються такі покарання, після яких жодному народові не вдалося вижити: будуть відібрані розум, сила і хоробрість; нікому буде захищатися, нікому організовувати оборону. Те, що Господь створив, Він же і зруйнує. При цьому знову мається на увазі, що Господь не буде ділити праведних і грішних; взагалі Іов жодного разу не сказав тут про покарання нечестивих. Однак він знає як про могутність Господа, так і про Його справедливість; у всьому Промисел Божий.

Глава 13

ПРОДОВЖЕННЯ ВІДПОВІДІ ІОВА

1-13. Іов продовжує викривати друзів

Усе, що розповідали йому друзі, Іов знав і так. Він ще до їхніх слів не лише все бачив і чув, але й, на відміну від друзів, зміг правильно зрозуміти. При цьому він не підносить себе, не каже, що він вищий за друзів, він лише намагається пояснити, що «нічим я від вас не гірший» (13:2; повт. 12:3), хоча насправді праведністю життя він цілком переважає їх [свт. Григорій Великий].

У вірші 13:3 в давньоєврейському тексті і в багатьох перекладах використовується юридичний термін «оскаржувати», «доводити» (пор. Іс 1:18). Іов хоче звернутися до Господа, але не як позивач: він знає Його силу і вірить у Його справедливість. Окрім того, в тексті Септуагінти є важливе доповнення: «я буду змагатися з Ним, якщо Він захоче»; таке значення підтверджується й у вірші 23:7. Це не зухвальство Іова, він буде говорити і наважиться сперечатися з Господом лише за Його велінням [преп. Ісихій Єрусалимський].

А друзям Іов спрямовує викривальні слова, називає їх «архимниками» (брехунами) і «нездатними лікарями». Ці два звинувачення пов'язані між собою, бо давньоєврейське слово, що означає «облуду», «брехню», походить від слова «фарба», котрою лікар-шарлатан мастить хворого, щоб продемонструвати лікування чи ж інсценувати одужання (намалювати рум'янець на обличчі хворого). А на думку Марвіна Поупа, друзі намагаються прикрасити жорстоку правду, ніби «обілити» Бога. Іов також нагадує друзям, що коли вони мовчали перші сім днів, він мав більше розради, а окрім того, для повчання їм нагадує, що той, хто мовчить, здається мудрішим (пор. Прип 10:19; 17:28). Тому Іов закликає їх помовчати, по-перше, щоб не брехати, начебто догоджаючи Господові і захищаючи Його; по-друге, щоб спробувати почути Іова і зрозуміти його. Він, як учасник суду, закликає їх відмовитись від брехливих промов, бо вони не задобрять Господа, а накличуть Його гнів і суворе покарання (див. 42:7).

Тут ще раз вказується на те, що сатана діяв через друзів Іова, бо брехня завжди від лукавого (див. про це в Мт 5:37, І Йо 2:21, а особливо в Книгах Псалмів та пророків Єремії та Єзекиїла: Єр 5:31; 10:14; 23:25,26; 27:10,14,16; 29:21,23). Слова і поведінка друзів свідчать про їхні низькі прагнення: нерозумну упередженість і бажання «вислужитися» перед Господом, догодити Йому в очікуванні нагороди за це; перед нами своєрідна спроба дати хабара судді (пор. Втор 10:17). Але Господь таких дарів не приймає і його неможливо обманути. Що ви будете тоді робити? — запитує Іов друзів. — Невже вас не лякає Його велич? Адже аргументи ваші — як непотрібні шматки глини [Абрахам Кoen] і відповіді ваші — як попіл [Альфред Гійом]. Тому Іов знову закликає їх замовкнути і хоче звернутися до Господа.

14-28. Про право Іова звернутися до Господа

Вірш 13:14 складний для розуміння і тлумачиться по-різному. Легше зрозуміти його в церковнослов'янському перекладі: «Вземля плоти моя зубами, душу же мою положу в руце моеї». Тут немає запитання і з цим згодні більшість тлумачів. Свт. Іоан Златоуст указує, що людина у стражданнях може мимоволі причиняти собі біль, отримуючи від цього певну розраду. Іов вважає, що якщо Господь не зупинить його страждання і не знищить його, то хоча б ці слова будуть йому розрадою. Але якщо Господь і нищить його такими випробуваннями, то Іова турбує не власне життя, порятунок від страждань і повернення до колишнього благополуччя, а лише збереження праведності і виправдання перед Господом і людьми (пор. 6:10). Адже лицемір і нечесливий не здатний на таку сміливість і терпіння, тому пряме звернення до Господа — це не зухвалість і нарікання, а прояв природного ставлення сина до свого батька.

У віршах 13:17-19 знову повторюються терміни юридичного штибу; при цьому Іов розуміє, що неможливо привести свого відповідача в суд (пор. 9:16,33), але якби суд відбувся, то Іов готовий прийняти будь-який вирок, хоча все-таки він упевнений, що буде визнаний праведним. Думка про суд відвідує Іова (пор. Іс 50), але відкидається ним: адже Господь є непідсудним, і навіть якби Іов виграв суд, то це не означало би, що Відповідач неправий! Проте вірш 19 можна тлумачити як вступне слово позивача на суді, а оскільки сам позивач може скоро померти, то ніхто не може відмовити йому у слові.

3 вірша 13:20 починається пряме звернення до Господа, моління Іова. Спочатку праведник просить у Бога про дві речі: 1) припинити чи хоча б зменшити страждання («одверни від мене Твою руку»), тому що вони спричиняють тілесну неміч і душевне сум'яття і заважають Іову тверезо і чітко висловити свої думки; 2) народ Ізраїля служив Господу зі страху, а праведність через страх не може стати досконалою — тільки через любов, котра проганяє страх (І Йо 4:18). Тому Іов і просить стримати його страх, здатний занурити його у мовчання [свт. Григорій Великий]. Далі він готовий до будь-якого суду, залишаючи Богу

визначити порядок судового розгляду; він готовий бути і позивачем, і відповідачем.

Не дочекавшись відповіді від Бога, Іов продовжує сам і для полегшення просить хоча б показати йому його гріх, бо «чималою розрадою для тих, хто несе покарання, є знати причину його» [свт. Іоан Златоуст]. Але, на думку Іова, оскільки Господь приховує обличчя Своє, то це ознака Його ворожості і неприязності (пор. Втор 31:17; Пс 27(26):9; 30(29):8). Свт. Григорій Великий вважає, що у вірші 13:25 «зірваний листочок» є образом людини, що відпала від Бога в раю, людини, підхопленої вітром спокус та поривами пристрастей. На думку деяких західних тлумачів, Іов іронічно запитує Господа: Як можна застосовувати Твою Всемогутність проти слабкої земної людини, не здатної на спротив? Можливі гріхи Іова — це або помилки його юності, котрі однозначно не заслуговують такого покарання, або ж гріхи його дітей, яких він остерігався і тому приносив жертви (1:5), про що говорив Білдад (8:4). Але Господь, на думку Іова, ставиться до нього як до злочинця: заковує його ноги в колоди, стежить за ним як за рабом-втікачем, а він лише «зірваний листочок» (13:25), котрий сам по природі своїй буде гнити і розкладатися (13:28).

Глава 14

ЗАКІНЧЕННЯ ВІДПОВІДІ ІОВА

1-12. Слабкість, короткий вік і тлінність людини

Тема швидкоплинності і тягаря людського життя часто зустрічається у Старому Завіті, навіть найдовше людське життя все одно коротке (Бут 35:29; 47:28; Пс 90(89):9-10). Іов порівнює його малу тривалість і вразливість з беззахисністю і тлінністю квітки (пор. Пс 37(36):2; 90(89):6; 103(102):15; Іс 28:1,4; 40:6-8), ефемерністю та нікчемністю тіні (пор. 8:9; Пс 102(101):12; 144(143):4). Ніхто не буває чистим сам по собі [свт. Григорій Великий], неможливо бути чистим [свт. Іоан Златоуст]. «Хто з нечистого може

зробити чисте? Ніхто» (14:4) (пор. Синодальний російський переклад: «Кто родится чистым от нечистого? Ни один»). Деякі західні тлумачі [Антон Бломмерд], посилаючись на Вульгату, перекладають інакше: «Хто може нечистих зробити чистими? Тільки Всемогутній»). Іов згадує також про перворідний гріх (пор. Бут 3-6; Пс 51(50):7) і не розуміє, як Господь може думати про таку крихку та нікчемну істоту, переслідувати її? Господь визначив тривалість життя Іова, котрий зараз бачить Його тільки як джерело страждань, тому страждаючий просить дати йому перепочинок перед смертю, відступити від нього, щоб він збадьорився, як радіє поденник, котрого залишили без нагляду по закінченні робочого дня (пор. 10:20-22).

Дідім Сліпець вважає, що через такі численні біди, попущені Господом, Іову не вистачає часу і сил навіть на покаяння і молитву. Іов говорить, що навіть дерево, що гине, рубають так, щоб у наступному році з пня пробилися нові пагони і можна було б отримати нові плоди; а засохле дерево, відчувши воду, одразу ж оживає та зеленіє. Свт. Григорій Великий нагадує про прихований сенс слів Іова про дерево: під деревом у Біблії маються на увазі Премудрість Бога (Прип 3:18) і людина (Єз 17:24; Проп 11:3). Якщо дерево, що гине, — образ Іова, який страждає, то під дією страждань праведника нові віруючі (молоді пагони) виростуть у любові до Всевишнього. Іов сумує: «А людина вмирає і лежить бездушна; людина йде на той світ, і де вона?» (14:10). Не існує гідного загробного життя... Людина — не Бог, життя її не вічне (пор. Іс 34:4; 51:6); якщо вона помре, то не встане, поки не щезнуть небеса.

13-17. Іов звертається до Господа з проханням

Усе ж Іов звертається зараз до Господа з мольбою саме про загробне життя. Тут відверта паралель з пророком Ісаєю, котрий також слідом за словами «мертві не оживуть» (Іс 26:14) проголошує: «Твої мерці оживуть, їхні трупи встануть» (Іс 26:19) і пропонує іудеям спробувати сховатися у своїх житлах. Так само Іов просить перенести його в пекло, доки не стихне гнів Божий. Він не хоче

помирати як грішник, молить Господа згадати про нього, призначити певний термін, і тоді Іов готовий чекати і далі терпіти свої страждання. Головним є знати, що вони мають свій кінець і настане зміна (14:4).

Іов мріє, щоб Господь у призначений термін звернувся до нього і дозволив відповісти і виправдатися; він весь горить від бажання, печалі і нетерпіння, бо там, в шеолі, він буде вже далеким від гріха і стане гідним відповідати Господу. Раніше Іов жалівся на постійний нагляд за ним (7:12,19), зараз же він сподівається, що Бог уже не буде слідкувати за ним і чатувати на нього, там він здобуде Його довіру. Іов не визнає своєї провини, але навіть якщо за ним є якісь помилки, молить запечатати їх, сховати і відкласти на майбутнє, тоді одразу могло б наступити велике полегшення, оскільки запечатані сувої чи мішки недоступні для осіб, у яких немає дозволу зривати печатки, а зміст записів був би невідомим решті людей (друзям?); тоді би вже точно припинились хоча б душевні муки.

18-22. Такі мрії навряд чи збудуться

Але надії не збудуться, навіть тверді і могутні гори та скали руйнуються під дією землетрусів і водної стихії, що вже говорить про людину: вона — земний пил, що його змивають потоки. Господь же, на думку Іова, до кінця тиснутиме на нього. Це безперервний та вкрай важкий для Іова тиск. І під його дією людина помирає (обличчя і тіло її спотворюються і застигають), йде — і нема їй вороття (пор. 10:21; II Сам 12:23; Пс 39(38):14; 103(102):16). А в пеклі мертвим нічого вже не дано дізнатися: ні числа своїх дітей, ні їхнього життєвого шляху. Навіть якщо людина здійснила щось гідне, але проявилось це вже після її смерті, то вона про це не дізнається та й гідність дітей її буде їй невідомою. Але її душа і навіть плоть продовжать страждати (14:22) і після смерті (пор. 18:13; Іс 66:24). Вони будуть страждати і плакати вічно (Юдит 16:17).

ДРУГА ПРОМОВА ЕЛІФАЗА

1-16. Еліфаз дорікає Іову за гординю та нечестивість

Еліфаз обурений і вже не має сил стримувати себе, хоча пам'ятає, що повинен поводити себе як найстарший і наймудріший учасник діалогу. Усе ж він не цурається спотворень, облудних звинувачень, безпідставних докорів. У першій своїй промові Еліфаз припускав можливість праведності Іова, зараз же той для нього — запеклий грішник, що повстав проти Господа. Як старший за віком, Еліфаз починає другий цикл промов друзів Іова і в них уже явно проступає вплив сатани.

Найпершим є звинувачення у тому, в чому він сам грішний. Еліфаз докоряє Іову пустослів'ям, порівнює його промови (так само, як і інші друзі, див.: 8:12; 11:2) з вітром, але вже з палючим «вітром східним», що сповнює нутро його (15:2). Тут містяться одразу два натяки: 1) «східний вітер» — отже гарячий, з пустелі, можливо, такий, що дме з геєни, з кола диявольського буття; 2) слова Іова, мовляв, ідуть не від мудрості, не з серця, а з нутра — місця згубних пристрастей. На думку свт. Іоана Златоуста, «наполни болезнію чрево» (15:2 церковнослов'янського тексту) означає, що страждалець Іов був вражений в саме нутро розуму. Виправдання Іова Еліфаз вважає рівнозначними звинуваченню на адресу Господа, бо якщо Іов покараний без провини, то це означає, що Той, хто карає його (Господь) заслуговує на звинувачення в неправедності [Юліан Екланський]. Тому Еліфаз спішить звинуватити в нечесті самого Іова. Мало того, він вважає, що Іов відкинув страх Божий, а отже — відійшов від віри (пор. 28:28; Пс 111(110):10; Прип 1:7; 9:10) і «касує побожність перед Богом» (15:4). А неправедність Іова, мовляв, змушує його звертатися до Господа мовою лукавих (таким чином Еліфаз вказує на те, що Іовом керує лукавий, звинувачуючи у власному гріхові невинного друга) (15:5-6). Уся промова побудована на спотворенні слів Іова, та й просто позбавлена здорового глузду (пор. 15:9

з 12:3 та 13:2): спочатку він звинувачує Іова в тому, що той набрався зухвалості звернутися до Господа, а потім говорить: Що ти від Нього міг дізнатись? І останній аргумент: Я старший за тебе, а отже мудріший (15:10). Далі він знову звинувачує Іова у зверхньому погляді і гордині (15:12; пор. Прип 6:17; 30:13), хоча перед цим називав проголошуваним ним самим та друзями істини «Божою втіхою» (15:11). Еліфаз заявляє, що Іову як справедливо покараному грішнику не можна звертатися до Господа, та ще й з такими словами.

Свт. Григорій Великий пише, що Іов жодним чином не загордився супроти Бога, і це не гріх, коли людина смиренно говорить про добро, котре є, і у своєму стражданні звертається до Господа: «Одними і тими ж словами нечестиві ображають Господа, а праведники здобувають Його прихильність». У віршах 15:14-16 Еліфаз нічого нового не говорить: повторює свої слова (4:17-18; 5:7), слова Цофара (11:12), котрі повторить і Білдад (25:4) і котрі продовжить Елігу (34:7). Усі друзі впевнені, що схильність людини до гріха така ж природна, як потреба в ковтку води. А Ішодад Мервський вважає, що так Еліфаз вказує на те, що Іов навіть насолоджується, хулячи Бога.

17-35. Доля нечестивих — страждання і смерть

Еліфаз вважає, що вік дає йому перевагу в мудрості над іншими і є для них підставою прислухатись до його слів. З ним не погоджується ні Іов (12:12,20; 21:7; 29:8), ні навіть молодий Елігу (32:6,9). Щоб надати більшої ваги своїм словам, Еліфаз нагадує про предків і про те ідилічне минуле, коли ще не було чужоземців [Франц Юліус Деліч] (пор. Йоїл 3:17). Він мальовничо описує долю нечестивих, досить прозоро натякаючи на Іова, тому що той сам часто говорив про благополуччя грішників і страждання праведників (пор. 9:24; 10:3; 12:6). Тому Еліфаз говорить про муки нечестивих кожного їхнього дня і про те, що найбільші грішники навіть живуть недовго (15:20) [свт. Іоан Златоуст]. Правда, Антон Бломмерд перекладає цей вірш по-іншому: «Нечестивий тремтить усі дні його, оскільки не перерахувати років гнобителя». Зла людина постійно охоплена жахом, вона втікає, навіть якщо її ніхто не переслідує, передчуття лихоліть не дає

їй спокою. Немає у неї жодної надії навіть у дні спокою, вона шукає шматок хліба і не знаходить його, її «кидають на їжу коршакові» (15:23), вона передчуває свою загибель у день темряви і увесь час відчуває, що хтось за нею полює і гнобить її (15:22-24). Усе це чекає нечестивого, якщо він, подібно до Іова, буде повставати проти Господа і противитися Його справедливому покаранню. Тверда шия і щит говорять про нерозсудливість грішника, а накопичення жиру — про неспокійний дух (пор. Втор 32:15; Єр 5:28). У міських руїнах поселялись лише нечестиві (розбійники і їм подібні), бо руїни перебували під заборонаю, а проживати в них означало прийняти на себе гнів Божий, що зруйнував ці будинки (пор. І.Н 6:25; І Цар 16:34).

Якщо Іов іде шляхом нечестивих, то його чекає відповідне покарання, і Еліфаз перераховує всі можливі нещастя для грішників, досить чітко ототожнюючи їх зі стражданнями Іова: втратить своє багатство і позбавиться майна; не уникне чорного дня; нові пагони його не виростуть і загинуть (відповідь Іова див. 14:7-9); чекає його передчасна смерть не в старості; діти його («недоспілі грона») загинуть. При цьому Еліфаз наголошує, що нещастя і загибель очікують усе сімейство неправедника, увесь його рід. Таким є кінець усіх грішників, тих, хто «зачав зло і породив нещастя» (15:35; пор. Пс 7:15-17; Іс 59:4).

Глава 16

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-6. Слова друзів не втішають

Слова Іова, звернені до друзів, тут посідають зовсім мало місця (всього 4 вірша — 16:2-5), хоча стосуються тяжких душевних страждань. Слова ж друзів про неминуче покарання грішників звучать багато разів (від Еліфаза — 4:7-9; 15:20,34; від Білдада — 8:12,13,22). Але вони не втішають, усі вони на зло, лише додають до минулих мук нові — душевні, котрі для праведника важчі за тілесні [преп. Ісихій Єрусалимський]. Слова друзів — як

сіль на його відкриті рани. У відповідь на звинувачення Еліфаза у вірші 15:2 Іов також називає слова друга «словами на вітер», але, можливо, відчувши вплив на Еліфаза сатани, запитує: Що (або хто?) спонукає тебе так говорити? (16:3).

Іов сам міг би знайти багато блискучих слів проти друзів, якби він так не страждав. Вірш 16:4 краще розуміти, спираючись на церковнослов'янський текст: «аще бы душа ваша подлежала вместо моя». Тоді з контексту, можливо, випливало б таке значення: Якби ви були на моєму місці, а я, так само як ви зараз, докоряв би вам словами, зверхньо та знущаючись кивав би головою (пор. II Цар 19:21; Іс 37:22), як би ви себе відчували?! Праведному належить брати на себе нещастя іншого, а не докоряти і дорікати йому [преп. Ісихій Єрусалимський]. Тільки власним стражданням можна навчитися втішати інших [свт. Григорій Великий]. А слова, з котрими до нього звертаються друзі, не втішають і нічим не допомагають йому у стражданні.

7-22. Іов у своїх духовних стражданнях закликає до Господа

Вірш 16:7 краще тлумачиться в церковнослов'янському перекладі: «Ныне же преутруждена мя сотвори, буя, согнивши, и ят мя». Слова про «ватагу» краще перекласти з оригіналу як «горе», тоді увесь вірш читатиметься так: «Сьогодні ж Він зробив мене виснаженим, безумним, зігнилим у моєму горі». Страждання так втомили, замордували, згноїли тіло Іова, що він нічим не відрізняється від безумного, котрий нічого не розуміє і нічого не відчуває [свт. Іоан Златоуст]. Виснажені хворобою і горем тіло і обличчя Іова — яскраве свідчення Божого гніву проти нього [Мойсей Рижський]. Проте у віршах 16:9-10 багато тлумачів бачать протистояння Іова не з Богом чи, навіть, з сатаною, а з людиною — друзями і близькими, усіма, через кого до нього приходить страждання і хто злорадствує над його нещастями (пор. I Цар 22:24; Міх 5:1). Це підтверджують і вірші 16:11 і 13: Бог віддав Іова безбожникам і нечестивцям на страждання, Господь — не лучник, а командир, який скеровує залпи лучників і своїми загонами наступає на Іова (пор. 19:12).

Починаючи з вірша 16:10, явно проступають пророчі вказівки на страждання Ісуса Христа і апостолів (пор. Мт 27:29-30; Мр 15:19; Йо 19:3). Нещастя, що їх попустив Господь, прийшли, коли Іов жив спокійно і нічого не остерігався (1:5,13): «Я був щасливим, та Він струсив мене, схопив мене за шию і розбив на кавалки» (16:12; пор. Бут 32:24-25), дошкульно вражаючи в найбільші точки і життєво важливі органи (нирки, печінку, серце). Тиск на Іова набуває характеру постійної облоги міста, яка руйнує стіни (пор. 30:14; Іс 5:5; Пс 89(88):41). Одягання веретища (16:15) пов'язане у Старому Завіті з великим смутком, нещастями, а також і з покорою перед Богом чи противником (пор. Бут 37:34; І Цар. 20:31-32), що часто поєднується ще з посипанням голови попелом (пор. Неем 9:1; Ест 4:1).

Сльози й пітьма, що застилають очі Іова (16:16), пов'язані як з тяжкою хворобою (при проказі мимовільно течуть слези й людина поступово сліпне), так і з плачем від нападу нещасть. Сльози також є ознакою праведності людини, тому Іов знову категорично заперечує свою провину: «Істинна причина горя полягає в тому, що немає жодної розумної підстави для накладеного покарання. Іов страждає з повним усвідомленням своєї невинуватості; тому й не бажає він покривати забуттям пам'ять про своє страждання» [Юліан Екланський]. Тому він волає: «Земле, не закривай моєї крові і хай не буде місця для мого крику!» (16:18). Страждання і смерть праведників не належить приховувати (пор. Бут 37:26; Єз 24:8). Закликає Іов і до Свідка і Заступника на небесах (16:19), який точно знає про його невинуватість і засвідчить її. А в Корані (9:118) це місце викладено так: «Немає прихистку від Бога деінде, окрім як у Нього». У західному богослів'ї тлумачення віршів 16:19-22 відрізняється: Марвін Поуп вважає, що небесний свідок заледве може бути Богом, Котрий вже є Обвинувачем, Суддею та Катом; Людґер Швінгорст-Шенберґер пише, що це просто інший прояв Сили та Волі Бога, бо «немає іншого Бога»; Клаус Вестерман вважає «віру в Бога проти Бога» у Іова сповіданням найвищої довіри до Нього.

Фраза «Думки мої глибокі — мої оборонці» (16:20) — мабуть, все-таки, є зверненням; вона по-різному тлумачиться перекладачами та коментаторами: 1) образ, до якого звертається Іов, — той самий Свідок, що й у попередньому вірші [Марвін Поуп]; 2) Едуар

Поль Дорм і Едвард Кіссейн персоніфікують «волення Іова» — воно само повинно дійти до Бога і свідчити на захист Іова; 3) Іов звертається до якоїсь третьої особи: перекладача чи посередника. Насамкінець Іов із сумом нагадує про швидкий свій кінець (пор. 10:20-22). Ставши на шлях смерті, людина не може повернутися назад, до праці свого земного життя і заслужити цією працею собі нагороду [свт. Григорій Великий].

Глава 17

ПРОДОВЖЕННЯ ВІДПОВІДІ ІОВА

1-9. Іов говорить про свої душевні страждання

Іов лише мимохіть згадує про свою тілесну неміч, про дні, що добігають кінця, і про швидке їх закінчення. Але ще більше страждань йому приносять кпини друзів та їхня готовність виступити проти нього [преп. Єфрем Сирін]. У вірші 17:3 знову використовуються юридичні терміни: порука, застава, Іов також просить захисту в Бога від Бога (пор. 16:19). Застава та порука були частою та зручною практикою у старозавітні часи, хоча мудреці попереджали про високі ризики поруки, не забезпеченої заставою (пор. Прип 6:1; 11:15; 17:18; Сир 30:19-22). Звернутися за порукою Іову більше нема до кого, тому що серця друзів закриті для нього. На суді вони перебувають по інший бік, тому Іов просить Господа не допустити, щоб їхні необґрунтовані показання перемогли. Якщо ж Господь поручиться за нього, тоді Іов готовий боротися з ким завгодно. Він порівнює друзів із наклепниками, що доносять на ближніх, щоб отримати частину їхнього майна, і пророкує їм тяжку, навіть смертельну кару (ще один натяк на наклепника сатану).

Слова «очі дітей меркнуть» (17:5; пор. 11:20; Зах 14:12) навряд чи стосуються покарання дітей за гріхи своїх батьків; Іов двічі відкидає це старозавітне уявлення (14:21; 21:19-21). Іов стає притчею для свого народу (на його прикладі вчать, як не потрібно жити) і посміховиськом для усіх (17:6). Тяжкі душевні страждання ведуть до фізичного виснаження (пор. 16:16; Пс 6:7-8). Муки Іова можуть

викликати спокусу інших людей, праведники можуть засумніватися у правильності свого життя, їм потрібна велика сміливість і сила, щоб захистити себе від цього випробування та утриматися у вірі. Іов переживає: чи зможуть інші встояти на цьому шляху?! (Деякі інтерпретатори [Франц Юліус Деліч, Ендрю Брюс Девідсон] бачать тут найдивніше і найпіднесеніше місце в книзі).

10-16. Іов не вірить порадам друзів, смерть його близько

Іов кличе своїх друзів і говорить їм: «Може, бодай одного мудрого знайду між вами» (17:10). Він повністю зневірився в їх мудрості; вони і зараз далекі від неї, бо перебувають у полоні своєї лжемудрості [свт. Григорій Великий] (пор. Іс 5:21; Рим 12:16). Іов ще раз наголошує на близькому закінченні своїх днів (17:11, пор. 17:1), говорить про руйнування своїх планів і бажань (пор. 3:25), неопзбутність обіцянок друзів (див. 5:24-26; 8:21; 11:17), звинувачує їх в обмані. Іов змірився з тим, що попереду його чекає тільки пекло. Страждання і хвороба його з гниттям і червою настільки тривала (див. коментарі до гл. 2), що він може назвати хробаків своїми матір'ю та сестрою (пор. Прип 7:4). У майбутньому його не чекає нічого хорошого, жодних радощів; навіть надія піде слідом за Іовом у пекло і тільки там знайде він спокій.

Глава 18

ДРУГА ПРОМОВА БІЛДАДА

1-4. Білдад звертається до Іова як до одного з нечестивих

Це єдине місце в діалогах, коли до Іова звертаються у множині, як до одного з нечестивих, який, можливо, рівний найнечестивішому з людей, бо множина урівнює всіх. Білдад найнебагатослівніший з його друзів, тому довгі та емоційні промови

Іова його обурюють. Він закликає замовкнути і подумати, перш ніж говорити (18:2). Білдад звинувачує Іова в тому, що той приймає їх (мудреців) за нерозумних та безсловесних тварин, що не мають своєї думки і розуму (18:3; пор. Пс 73(72):22). Він дорікає Іову його ж стражданнями: невже ти думаєш, що світ залежить від них, що заради тебе повинні змінитись закони природи?! Склея (18:4) — образ величі та незворушності Всевишнього, і закони Його (закон відплати і покарання грішників) так само непохитні, і для тебе не буде винятку.

5-21. Нещастя і загибель знайдуть нечестивих

Потім, говорячи про великі біди нечестивих, Білдад впливає у свою промову нещастя Іова [свт. Іоан Златоуст], ніби ставлячи знак рівності між покаранням грішників та стражданнями Іова (так само говорив й Еліфаз у 15:28-34). Він наголошує, що Іов сидить у пільмі саме тому, що у «безбожника погасне світло» (18:5; пор. Прип 13:9; 20:20; 24:20), бо радощі, які були в житті грішників, швидкоплинні (так само, як і благополуччя Іова?). Це ще дошкульніше, бо Іов вважав, що завжди ходив по життю зі світильником Божим, перебував під світлом Господнім (пор. 29:3). Життя і сила грішника зменшуються (18:7), як сили людини, що старіє, хоча колись упевнено крокувала життям. Як птах, що потрапив у сильце, не може з нього вискочити, так і нечестивий приречений на покарання Господнє. Його власні гріхи та хитрість ведуть до падіння (пор. Прип 5:22; Іс 8:14; Єр 48:44). Бо гріхи людини дають дияволу можливість розставити грішнику пастки навіть там, де він їх не очікує, тому людину починають переслідувати страхи і вона кидається бігти світ за очі (18:10-11). Примітно, що слова «жах» і «страх» Іов використовує в розумінні страху Божого (6:4; 9:34; 13:21), тоді як у його друзів «жах» і «страх» явно викликає інша сила (сатана?) (див. у Еліфаза в 15:21, у Білдада — у 18:11; у Цофара — в 20:25). Цікавий переклад вірша 18:11 знаходимо у Семуеля Драйвера: «Страх смерті раптом оточує його, і він мочиться під ноги свої» (навіть така реакція може бути на страх Божий). Іов, що мав численні

багатства, буде втрачати сили від голоду, (18:12) і загибель чекає його дружину («збоку» перекладається як «ребро», тобто дружина [Нафталі Тур-Сінай]). Цар страхів, що згадується у 18:14 — швидше за все бог смерті Мот із Угаритських міфів, а його первісток — тяжка смертельна хвороба Іова, котра буде пожирати його шкіру і члени двома руками [Нахум Сарна]. Олімпіодор Александрійський припускав, що під членами (пагонами) Іова можна розуміти його нащадків, тоді буде зрозумілий зв'язок із загибеллю дружини у 18:12. Надія буде вигнана з шатра грішника (18:14; Іов пов'язує і наявність, і відсутність надії з Господом — 14:19; 17:15, а його друзі говорять головним чином тільки про відсутність надії у лицемірів та нечестивих — 8:13; 11:20), а сам Іов буде спущений у пекло, але не Господом, як він просив у 14:13, а богом смерті Мотом. Постраждав не лише Іов, а й уся його сім'я, тому дім його порожній і перестав бути його домом, у ньому поселяться або злі духи [Ґеорґ Беер], або дикі звірі і шакали (пор. Іс 13:21-22). Для людей його дім не згодиться, бо буде посипаний сіркою (18:15; пор. Іс 29:22-23) — натяк на покарання нечестивих содомітів. Повна і безповоротна загибель передбачає знищення і зверху, і знизу (18:16; пор. Ам 2:9), враження його гілок (дітей). Якщо Іов говорив, що його покарання стане притчею і посміховиськом для народу (17:6), то Білдад твердить, що пам'ять про нього взагалі щезне з лиця землі (пор. Пс 10(9):6; 34(33):17), повторює, що не залишиться у нього нащадків. Зникнення роду вважалось страшним нещастям і покаранням Божим (пор. історії про Авраама, Самсона, Іоана Хрестителя), а для уникнення його Закон дозволяв левірат і багатоженство.

Далі Білдад говорить, що всі жахнуться і проймуться страхом (18:20) — доволі прозорий натяк на прихід Антихриста, сили котрого піднімуться на всіх з вражаючою силою [свт. Григорій Великий]. Однак Білдад намагається приховати, що через нього говорить і діє сатана, і твердить, мовляв, нещастя Іова є безумовним доказом того, що він нечестивий і не знає Бога (18:21). Це відверта брехня: адже Господь тричі говорив сатані про богобоязливість та правдивість Іова (1:8; 2:3 двічі).

Білдад не вважає за необхідне хоча б якось втішити друга і вселити в нього надію, як він робив це наприкінці своєї першої промови (8:21-22). Свт. Григорій Великий бачить у заключних

словах Білдада скоріше пророцтво про майбутні страждання самого Білдада: «Радіючи хибному світлу праведності, він посідав чуже місце..., прагнучи заволодіти добрим ім'ям праведника. Але їх повертають на своє місце, коли віддають мукам вічного вогню як тих, котрі заслужили покарання за своє беззаконня». Святитель погоджується зі словами Білдада про причини страждання, але ці слова відносить не до Іова — істинного праведника, а до його друзів. І покарання це впаде на них не лише в теперішньому житті, але й у майбутньому.

Глава 19

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-22. Душевні і духовні страждання Іова

Глава присвячена головним чином душевним стражданням Іова, які походять передусім від друзів, а тому удвічі тяжчі. «Десять раз мене ви образили...» (19:3): до цього моменту пролунало п'ять промов безсердечних друзів, $5 \cdot 2 = 10$; скільки ще будете, наче стрілами, терзати мене своїми словами? «Добрих людей справді терзають промови нечестивих, коли останні накидаються з такими промовами, то самі при цьому або сповідають хибну віру, або дотримуються поганих звичаїв» [свт. Григорій Великий]. Друзі не зупиняються незважаючи ні на що, хоча знають про те, що вже стерпів Іов від Бога; їх не стримує ні велич Того, Хто карає, ні те, що вони вже неодноразово давали свої оцінки. Іов намагається сказати їм: не варто докоряти тому, кого карає Бог, не варто радіти, що хтось гине [свт. Іоан Златоуст].

Вірш 19:4 тлумачиться по-різному: в церковнослов'янському перекладі стверджувально — «Так, воістину згрішив я...», в перекладі Івана Хоменка, як і в Синодальному російському перекладі — умовно: «Коли я справді завинив...»; в інших перекладах — запитально — «Чи є в мені гріх, і чи буде він жити в мені?». Швидше за все Іов припускає свою гріховність, бажаючи пошукати викупу; він готовий поступитися багато в чому, окрім як віри

в Господа. А якщо друзі намагаються довести, що його страждання — доказ провини, то нехай, мовляв, пам'ятають, що це Господь, Котрий вищий за усіх (і за вас також), покарав його, і тільки Йому відома причина страждань Іова — можливо, навіть не за гріхи, а заради випробування і ще більшого вінця [свт. Іоан Златоуст].

Іов волає, але ніхто не чує його (19:7), друзі не можуть почувти з огляду на свою зіпсованість і лицемірство, а Господь не відповідає, оскільки випробування і суд ще не закінчені. Тому Іов поки що не може достовірно дізнатися про причину своїх страждань: Господь приховує її — «загородив мені дорогу» (19:8). Але душевні страждання Іова продовжуються: він втратив своє становище і повагу близьких та усіх, хто його оточує, тяжка хвороба повністю зруйнувала його (навіть не стільки тіло, скільки душу) і позбавила надії на відродження. Якщо в 13:24 Іов швидше запитував Господа, чи не вважає Той його Своїм ворогом, то зараз він уже майже впевнений у Його ворожості. Але Олімпіодор Александрійський вважає, що Іов у 19:11 говорить: наче якийсь ворог, що палає гнівом, Він виступив проти мене («наче» — тому, що Бог карає не під впливом пристрасті і не як ворог). Немає у Господа злої волі: навіть якщо загони і вояки Його спричиняють Іову сильні душевні страждання, то це Він попустив, і не за гріхи, а заради випробування. Усі відвернулись від Іова, відцуралися від нього: родичі, близькі, знайомі, слуги; для всіх він став чужим і зневаженим; слуги, для котрих він був як батько, ігнорують найпростіші і необхідні для нього прохання (пор. Пс 38(37):12; 69(68):9; 88(87):9,19; 123(122):2). Симптоми хвороби, що викликає у всіх відразу (поганий запах з рота — 19:7; сип і свербіж шкіри — 2:7,8; гниття плоті — 7:5; постійні мимовільні сльози — 16:16) — все відштовхує від нього навіть дружину, що прожила з ним багато років; вона не може подолати відразу і презирство, щоб виконати його прості прохання. Діти, слідом за старшими, жорстоко насміхаються над його слабкими і неприродними рухами (19:18), хоча така поведінка з боку підлітків заслуговувала суворого і навіть смертного покарання (пор. II Цар 2:23-24).

Дуже коротко Іов нагадує про свої тілесні страждання (19:20), значно тяжчі для нього саме душевні муки, тому він волає до друзів, як до Господа: Змилуйтесь, змилуйтесь наді мною,

проявіть співчуття та благоговійте в страхіві перед посланим мені від Бога, щоб вам не пережити того самого від Нього; навіть якщо Він Сам карає, то бажає, щоб ми були чоловіколюбцями [Олімпіодор Александрійський]. Але друзі переслідують Іова, як і Бог (19:22) (це порівняння багато тлумачів перекладають інакше: «як барана» [Мітчел Дахуд]; «як оленя» [Густав Гольшер]), і плоттю його не можуть насититися (в такому контексті запропоновані переклади є доречнішими — пор. Міх 3:3; Дан 3:8). Деякі тлумачі [Нафталі Тур-Сінай] вважають, що цей вірш укажує на практику жорстокої поведінки з військовополоненими і рабами-втікачами (зокрема, на сексуальне насильство). Муки Іова є дуже дошкульними, коли від друзів йому дістаються лише наклепи, брехливі звинувачення і навіть кпини, замість очікуваної допомоги чи співчуття.

23-29. Іов вірить, що саме він — обранець Божий

Іов бажає, щоб слова його були вирізьблені на камені, а також скріплені міддю для збереження у віках як свідчення його невинності і відданості Богові. Він говорить не про усі свої слова, особливо сказані ним у відчаї, а про ті, котрі він ретельно обдумав та вистраждав: «Я знаю — Захисник мій живе... Я сам Його узрю, очі мої побачать, а не хтось інший» (19:25,27).

Дуже високі пророчі слова, які в чомусь навіть суперечать попереднім (особливо стосовно воскресіння і відплати в іншому житті). Тому багато західних богословів сумніваються в них. Так, католицький біблеїст Фрідолін Штір вважає: «Це, звичайно, християнська віра тут говорить, а не старозавітний Іов». Але преп. Єфрем Сирін пише (і з ним погоджується більшість православних тлумачів): «Тут блаженний Іов передбачає майбутнє пришестя Емануїла у плоті наприкінці часів».

Пророцтва часто не збігались із попередніми думками і діями самих пророків, тому немає нічого дивного і суперечливого в тому, що Іов говорив до цього про пекло (7:9; 14:13,21; 17:13,16). Саме ці свої слова про Захисника (19:25-27) він бажає увіковічити: слова про воскресіння та справедливу відплату праведникам

і грішникам, про впевненість у тому, що він як праведник побачить Господа, а не буде знати про Нього зі слів своїх брехливих друзів. В істинності та достовірності цих слів не сумніваються святі отці як Східної, так і Західної Церкви (свт. Климент Римський, Кирил Єрусалимський, Амвросій Медіоланський, блаж. Августин, Оріген та інші). Відомий сучасний католицький теолог Мітчел Дахуд вважає, що тут говориться про доктрину створення нового тіла для загробного життя (пор., зокрема, I Кор 15).

Вірш 19:27 деякі богослови [Марвін Поуп] вважають досить слабким підсумком сказаного вище, але, можливо, Іов саме так захотів підкреслити своє величезне бажання і нетерпіння дочекатися цього моменту. Він докоряє, але й попереджає друзів: докоряє за те, що вони його переслідують, тоді як він не винен і не від нього залежать ті страждання, що випали на його долю, на все воля Божа. У віршах 19:28-29 Іов попереджає друзів про відповідальність за їх брехливі слова, вони ще не розуміють, який строгий суд їх чекає, а також про те, що уникнути страшною відплати Судді можна лише до приходу Судного дня [свт. Григорій Великий].

Глава 20

ДРУГА ПРОМОВА ЦОФАРА

1-10. Щастя грішників короткочасне

Еліфаз обурено звертався до Іова як до грішника, Білдад вважав Іова одним із брудного племені нечестивців, Цофар же, звертаючись до Іова, хоча й говорить про грішника у третій особі, але в однині, і цей один грішник — саме Іов. Цофара дуже обурили іронічні слова Іова про гадану мудрість друзів (12:2), звинувачення на адресу Бога та друзів і, особливо, порівняння друзів із сексуальними насильниками (19:22). Цофар буквально випліскує своє обурення, при цьому він говорить з великою безсоромністю і тяжко ображає Іова [преп. Ісихій Єрусалимський].

Він знову повторює беззаперечні істини про короткочасність процвітання нечестивих (пор. Пс 37(36); 73(72)), про непохитність закону відплати, починаючи з Адама і до цього часу. Яким би великим хтось не був, нехай це цар чи міфічний бог, але, ставши на шлях гріха і спротиву Господу, він загине неминуче і з ганьбою, зникне як слід (пор. Пс 37(36):35; Іс 14:13-14; Єз 28:2,17; 31:6-10); його життя — не що інше, як фантом, що несе образ того, чого немає насправді [свт. Григорій Великий] (пор. Пс 73(72):20; Іс 29:8). Тут (20:6) також міститься натяк на невдалі спроби скинутих міфологічних богів штурмувати небо і скинути вищого бога. Від грішника не залишається жодного сліду; пам'ять про нього щезне так само, як людина забуває свій сон. Покарання впаде і на нащадків нечестивих, їм не дістанеться нагромаджене батьками багатство, і будуть вони просити подання у жебраків (20:10).

11-29. Цофар описує загибель нечестивих

Хвороби та передчасна смерть чекають нечестивих. Те, що в юності здавалось їм силою та успіхами, буде скасоване, не допоможе їм і помре разом з ними (20:11). Те, що здавалось їм приємним в юності і що вони намагались за будь-яку ціну продовжити задля задоволення, перетворилось на смертельну отруту всередині них (20:12-14; пор. Втор 32:32-33; Прип 20:17). Але не цю отруту виблює нечестивий, а багатства, нажиті неправедним життям (20:15). Сучасні західні богослови [Марвін Поуп] часто вбачають тут матеріальні багатства. Але святі отці [свт. Григорій Великий, преп. Єфрем Сирін] розуміють це місце як «багатства священного закону», котрі нечестивий ковтав читанням, а виблює забудькуватістю (це підтверджується у вірші 20:18). І знову слова друзів повертаються проти них самих (згідно з тими істинами, якими вони докоряють Іову, будуть покарані вони самі — див. 18:21-22 і коментарі до них). Свт. Григорій Великий наводить на підтвердження Пс 50(49):16-17. Ще раз наголошується: те, чим живився нечестивий все своє життя, є смертельною отрутою; раніше також вважалося, що отрута

точиться з язика гадюки. Нечестивий не побачить більше матеріального благополуччя (символи його — олія, молоко, мед). Цофар також натякає на величезні багатства Іова, кажучи, що чим більшим є багатство, нажите неправедним шляхом, тим страшнішою буде розплата (20:18).

Потрібно пам'ятати, що це була остання промова Цофара до Іова, і в ній він нападає на останнього зі страшними звинуваченнями: начебто той гнобив бідних, відбирав майно у слабших, і його жадібності не було меж. Тому по його заслугах «всьяке нещастя впаде на нього» (20:22). Вірш 20:23, особливо його першу третину, важко тлумачити. Можливо, коли нечестивець через свою жадібність та ненаситність буде готовий проковтнути будь-що, Господь замість їжі пошле йому різноманітні нещастя та хвороби (натяк на нещастя, які сталися з Іовом у момент його найвищого благополуччя?). Грішнику не вдасться уникнути кари: якщо втече від одного покарання, то його вразить наступне, ще тяжче, яке загрожує смертю (так, у Іова нещастя набирали дедалі більшої сили в міру його терпіння) (пор. Іс 24:18; Єр 48:44). Однак, можливо, в цих віршах (20:24-25) ми знову бачимо приховану вказівку на друзів, на наростання їхніх пороків: почавши з порад та зауважень Іову, вони перейшли до докорів, кпинів, брехні та злоби. Це підтверджується у вірші 20:27: «Небо відкриє його несправедливість» (пор. з 42:7: «Господь сказав до Еліфаза з Теману: «Запалав Я гнівом проти тебе й проти обох твоїх друзів, бо ви не говорили про Мене по правді, як мій слуга Іов»).

Цофар обіцяє Іову, що всі свідки на суді, «і небо, і земля», будуть викривати його: Господь і люди, праведники і грішники, жива та нежива природа. Усі будуть свідчити проти нечестивця, і в нього відберуть і матеріальні блага, і здоров'я, і життя. Така його доля! (20:29). Цими словами Цофар закінчив спілкування з другом, що страждав. При усій правильності його слів у цілому [свт. Григорій Великий, Іоан Златоуст] вони не містять ні краплі співчуття, доброти, співстраждання, так потрібних Іову, в них лише злоба і бажання сатани вразити праведника.

Глава 21

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-6. Іов закликає друзів уважно вислухати його

Іов просить друзів, за відсутності співчуття від них, хоча б помовчати і вислухати його. У церковнослов'янському та Синодальному російському перекладах говориться, що навіть це зможе втішити Іова. У перекладі Івана Хоменка слово Іова може втішити самих друзів. У Вульгаті використане слово, котре перекладається як вибачення, покаяння. Тому свт. Григорій Великий перекладає вірш 21:2 так: «Вислухайте, прошу вас, слова мої і покайтеся!», а якщо ви такі горді, то хоча б потерпіть мене; прохання насміхатися лише після того, як його вислухають, стосуються передусім Цофара (21:3). Проте Іов звертався не до друзів, а до Господа (пор. 13:3; 16:20), бо від Нього найбільше страждання — те, від якого в Іова затьмарюється розум і душа впадає в сум'яття [свт. Іоан Златоуст]. Іов просить не відвертатися від нього, подивитись на нього, побачити його і здивуватися (пор. 29:9; 39:34; Міх 7:16). Страждання Іова настільки велике, що тільки у забутті отримує він полегшення, а щойно прийшовши до тями, знову нестерпно страждає. Тут (21:6) міститься явна вказівка на духовне страждання: від Господа його страждання, Він або забув, або покинув Іова. Страх бути покинутим Богом і муки від цього — найтяжче страждання для Іова.

7-16. Чому процвітають нечестиві?

Відповідь на це запитання — одна з найбільших проблем людського розуміння і найважливіше завдання усієї біблійної літератури мудрості (пор. Пс 37(36); 73(72)). Іов категорично не погоджується з основною старозавітною ідеєю про прижиттєву відплату людині за її вчинки, котру проголошували у своїх промовах Еліфаз (15:20-35), Білдад (18:5-21), Цофар (20:5-29). Адже

перед своїми очима він бачить зовсім інші приклади: нечестиві живуть довго і багато (21:7), у колі своєї великої родини (21:8), в багатих і безпечних домівках (21:9), багатства їх примножуються (21:10) (пор. Єр 12:1-2; Мал 3:15). Нечестиві насолоджуються щасливим життям у дозвіллі (пор. Іс 5:12; Ам 6:5) і помирають спокійно старими, не знаючи тих страждань, котрі терпить Іов. При цьому вони ще й свідомо відкидають Господа (пор. Суд 2:12-13; II Цар 17:16), не вбачаючи користі у служінні Йому (21:15; Мал 3:14-15).

Обидві частини вірша 21:16 важко тлумачити (в церковно-слов'янському перекладі «В руках бо их бяху благая, дел же нечестивих не надзирает»). Деякі богослови [Едуар Поль Дорм] пропонують запитальне чи риторично-запитальне розуміння, яке прийняте і в перекладі Івана Хоменка: «Чи ж їхнє щастя не в них у руках?» (Тобто воно не залежить від Бога.) Інші [Антон Бломмерд] — навпаки, пропонують такий переклад: Хіба не від Його рук їх процвітань? Деякі пропонують розуміти його ще інакше: Не за справами рук їх благополуччя їх! Свт. Григорій Великий не бачить у цьому жодної суперечності, вважаючи, що нечестиві так захоплені своїм земним багатством, що їх розум перебуває в полоні того, що вони мають. Вони вже не господарі свого розуму, «своїх рук».

17-34. Нечестиві не отримують покарання за справи свої

Іов пригадує слова Білдада (18:5-6), припускаючи, що таке може бути, але запитує: Як часто Господь карає нечестивих? Мабуть, не так часто, бо тоді нечестиві були б вже стерті з лиця землі (пор. Пс 1:4; Іс 40:24). Іов відповідає й Еліфазу, який твердить, що діти нечестивих будуть бідними і знедоленими (5:4). Це ніби узгоджується зі старозавітним уявленням, що гріхи людини переходять на дітей аж до третього і четвертого коліна (Вих 34:7; Втор 5:9). Але пророки чули глас Господній, що Він так не чинить (пор. Єр 31:29; Єз 18). Іов також вважає, що саме грішники повинні бути покарані, бо після смерті їм усе буде байдуже (пор. 14:21). Друзі суперечать очевидним фактам і вказують,

що Господь повинен зробити, тобто повчають Його, а Іов запитує їх: «Чи то ж нам Бога знання вчити, коли Він судить щонайвищих?» (21:22). Своє життя однакові в праведності люди закінчують по-різному: один — у силі, багатстві, здоров'ї (тіла їхні повні ситі, а кістки здорові і наповнені шпигом (мозком) — пор. Прип 3:8); інший — з «наболілою душею, не скуштувавши щастя» (21:25). Схоже, що час та спосіб смерті не мають жодного стосунку до праведності життя, а у шеолі всі рівні (пор. 3:19; Проп 2:14-16, 3:19-20). За словом Юліана Екланського, тут правосуддя явно «кульгає».

Іов, розгадуючи аргументи друзів (нечестиві позбавляються свого житла і майна), висловлені ними у їхніх промовах (8:22; 15:34; 18:15,21), розуміє, що вони явно вказують на його гріховність. Для доказу своїх істин друзі пропонували звернутися до думки предків (8:8; 15:7-10), Іов же пропонує звернутися до незалежних свідків (мандрівників), адже вони багато бачили й осягнули, що нечестиві будуть відпущені і помилувані навіть у день гніву Господнього (21:29-30). Свт. Григорій Великий вважає, що Іов називає справжніми свідками мандрівників — як тих, для кого земне життя є шлях, але не мета, тих, хто не приріс тілом та душею до своїх багатств, тих, хто не дивується тому, що нечестивий процвітає на землі. Люди бачать, що нечестивий безкарно грішить, і Господь його не карає; хто ж з людей зможе дорікнути йому? Похорони грішника урочисті і багатолюдні, могила і пам'ятник його пишні. Тоді що таке слова друзів — одна брехня! (21:34)

Глава 22

ТРЕТЯ ПРОМОВА ЕЛІФАЗА

1-20. Спотворення фактів і брехливі звинувачення

У своїй третій промові Еліфаз уже не може стримувати себе, не може опиратися духові зла, що відверто спотворює істину, перекручує факти і заперечує роль Провидіння. Він навіть

намагається вибити з-під ніг Іова його головну опору — праведність перед Богом: «Чи ж може людина Богові бути корисна? ... Що Всемогутній має з того, що ти справедливий? Який Йому прибуток від того, що твої дороги досконалі?» (22:2-3). Примітно, що пізніше Елігу буде видавати ці слова за думку Іова (пор. 34:9; 35:3). Тут сатана устами Еліфаза робить муки Іова ще тяжчими: від душевних тортур переходить на рівень духовних. Адже найприкріше страждання Іова — відчувати себе покинутим Богом. Господь для нього Батько, і він завжди був для Нього улюбленим та люблячим сином. Зараз же Іов переживає тяжкі страждання, а друзі ще й посилюють їх: Господь не забув тебе, Йому просто немає до тебе жодного діла, Він не помічав твоєї праведності. А байдужість у любові гірша за будь-який гнів та ненависть, особливо коли дізнаєшся про неї після багатьох років ілюзій.

Дивно, що Еліфаз якось мимохіть зауважує: краще було б тобі жити для власної користі (22:2), адже було явно видно, що земні блага не мають великої цінності для Іова, він мужньо переніс матеріальні втрати. Ясно, що цей іронічний докір вирвався в Еліфаза з огляду на його особистий, хоча, можливо, й приховуваний світогляд. Він ще раз намагається наголосити байдужість Господа до Іова: Він тебе просто не помічає (такий ти незначний), як же Він може боятися тебе і судитися з тобою? (22:4). Можливо, тепер Еліфаз хоче показати, що ці біди не від Господа, якщо Йому немає жодного діла до Іова? Адже якби Він хотів засудити Іова, то знайшов би чимало хоч і ненавмисних, але гріхів [свт. Іоан Златоуст]. І далі Еліфаз безсоромно перераховує гріхи, які він приписує Іову: відбирав у братів, позбавляв останнього бідних, не співчував спраглим та голодним, не допомагав вдовам і сиротам, думав, що силою можна вершити будь-які справи (22:5-9). Те, що Білдад говорив про нечестивих у цілому (гл. 18), а Цофар — прозоро натякаючи на Іова (гл. 20), Еліфаз тут застосовує винятково і прямо до Іова, використовуючи ті самі слова (22:10-12). Після такої брехні, що заперечує реальні та відомі факти праведного життя Іова, Еліфаз, уже зовсім не соромлячись, дивлячись йому просто в очі, спотворює сказані раніше Іовом слова про Всезнання Господа (7:19; 10:6,14; 14:3,6) і, таким чином, звинувачує його у великому нечесті і безумстві

(пор. Пс 73(72):11; 94(93):7; Іс 29:15). Для залякування він нагадує про долю нечестивих, повністю знищених Великим потопом, адже вони також вважали, живучи весело і багато, що Господь їм непотрібен і нічого їм не зробить (22:15-17). Брехливі звинувачення проти Іова Еліфаз завершує абсолютно правильними словами про невідворотність покарання грішників і необхідність для праведників цуратися їх, причому робить це, повторюючи слова самого Іова (22:18-20; пор. 21:16) (пор. Пс 69(68):33; 107(106):42).

21-30. Помирись з Господом — і твоє щастя повернеться до тебе

Еліфаз продовжує свої правильні судження та, як і в першій своїй промові (пор. 5:8,17-27), закликає: «Тож помирись з Ним...» (22:21), погодься з Ним, завчи Його Закон, будь з Ним у мирі, у тебе немає іншого виходу і надії, окрім як схилитися перед Господом і просити Його про помилування і допомогу. І тоді ти будеш відновлений як у матеріальному благополуччі, так і у своєму здоров'ї. Але твоєю найбільшою цінністю, золотом і сріблом стане Вседержитель, і ти зможеш впевнено та радісно підняти голову до Нього, як ти і мріяв (10:15); помолишся до Нього, і Він почує тебе і дасть тобі те, що ти просиш (пор. Іс 58:8-9). При цьому Еліфаз висловлює мудру і навіть пророчу думку, що Господь буде прислуховуватися до голосу Іова аж до відміни своїх Божественних вказівок, маючи на увазі історію з Авраамом (див. Бут 18:23-33). Іов, як Даниїл і Ной, своєю високою неосязною праведністю буде здатен навіть зберігати інші людські життя від гніву Господнього. Навіть грішники (тому що ніхто з людей не без провини в очах Господа) можуть бути врятованими непорочністю Іова. Тут важливо пам'ятати, що будь-яка людська праведна справа і мудре слово мають свою цінність тільки тоді, коли вони йдуть від чистого серця і від Бога; «бо якою б не була праведність справ, перед внутрішнім Суддею вона — ніщо, якщо її живить гордість розуму» [свт. Григорій Великий].

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-7. Іов готовий постати перед Господом і впевнений у виправданні

Іов готовий послухатися Еліфаза і звернутися до Господа, хоча страждання і гіркота від них переповнюють його (23:2). Цей вірш також по-різному тлумачиться: 1) як визнання власної провини у церковнослов'янському перекладі «вем убо, яко из руки моея обличие мое есть» і гіркота від страждань, що їх спричинила рука Господа; 2) як готовність і далі терпіти, тільки б постати перед Господом: «Навіть і сьогодні стримав би я свої скарги, рукою своєю стиснув би свої стогони» [Арнольд Ерліх]; 3) як пряме і явне звинувачення Бога [Марвін Поуп]. Іов повторює своє гаряче бажання постати перед Господом (23:3; пор. 13:3; 16:21), мріє викласти Йому свої виправдання (23:4; пор. 9:14-17; Пс 38(37):16), хотів би почути і зрозуміти його відповідь, але «сказав це не для того, щоб засудити несправедливість» [свт. Іоан Златоуст], а тільки для того, щоб знову повернути порозуміння з Господом і переконатися у хибній позиції чи лицемірності своїх друзів. Рішення Бога буде ліками від незнання Іова незалежно від того, піддасть його Господь ще більшому випробуванню чи облишить Свою загрозу [свт. Іоан Златоуст].

У віршах 23:6-7 Іов знову вживає юридичні терміни (пор. 9:14-15; 12:16-17; 13:3,17-19; 17:3) і, на думку західних біблеїстів, вкотре наполягає на справедливому судовому розгляді, будучи переконаним, що був би виправданим і «успішно назавжди звільнився би від свого Судді» [Марвін Поуп]. У деяких перекладах замість «звільнився» використовується слово «врятувався». Можливо, це дослівний переклад, але він явно не відповідає контексту. Іов хоче врятуватись від страждань. Але не від Господа. Тут (23:6-7) проступає пророча вказівка на Месію, оскільки Іов вважає, що у світлі Божої величі навряд чи можна говорити про судові змагання, а отже потрібно зрівняти сторони в суді. Проте людина не наважиться піднятися до Господа, тому Бог повинен стати людиною.

8-17. Іову важко триматися путі Господньої

У віршах 23:8-9 вказується на присутність Господа всюди, але разом з тим і на те, що Він є недосяжним, невидимим та не-осяжним для людини [Олімпіодор Александрійський]. Хоча численні богослови [Олександр Лопухін, Мойсей Рижський та ін.] вважають, що тут, ймовірно, Господь не дозволяє Іову наблизитися, бо знає, що той правий і не дає йому можливості виправдатися. Іов наголошує, що всі його особисті принципи і правила — ніщо у порівнянні зі словом Божим, і Господь знає це. Він бачить, що Іов завжди тримався Його стежок, дотримувався Його заповідей. «Він знає мою путь і мою зупинку; нехай же мене випробує: як золото я вийду» (23:10). Цими словами Іов непомітно для самого себе відповідає на свої ж запитання про сенс і мету страждання невинної людини: виявити перед Господом і перед усіма людьми сяянням золота найвищу праведність страждальця, бо «немає на землі вищої краси, аніж страждання правди, немає більшого сяяння, аніж сяяння невинного страждання!» [єп. Іоан (Шаховський)]. Для очищення золота необхідний вогонь, а для душі праведника — випробування, які знищують пороки і збільшують заслуги [свт. Григорій Великий] (пор. Зах 11:9). І страждання Іова поки тривають, тому що Божественний наказ залишається незмінним, ніхто не може скасувати його, нікому не дано протистояти Його волі. Іов не єдиний у своїх стражданнях, бо Господь випробовує багатьох. Можливо, і для Іова у Нього приготовані ще більші випробування (23:13-15). Усе це посилює душевні страждання Іова: він розгублений і боїться можливих майбутніх нещасть. Вірш 23:17 підтверджує, що для Іова набагато важчими є незрозумілі для нього дії Господа, аніж тілесні страждання.

ПРОДОВЖЕННЯ ВІДПОВІДІ ІОВА

1-17. Цинізм нечестивих та їх безкарність

Це одна з найскладніших для логічного розуміння глав. Юліан Екланський так коментує вірш 24:1: «Господу досконало відомі часи усіх наших вчинків, навіть коли ми їх міняємо, а ми, звертаючись до нього з молитвою, не знаємо, скільки днів терпіння та відстрочки Він виділив для нашого випробування до Судного дня». Починаючи з вірша 24:2 перераховуються приклади беззаконня та цинізму нечестивих і тяжкого становища слабких і бідних. Сильні і багаті злочинці нахабно відбирають у слабких землю (пор. Втор 19:14; Ос 5:10) і худобу, а потім пасуть її на очах у всіх, не ховаючись (24:2). Нечестиві настільки безсоромні, що цинічно виставляють напоказ свої злочини і непристойні вчинки. Сиротами і вдовами Господь опікується особливо (див. Вих 22:22-24; Втор 10:18; 14:29; 24:17-21; 27:19; Пс 68(67):6; 146(145):9; Іс 1:17), але й у них злочинці відбирають худобу та майно, знищуючи так, що ті змушені ховатися і боятися ходити по дорогах (24:4).

Деякі тлумачі [свт. Іоан Златоуст, Ішодад Мервський] відносять вірші 24:5-6 до нечестивих злочинців. Це звичайна трудність, і не лише в даному випадку, коли один і той самий займенник «вони» стосується то слабких бідняків, то сильних злочинців. Їжею для бідняків служать продукти, здобуті в степу: трави, коріння, дикі ягоди чи ж залишки корму для худоби у багатих господарів; вони мокнуть і мерзнуть, вони спрагли й голодні. Але, навіть чавлячи для господарів оливки та виноград, не можуть куштувати цих дарів землі. Вони плетуть і шиють, але залишаються голими, пожинають урожай голодними, чавлять виноград і не можуть вгамувати спрагу (24:9-11). Становище їхнє гірше за становище худоби (пор. Втор 25:4; І Тим 5:18). Люди переносять тяжкі тілесні і матеріальні страждання, що породжують стогін, як у тяжкохворої і приреченої людини, або як у голодної дитини (див. церковнослов'янський переклад і Септуагінту).

Чому ж Господь не помічає цього, не приймає їхніх молитв, залишає невинних немовлят без свого нагляду, не робить нічого для полегшення страждань? Він не бачить чи Йому однаково? Адже найстрашнішим є залишитися без нагляду Божого, а хто його сподобився, той повинен терпіти і Боже покарання, бо «кого Бог любить, того й картає, як батько улюбленого сина» (Прип 3:12) [Олімпіодор Александрійський]. Злочинці є ворогами світла (Господа), вони не хочуть знати слова Його і жити за заповідями Його (24:13). Їм комфортніше жити в темряві, не виходити на світло, залишатися у своєму беззаконні. Адже вийти на світло означає показати свої гріхи, а вони не хочуть каятися і в темряві ходять, як при світлі. Темряву люблять порушники 6-ї, 7-ї і 8-ї заповідей (убивці, перелюбники, злодії). «Удосвіта стає убивник» (24:14) — не зовсім точний переклад. Часто перекладається — «В темряві...» чи «Перед світанком...», коли сон особливо міцний і злочинцеві легко вбити людину, яка спить. Справи свої вони вершать вночі не тому, що бояться чи соромляться їх, а тому, що так надійніше і легше їх здійснити. Так чи інакше «вони раді творити зло і хизуються найжахливішими речами» [свт. Григорій Великий].

18-25. Прокляті будуть нечестиві

Ці вірші відрізняються від попереднього твердження Іова про благополуччя нечестивих. А якщо трохи змістити акценти, то може вийти, ніби Іов доводить правдивість слів друзів з їх старозавітною доктриною відплати: нечестиві завжди страждають і саме по собі страждання є доказом того, що жертва його заслуговує. Але на завершення Іов наполягає на своїх висновках і твердить, що ніхто не може спростувати їх чи звинуватити його в брехні (24:25). «Вони від дня втікають...» (24:18) — нечестиві, які живуть у п'ятні, не стоять на землі праведників і будуть прокляті; пекло поглине їх, пам'ять про них не залишиться (навіть у їх матерів), виноградники їх засохнуть (24:18-20). Вони не роблять нікому жодного добра, гноблять тих, хто в першу чергу потребує захисту. Сила зла їхнього велика, тягаря їх злочинів

боятися навіть сильні люди. Але Господь бачить їхні шляхи і покарання неминуче; їм судилося перебувати у страху і тремтіти, бо власні гріхи стануть для них покаранням [Олімпіодор Александрійський]. Як би високо вони не піднялись за допомоги своїх злочинів, вони неодмінно впадуть або будуть зрізані, як колоски у жнива (пор. Пс 37(36):2; 103(102):15).

Глава 25

ТРЕТЯ ПРОМОВА БІЛДАДА

Після спалаху гніву і обіцянки нещастя для Іова у своїй другій промові Білдад, що відрізнявся небагатослівністю, проголошує зовсім коротку й досить стриману промову. Можливо, втомившись сперечатись, він лише мимохіть дорікає Іову за намір судитися з Господом. В основному ж він наголошує велич Господа, грішність та слабкість людини перед Його обличчям.

Білдад демонструє байдужість і багато в чому повторює слова Еліфаза (пор. 4:17-19; 15:14-16): «У Нього влада й страшна потуга: Він творить мир у себе на висотах» (25:2; пор. Іс 24:21; 51:9; Пс 89(88):7-10). З цими словами погоджується й Іов. А Білдад вважає, що, вказуючи на гріховність людини, він принижує зухвалого Іова, але насправді він проголошує йому велику хвалу, адже якщо людина поступається в доброчесності лише Самому Богові, то що тоді може бути ще вищим!? [Юліан Екланський]. Стосовно Іова Білдад плутає поняття перворідного й особистого гріха і навіть порівнює Іова з грабіжниками (див. текст Септуагінти, 25:2-3: «Невже хтось вважає, що є відстрочка для грабіжників? На кого з них не знайдеться пастки у Нього?», тобто покарання для Іова за його гріхи настане негайно). Стосовно перворідного гріха Іов не сперечається, він сам, за власним спонуканням, не в запалі суперечки, висловлював таку саму думку (див. 9:2; 14:4). І про тлінність людини Іов говорив раніше за Білдада (пор. 25:6 і 14:10; пор. також Іс 41:14; Пс 22(21):7; Ос 5:12). Але він хоче знати, в чому його особистий гріх. Білдад же лукавить і відповідає запитанням на запитання (25:4), хоча сатана, що нашіптував йому, тричі чув від Господа слова про

непорочність Іова (1:8; 2:3 двічі). Білдад проголошує: немає праведного серед людей, тому ти даремно вимагаєш суду і розправи [свт. Іоан Златоуст], ти чиниш гріх уже тим, що викликаєш Бога на суд [Юліан Екланський].

Глава 26

ВІДПОВІДЬ ІОВА

1-4. Іронія в оцінці слів Білдада

У словах Іова — гірка іронія: я чекав допомоги від вас, а ти (Білдад) говориш давно відомі мені істини і нічого не зробив, щоб полегшити мені страждання. Іронія проступає у вступних словах усіх учасників діалогів (пор. 8:2; 9:2; 11:2; 12:2; 15:2; 16:2; 18:2), але така гірка — мабуть, лише в цій відповіді, адже в попередніх промовах це була іронія в розпалі суперечки, а тут — іронія з тінню докору і розчарування в друзях. Хоча в церковнослов'янському перекладі і, особливо, в Септуагінті цього немає: «Для кого ти стараєшся і кому хочеш допомагати? Чи не Тому, у кого велика міць і велика сила? Кому ти дав раду?» (26:2-3). Тут інший відтінок іронії: ти що, взяв на себе роль Бога чи навіть вчителя Його? Свт. Григорій Великий так тлумачить ці слова: «В кому забагато мудрості, той не мудрий, тому що коли мудрість перевищує необхідну міру, вона схиляється в якусь зі сторін гріха... Дати раду нерозумному — справа милосердя, мудрому — справа напоказ, а давати її Самій Істині — збочення». Останнє запитання Іова: «Чий дух вийшов із тебе?» (26:4) — явна вказівка на дихання, нашіптування сатани, адже Білдад був, напевне, найвдячнішим ґрунтом для лукавого. Ось чому Іов саме у Білдада запитує так прямо!

5-14. Божа всемогутність

Більшість західних тлумачів [Георг Беер, Карл Адольф Зігфрід, Едуар Дорм, Марвін Поуп] відносять ці вірші до продовження короткої третьої промови Білдада. Отці Давньої Церкви і православні коментатори в більшості своїй не бачать сенсу в такому порушенні послідовності тексту.

Іов підтверджує, що знає про могутність Господа ніяк не менше за Білдада. «Тіні померлих» (26:5) — натяк на рефаїмів, біблійний народ велетнів, котрих Господь перебив і знищив навіть всяку пам'ять про них (пор. Іс 26:14). Вони хоча й мертві і перебувають під водами землі, проте тремтять перед Божою всемогутністю і навіть можуть бути витягнуті Господом з шеолу, як немовля — з черева матері (пор. Іс 14:9; Прип 9:18). Господь може витягнути будь-кого, адже «Голий перед ним Шеол, і Аваддон — відкритий!» (26:6). Аваддон — ангел смерті, але й він не може приховати мертвих від очей Всюдисущого і Всемогутнього (пор. Прип 15:11; Ам 9:2). Слово «північ» (26:7) означає усе небесне видноколо, котре Господь розкинув, Своєю волею утримуючи землю ні на чому. Він — Володар небесних вод, по Його волі починаються і припиняються дощі. Небо — Його престол, що закриває навіть Місяць (пор. Іс 66:1). У вірші 26:10 Іов згадує перші два дні створення світу Господом (Бут 1:4,7), Котрий керує і землетрусами всієї Землі (26:11; пор. Іс 13:13; Йоїл 2:10), і морськими штормами (один із перекладів: Своїм вітром Він поклав море в мішок); Він переміг морського бога і його соратників-монстрів (пор. Іс 27:1). Іов указує на красу неба, згадуючи четвертий день творіння світу (26:13; пор. Бут 1:14). «В'юнким змієм» (26:13) преп. Єфрем Сирін вважає сатану, котрий буде знищений Христовою смертю. І це лише мала частина Божої всемогутності, це лише шепіт слів про Нього і, незважаючи на це, ми його заледве витримуємо. Де ж тоді взяти сили витримати грім і жахи приходу Його Всемогутності? [свт. Григорій Великий] (пор. 37:2,5).

ПРОДОВЖЕННЯ ПРОМОВИ ІОВА

1-7. Рішучість і твердість Іова

Друзі не відповідають на останнє запитання Іова, тому він продовжує свою промову і підкріплює її клятвою (27:2; пор. I Сам 14:39,45; 20:3; II Сам 2:27). Православні тлумачі не бачать тут нічого дивного. Равини ж відзначають факт, що Іов клянеться в невинуватості тому ж Богу, Котрого він звинувачує в несправедливості. Виходячи з цього, равин Абрахам Джошуа робить висновок, що Іов служив Богу не з любові.

Проте у своїх словах Іов не шкодує, не дорікає Богові, не намагається виставити Йому якісь умови. Він просто констатує, що Всесильний «напоїв гіркотою душу» і «позбавив права», але при цьому Іов упевнений: «Покіль мій дух у мені, і Божий подих у моїх ніздрях» (27:3; пор. Бут 2:7). Він говорить з піднесенням і рішучістю, з твердим бажанням дотримуватись правди до кінця своїх днів, наголошує: «Совість моя ні одним моїм днем мені не докоряє!» (27:6).

Це одне з ключових місць книги, без постійної пам'яті про нього важко зрозуміти всю книгу. У вірші 27:4 наголошується, що і неправда не зірветься з язика, і душа не вчитиметься неправді (церковнослов'янський переклад; у Вульгаті: язик мій не замислить брехні). Хоча Іов і погоджується з багатьма словами друзів і навіть повторює їх у своїх промовах, у головному друзі далекі від основної істини, котра повторюється в пролозі (1:8; 2:3) й епілозі (42:7) книги. Іов же твердий у цій істині і не відступає від неї та від своєї непопорочності аж до самої смерті. Він заперечує гріхи, що їх приписують йому друзі, і совість не дошкуляє йому, тому що душа його не зміниться, доки він живий (27:6). Заради цього він готовий терпеливо й мужньо нести свої нещастя [преп. Єфрем Сирін]. Іов вищою мірою — до зухвалості, впевнений у собі і у своїй правоті, інакше він не зміг би й вимовити такі слова, несправедливі ж бо поводять себе інакше [свт. Іоан Златоуст]. Тому ті, хто повстає проти Іова, повстають проти правди, а отже є беззаконниками і безбожниками (27:7).

8-23. Осуд і покарання грішників

Ці вірші, так само як і 26:5-14, численні західні тлумачі [Герг Беер, Густав-Вільгельм Бікель, Бернгард Дум, Марвін Поуп] не відносять до Іова, а вважають відсутньою третьою промовою Цофара, посилаючись на те, що до цього Іов твердив, що нечестиві часто процвітають (9:24; 10:3; 21:7 і далі). Але це не принципова точка зору Іова; то був аргумент у суперечці, волення душі, скарга своєму Батьку.

Вірші 27:8-10 деякі тлумачі [Олександр Лопухін] вважають додатковим доказом того, що Іов правий, ще однією його клятвою: якби Іов хитрував, то він не зміг би вже розраховувати на Господа, закликати Його, а для Іова бути покинутим Богом — це найстрашніше в житті. Тому він намагається показати друзям, у чому відмінність між ним і нечестивими, адже друзі, кажучи правильно про грішників, мали на увазі його, і Іов небезпідставно вже не вперше називає їхні промови пустослів'ям (27:12; пор. 21:34). Хоча перші звинувачення в пустослів'ї прозвучали спочатку від Цофара (11:3,12) й Еліфаза (15:2). Далі Іов перераховує, яка участь чекає нечестивих, даючи повний і детальний перелік [Юліан Екланський]. Починає з трьох основних нещасть: меч, голод, епідемії (морова язва, чума) (пор. II Сам 24:13; Єр 14:12; 15:2; 18:21).

Якщо буде багато синів у нечестивого, то чекає їх смерть від меча; якщо буде велика сім'я, то «не будуть мати досита хліба» (27:14); навіть після смерті грішника його сім'ю вразить мор, і смертей буде стільки, що вдови не будуть встигати оплакувати і ховати; залишитися ж без поховання (пор. Єр 8:12; 22:19) й оплакування (пор. Пс 78(77):64; Єр 22:10) вважалось великим нещастям. (Раніше в 21:32-33 Іов скаржився, що за нечестивими зазвичай справляють пишні похорони.) Грішник, що збагатився сріблом і одягом, не зможе ними скористатися, а нагороду отримає праведник (27:16-17; пор. Прип 13:22; Пс 37(36):9,11; Проп 2:26). Свт. Григорій Великий у властивий йому непрямий спосіб твердить, що срібло — це чистота Святого Письма, і єретики (друзі?) використовують його напоказ у своїх цілях, для земної похвали, але збагатиться ним тільки праведник, сповнений справедливої віри. Дім, який будує грішник, ненадійний

і нестійкий, як кокон молі чи павутиння павука, тимчасовий і неміцний, як курінь сторожа (27:18). «Багатим ляже, та востаннє; відкриває очі: нічого більш немає!» (27:19): тут вказівка і на миттєву втрату багатства, і на несподівану смерть, котрою завжди закінчується життя беззаконників (пор. 15:32; 20:25). І жахи, і ніч розуміються як пекло, в котре нечестиві скоро і несподівано потраплять. Гарячий східний вітер підхопить грішника і знищить його та прирече на муки навіть після смерті (пор. Пс 1:4; Прип 10:25). І жодні намагання захиститися та втекти від покарання не допоможуть йому. І йому лише плескатимуть долонями (оплески можуть означати і гнів — Чис 24:10, і насміхання — Пл.Єр 2:15, і зловтіху — Наум 3:19), і свистатимуть на знак презирства і насмішки (пор. Єр 49:17; Соф 2:15). Свт. Григорій Великий вважає таку ганебну смерть грішника способом утримання інших від беззаконня, бо справедлива відплата утримує від гріхів.

Глава 28

ПОЕМА ПРО МУДРІСТЬ

1-11. Про людське знання та пошук цінностей

Цю главу більшість тлумачів називають «Поемою про мудрість», деякі [Марвін Поуп] — «Поемою про недоступність мудрості». Іов вказує, що в кожній цінності є джерело, місце, де вона виникає: золото очищують у горнилі (про золото в книзі згадується всього 12 разів, з них 6 — у цій главі). Золото — символ багатства, чистоти, мудрості. Але золото може бути також предметом спокус та випробувань (пор. Прип 17:3; 27:21). Джерело походження заліза Іов «заземляє», хоча перше залізо отримували з метеоритів і називали його «небесним» металом. Вірш 28:3 найчастіше тлумачать буквально: робота в копальнях, що освітлюються лампами. Але свт. Іоан Златоуст, який рідко вдається до непрямих тлумачень, порівнює тут добування в копальнях

із пошуком мудрості, місце якої нікому невідоме, лише Господу. В Септуагінті, Вульгаті і церковнослов'янському перекладі вірш 28:4 продовжує цю тему: ті, хто віддаляється від людей в далекі копальні для добування цінних металів, порівнюються з тими, що збилися зі шляху і живуть поза шляхами істинної віри. Призначення землі — народження хліба, але люди копають ходи в глибині землі, використовують вогонь для очищення металів (28:5) і справді знаходять у породі і сапфір, і золото. Місця, де людина намагається добути золото (мудрість), недоступні ні гострозорому орлу, ні величному леву, тільки сама людина може наблизитися з надією до висот, раніше недоступних для смертних [Юліан Екланський].

Вірші 28:9-11, так само як і попередні, більшість коментаторів тлумачать буквально, як процес добування коштовних металів. Свт. Григорій Великий порівнює кремін з черствістю язичників, перевертання гір — з розкриттям таємних задумів гордих людей, прорубування ровів і омивання водою — з очищенням людських сердець, винесення схованого на світло — з відкриттям істини.

12-28. Істинна мудрість тільки у Господа

У Біблії слова «мудрість» і «розум» часто вживаються як синоніми (пор. тільки в Прип 1:2; 4:5,7; 9:10 і далі). «Ніяка людина її путі не знає...» (28:13). Не може людина віднайти мудрість ні в землі живих (пор. Іс 38:11; 53:8), ні в безодні (підземних водах) (пор. Бут 49:25; Втор 33:13; Іов 38:16,30; Пс 33(32):7), ні в океані, що омиває землю. Свт. Григорій Великий вказує, що немає мудрості на землі (в душі людини), в безодні (впалому серці), в морі (мирському мудруванні). Людина може досліджувати і землю, і водну безодню, може знаходити там золото і коштовне каміння, мудрості ж там не знайде і не купить її, не виміняє на жодні цінності. У віршах 28:15-19 Іов перераховує все, що вважалося в його часи найціннішим, починаючи з золота і срібла, а також онікс (можливо, берил, смарагд або сердолік) (пор. Бут 2:12; Вих 39:13), сапфір (пор. Вих 24:10; 28:18; Єз 1:26), кришталь (скло,

яке було тоді рідкісним і використовувалось для прикрас) (пор. Єз 1:22), корали і перли (добувались у морі й цінувались нижче, хоча «мудрість ліпша понад перли, ніщо дорогоцінне не зрівняється з нею» (Прип 8:11), рубін і топаз (майже завжди називались першими серед коштовного каміння, пор. Вих 28:17; 39:10; Єз 28:13). Ніщо не може порівнятися з мудрістю, мудрість переважає усі цінності світу. Вірш 28:20 повторює вірш 28:12, а 28:21 — 28:7-8; 28:22 пор. з 26:6. Тут указується на пекло, що не згадувалося раніше в цій промові. Мудрості немає на землі, в безодні й на морі, але в пеклі про неї чули, доходили якісь неясні чутки про місце її перебування. Філіп Священик вважає, що під Аваддоном і смертю мається на увазі сатана, який стояв перед Господом (1:6; 2:1). Але істинне місце мудрості і шлях до неї знає лише Господь (28:23).

Напевне лише в Книзі Іова мудрість піднімається на таке недосяжне для людини місце, тому що в інших книгах Старого Завіту Господь наповнює духом мудрості всіх мудрих серцем (Вих 28:3 церковнослов'янського перекладу), Ісуса Навина (Втор 34:9), Соломона (II Хр 1:11-12), Езру (Ез 7:25). Іов твердить, що тільки Господь усе бачить і все має, тільки Йому відома мудрість з часу створення світу, коли Він розподіляв вітер, воду та громи (пор. Бут 1:2,6,10) (у Прип 8:22-30 точніше вказані часи мудрості — до створення світу). Ці слова Іова також перегукуються зі словами Еліфаза (5:10), котрі потім повторить і Елігу (36:27-33; 38:26-30). Іов описує Господа, як Батька, котрим пишається, причому не лише його Всемогутністю і Всезнанням, але і Його турботою про людину: Він відшукав Істину, оцінив її, випробував її, приготував її для людей і лише тоді сказав: «Страх перед Господом — це мудрість» (28:28). Слідом за Книгою Іова ці слова повторюються в Старому Завіті багато разів (пор. II Хр 19:7,9; Пс 19(18):10; 34(33):12; 111(110):10; Прип 1:7; 9:10 і далі). А свт. Іоан Златоуст застерігає: «Не намагайтесь здобути іншу мудрість!»

ПЕРША ПРОМОВА ІОВА ДО ВСІХ ДРУЗІВ

1-25. Іов згадує своє колишнє благочестиве і щасливе життя

Глави 29-31 не є прямою відповіддю на промови друзів. Це одночасно монолог страждаючої людини і звернення до всіх слухачів. П'єр Дюмулен вважає, що саме в цих главах нарешті проявилась прихована гординя Іова — причина його страждань. Але це вже завершальні промови Іова, останнє його звернення після довгих місяців безперервних тілесних, душевних і духовних мук. Друзям нічого йому сказати, тому Іов звертається до всіх. Він пригадує минулі дні, коли Господь беріг його (пор. Пс 91(90):11; 121(120):7).

Багато тлумачів вважає, що говорить він з гіркотою і шкодує за колишнім благополуччям. Свт. Іоан Златоуст дотримується думки, що Іов просто хоче нагадати друзям, ким він був: адже вони знали, але чомусь забули про його благочестя і шукають у ньому лише гріхи — причину страждань. Іов же смиренно приписує лише Господу все своє багатство і свої добрі справи. Господь завжди був Світлом для Іова (29:3; пор. Пс 18(17):28; 36(35):10; Міх 7:8) і в минулому житті, і коли настала темрява, постали тілесні страждання, зрадили друзі, лютує сатана, але й ця темрява корисна для людини, оскільки йде від Бога [свт. Іоан Златоуст]. У віршах 29:2-7 Іов 7 разів промовляє слово «коли») і перераховує усі блага, що їх він отримав від Господа тоді, коли Господь беріг його, був йому світлом, давав свою милість, пораду, прихисток, дітей, багатства, повагу. Молоко, мед, олія — символи достатку згадуються в такому контексті в усіх книгах П'ятикнижжя (Бут 18:8; Вих 3:8,17; 13:5; 33:3; Лев 20:24; Чис 13:28; 14:8; 16:13-14; Втор 6:3; 11:9; 26:9,15 і далі). Про це говорить і Цофар (20:17), але Іов, як і у всій книзі, не надає матеріальному багатству великого значення: йому присвячено лише один вірш 29:6. Для праведника набагато важливішим є розуміння зі сторони Господа, добрі справи, повага одноплемінників.

Духовним і душевним стосункам присвячена решта промови Іова. Він упевнено і справедливо проводив суд і розправу, за що його боялись винуваті і поважали старці і вельможі (29:8-10), він захищав тих, хто більш за все потребував захисту: того, хто страждав, сироту, вдову; це був найперший обов'язок судді і правителя (а Еліфаз безсовісно звинувачував його у супротивному — пор. 22:6-9); за нього молились врятовані і вдови. Ось чому свт. Григорій Великий порівнює його з самою Церквою. Але свт. Іоан Златоуст ще раз наголошує, що Іов спочатку приписує Господу добрі справи, а потім уже хвалиться ними і Господом.

Перед тим, як судити, судді одягають суддівську корону і мантию. Іов же, замість мантиї і корони, носив на собі правду, вона завжди була з ним (пор. Пс 132(131):9,16; Іс 59:17). Сліпі, кульгаві, жебраки, подорожні — люди, що їх Іов захищав як батько своїх дітей (29:15-16; пор. Єр 31:8; Пс 68(67):6; Іс 22:21). При цьому він захищав їх сам, своїми руками, не через слуг, і сам безжалісно трошив беззаконнику щелепи (як хижому звірові видаляють зуби, щоб він не кусав людей, так Іов своїми вироками позбавляв несправедливого гнобителя можливості шкодити [Олександр Лопухін]) і відбирав у нього викрадене (29:17; пор. 4:10; Пс 3:8; 58(57):7). Перебуваючи в гармонії з Господом, Іов був упевнений, що буде жити багато років, як фенікс, що живе п'ятсот років, після чого спалює себе і відроджується з попелу для нового життя. Людина, що процвітає в житті, порівнюється з деревом, що росте біля води. У віршах 18:16 і 15:30 беззаконник, що передчасно гине, порівнюється з очеретом, що засихає від нестачі вологи [Мойсей Рижський] (пор. Пс 1:3; Єр 17:8). Іов сподівався, що завжди буде жити в такій славі та повазі, і лук його (сила) до старості буде з ним (пор. Бут 49:24), оскільки зламати лук означало зробити людину слабкою і безпорадною (пор. І Сам 2:4; Пс 46(45):10; 76(75):4; Єр 49:35; Ос 1:5). Одноплемінники чекали появи і поради Іова, як праведні люди тихо і покірно очікують Господа (пор. Пс 37(36):5-7; Пл.Єр 3:26). Слово його — як слово Господа, як дощ, котрий є настільки життєво важливим для всього живого (пор. Втор 32:2; Прип 16:15; Ос 6:3). Благочестива людина, що очікує божественного слова, важко дихає, розкривши рот, як у випадку спраги (29:23; пор. Як 5:7). Люди чекали від Іова погляду, посмішки, приятні, як праведники чекають світла обличчя Господнього (29:24; пор. Чис 6:25; Пс 4:7; 44(43):4; Прип 16:15). Праведний Іов визначав порядок життя

одноплемінників, заслужено користувався їх повагою, був їх захисником і розрадником, і це приносило йому задоволення, оскільки в цьому була воля Господня, котру він з радістю виконував.

Глава 30

ДРУГА ПРОМОВА ІОВА ДО ВСІХ ДРУЗІВ

1-11. Іов піддається приниженню від найнікчемніших людей

У старозавітні часи вік людини був одним з критеріїв гідності (див. 15:10). Тому для Іова є вкрай принизливим, коли молодші — ті, хто поважав і боявся його зовсім недавно (див. 29:8), насміхаються над ним (див. 19:18). Діти тих, кого всі вважали нижчими за собак, зневажених і брудних тварин (пор. II Сам 3:8; 16:9; Пс 68(67):24; Прип 26:11), сьогодні почувають себе вищими за Іова. Він же в минулі часи через їх лінивість, неробство та безпечність більше довіряв собакам, котрі охороняли його отари, аніж їм; від них не було жодної користі для гідних і успішних людей (30:2). Через своє лінивство, непотрібність і безплідність вони втікають від людей у пустелю, харчуються там мальвією (чи лободою) і навіть намагаються жувати коріння дроку (рокитника), зовсім не придатного до їжі, що використовується лише як звичайне паливо, оскільки з нього виходило добре вугілля (30:4; пор. Пс 120(119):4; Іс 47:14).

У віршах 30:5-8 Іов продовжує опис людей, котрі зараз зневажають його. Бідність була показником лінивства, безчестя і нікчемності людини. Праведний Іов прямо говорить: «Повстали на мене злодії» (30:5 Септуагінти; в церковнослов'янському перекладі: «татіє»). В перекладі Івана Хоменка пом'якшено: «...на них гукали, наче на злодіїв» (30:5). Живуть вони в байраках та печерах, накриваються будяками, не роблять нічого, щоб боротися зі своїм лихом, не моляться, а ревуть, як дикі звірі (30:6-7; пор. 6:5). У старозавітні часи велике значення надавалось спадкоємності, а отже слова «син негідника», можливо, більш зневажливі, аніж

просто «негідник». Тому й Іов називає їх дітьми безумних, безчесних (30:8 Септуагінти), негідних і безбожних (Масоретський текст) (пор. Пс 14(13):1; 39(38):9; Іс 32:5 і далі); імена їхні і пам'ять про них зникнуть на землі. І ось такі люди наспівують про Іова знущальні пісні, насміхаються над ним і пліткують (30:9; пор. Пс 69(68):12; Пл.Єр 3:14). Вони зневажають праведного і наближаються до нього лише для того, щоб плюнути йому у вічі (30:10; пор. 19:18-19).

Іов надзвичайно страждає, бо чим прекраснішим був попередній щасливий стан, тим гостріше переживається горе, що його викликали ці нещастя [Юліан Екланський]. А більш за все засмучує людину в гоніннях те, що вона зазнає їх від близьких людей, в котрих вірила і котрих любила [свт. Григорій Великий]. Іов журиться, що це Господь відібрав у нього сили і здоров'я, вразив його хворобами, а низькі люди, бачучи злиденне становище страждаючого, жодною мірою не зменшують свого завзяття в знущанні над Іовом [Олександр Лопухін]. Проте в інших текстах (Септуагінта: «Він ... наклав вузду на вуста мої»; Вульгата: «Він ... зачинив вуста мої»; церковнослов'янський переклад: «... узду устам моим наложи») у вірші 30:11 Іов не говорить про людей, а тільки продовжує перелік своїх страждань, посланих Господом (пор. 16:9-14; 19:6-13; 30:18-22).

12-31. Тілесні, душевні і духовні страждання Іова

Вірші 30:12-13, можливо, краще тлумачити алегоричним чином: «наволоч» (підлі, нікчемні люди), що стає як обвинувачі з правого боку — це не діти зневажених і негідних людей, а символи сильних і важких страждань Іова, котрі повністю змінили його життя навіть без усякого помічника (сатани?). Жоден із перекладів, окрім Синодального російського, про помічника не згадує. У Вульгаті й у Антона Бломмерда говориться, що немає нікого, хто б допоміг Іову. І ці страждання несамовито накинлись на Іова, як вітер, забрали його щастя і велич (30:14-15; пор. Прип 1:27; Єз 38:9). Використані в першоджерелі слова однозначно стосуються лише матеріальних втрат та тілесних страждань. Душевні ж страждан-

ня — сильніші, вони позбавляють людину інтересу до життя (30:16; пор. 14:22). Але й біль не дає спокою ні вдень, ні, особливо, вночі, коли кістки стають гарячішими за вогонь, а черва, що їсть тіло, не знаючи сну, ще сильніше продовжує катувати Іова [Марвін Поуп]. Джерелом хвороб і тілесних страждань Іова у перекладі Івана Хоменка (так само як і в Септуагінті, Масоретському тексті і деяких західних перекладах) називається Господь: «Він потужно схопив мене...» (30:18). В інших перекладах використовується пасивна форма без вказівки на винуватця страждання.

Далі Іов переходить до духовних страждань, найважчих для нього. У віршах 30:18-19 вживається третя особа однини — «Він», в наступних віршах — друга особа однини — «Ти». У Септуагінті у віршах 30:19-22 Іов прямо звертається до Господа і жаліється Йому на Нього ж. Він повідомляє Богу про свої муки, оскільки Він попустив їх, і говорить, що його страждання вище за його сили [Юліан Аріанін]. Саме тому, мовляв, він заволав до Господа, але, напевне, Він не чує його (30:20; пор. 19:17), бо страждання його не припиняються, а отже Господь продовжує його випробовувати (30:21; пор. 16:9-14; Іс 63:10). Господь продовжує показувати Іову свою могутність, вітер Його може легко підняти Іова і носити його, як соломинку (30:22; пор. 9:17; 27:21). Господь для Іова — як Батько, Дух Його завжди з ним (27:3), тому Його байдужість чи жорстокість зовсім не зрозумілі Іову. Від цього праведник страждає найбільше і скаржиться: «Знаю, що Ти ведеш мене до смерті...» (30:23). Подібним чином звучить цей вірш і у Вульгаті, але в Септуагінті і церковнослов'янському перекладі знову застосовується пасивна форма без вказівки на джерело смерті; Марвін Поуп вважає, що тут згадується Мот — бог підземного царства в Угаритській міфології. «Дім, де збираються всі живучі» (30:23) — вічна домівка (Проп 12:5), шеол, пекло.

Вірш 30:24 — один з найскладніших у всій Книзі: можна навести не менше десяти різних перекладів. Синодальний російський переклад неточний і виправлений відповідно до загального контексту глави: Іов вважає, що у Господа немає причини продовжувати катувати його, він однаково помре, і кості його вже не будуть обурюватися. У Вульгаті Іов просить про порятунок. У Септуагінті — найважчий для християнина текст: «Якби це можливо було, я вбив би самого себе чи благав би іншого

зробити це зі мною». У перекладі Івана Хоменка, так само як і у Едуара Дорма, — звернення з докором до Бога: «Але я не здіймав руки на сіромаху, як він кричав до мене у своєму горі». Марвін Поуп стверджує, що тут Іов звинувачує Бога в нападі на нього тоді, коли він беззахисний, і благає про допомогу. У віршах 30:25-26 продовжують звучати скарги і докори, але, ймовірно, більше адресовані до усіх друзів: Іов не для себе, не для того, щоб виставити напоказ, робив свої добрі справи і співстраждав нещасним. Адже співстраждання більше за будь-який матеріальний дар, тому праведник так чекав його від друзів, однак замість цього почув тільки докори і брехливі звинувачення. Можливо, і йому потрібно було бути невіруючим чи противником, тоді довелось би менше терпіти від нападників?! [свт. Григорій Великий].

Вірші 30:27-31 стосуються швидше душевних страждань (пор. Пл.Єр 1:20; 2:11), хоча тут Іов вживає слова «нутро», «шкіра», «кості». Через нетерпіння він глибоко журиться і не може вгамувати свого обурення (30:27). Він ходить з похиленою головою («Ввесь ходжу почорнілий, без сонця» (30:28) — можливо, у траурі) і стогне (пор. Пс 35(34):14; 38(37):7; Єр 8:21; 14:2). Стогін його подібний до виття шакалів і огидних сумних криків страусів (30:29). Веселі звуки цитри (в інших перекладах — гусел, арфи) і сопілки (флейти, органа, труби) перетворились у траурну музику, плач і ридання (30:31; пор. 21:12; Пс 150(149):3; Пл.Єр 5:15).

Глава 31

ТРЕТЯ ПРОМОВА ІОВА ДО ВСІХ ДРУЗІВ (Завершальна клятва Іова)

1-40. Чистота і бездоганність Іова

У цій главі Іов заявляє про свою бездоганність і дає кілька клятв, які завершуються самопрокляттям (пор. Чис 5:19-22). На відміну від декалога (Вих 20; Втор 5), Іов перераховує 14 гріхів,

в котрих його не можна звинуватити (14=7·2 — число подвійної цілісності), і при цьому «наголос переноситься зі скоєння переступу на думки,... клятву можна позначити як мисленно-етичне поглиблення декалогу» [Людгер Швінгорст-Шонбергер]. Подібним чином в єгипетській Книзі мертвих померла людина зрікалася перед Осірісом, царем загробного світу, від довгого списку гріхів, котрих вона не скоїла.

Перше, в чому клянеться Іов, — не заглядався на дівичку (31:1), хоча навіть спокусити дівичку не вважалось великим гріхом (див. Вих 22:16-17; Втор 22:28), а Іов, будучи царем, цілком міг дозволити собі розглядати дівичку з метою взяти собі її за дружину. Тому деякі коментатори [В.Л. Мішель, Марвін Поуп] припускали, що може йтися про Іштар — богиню родючості та плотського кохання, яку в старозавітні часи багато хто ще шанував як богиню неба і поклонявся їй (див. Єр 7:18; 44:16-19). Іов же клянеться, що не дивився на неї, оскільки він намагався не дивитись на Сонце і Місяць як на об'єкти поклоніння. У такому разі це більше поєднується з першою та другою заповідями Закону Божого. Господь — всезнаючий Суддя, і Іов перед Його поглядом впевнений, що навіть у думки його не вкралось нічого непристойного, жодної хіті [Філіп Священик] (див. Пс 139(138)). Іов не спілкувався з богохульниками і не обманював людей, не хитрував навіть у торгових справах, тому готовий до того, щоб Господь судив його, «зважив його на вазі правдивій» (31:5-6; пор. 6:2; Дан 5:27). У єгипетській міфології душа піддавалась зважуванню на «вазі правди»: на одній чаші була душа, на іншій — правда у вигляді пера Істини.

Далі Іов клянеться, що не лише не скоїв гріха, не думав про нього, але навіть очі його не бачили можливості гріха. Якщо це не так, то він готовий стати найманим працівником і навіть втратити своїх дітей («пагінці») (31:7-8; пор. Лев 26:16; Прип 4:25:27; Міх 6:15). Іов заявляє, що не порушував і сьомої заповіді — не чинив перелюб (пор. Вих 20:14; Втор 5:18), а якщо ж порушив, то готовий до того, щоб дружина стала повією для інших, і нехай знущаються з неї з огидною хтивістю (31:10 Вульгати; див. Втор 28:30) — у всі часи важка для чоловіка клятва. Іов безмежно засуджує перелюб, вважає, що решта добрих справ нічого не варті, якщо не змита злочинна хіть [свт. Григорій Великий] (31:11-12).

У старозавітні часи доля рабів була тяжкою, тому Закон Мойсея намагався пом'якшити жорстоке поводження з ними (Вих 21:2-11; Лев 25:39-55), і тут Іов підтверджує, що намагався виконувати ці заповіді, вказуючи, що Господь — Батько для всіх, і «хто з бідного сміється, той його Творця зневажає» (Прип 17:5). Шостою клятвою Іова (також без самопрокляття) є допомога нужденним: жебракам, подорожнім, вдовам, сиротам. Праведник ніколи не відмовляв їхнім проханням, приймав їх як рідних (31:16-20). Іов найпоширеніше говорить про це, можливо, згадавши звинувачення Еліфаза (див. 22:7-9, пор. Іс 58:7; Тов 4:8,16). А коли ж він образив таких людей, «то хай відпаде в мене від плеча моє рамено, і хай моя рука відломиться від ліктя» (31:22), тобто Іов готовий навіть зазнати тілесного самоушкодження, хоча воно було заборонено Законом (див. Лев 19:28; 21:5), і тому він додає: «Страх перед Господом охоплює мене і тягара Його я не знесу» (31:23 Септуагінти).

Наступні клятви пов'язані з матеріальним достатком. Справді, у всій книзі немає жодного місця, де б Іов показав найменшу пристрасть до багатства чи поклонявся перед ним; золото і коштовності ніколи не були для нього опорою і надією (31:24-25; пор. Пс 49(48):11-13, Єр 17:7). Десята клятва Іова перегукується з першою клятвою, а також з першою і другою заповідями Закону Божого. Поцілунок руки — це давня форма вшанування ідолів (пор. І Цар 19:18; Ос 13:2) або ж знак благоговійного мовчання перед ними. Пророки суворо засуджували культ Сонця, Місяця і зірок (пор. Втор 4:19; 17:3-5; Єр 8:2). Для Іова поклоніння ідолам — велике беззаконня перед Господом, яке дорівнює зреченню Його, чого він ніяк не міг собі навіть уявити (31:26-28). Філіп Священик твердить, що якщо хтось відмовляється від помсти ворогові, то це вже добре, а якщо людина не радіє в серці своєму загибелі противника, то це ще угодніше Богові. У Старому Завіті радість, викликана нещастям ворога, — природна і часта. Цілі псалми присвячені прокляттю ворогів і нечестивих (Пс 58(57); 109(108); 137(136)), є багато місць з формулами прокляття в інших псалмах (Пс 10(9):15; 68(67):22 та інші). Але є й протилежне ставлення до ворогів (пор. Вих 23:4-5 і, особливо, Прип 20:22; 24:17-18; 25:21-22), якого дотримувався і праведник: він не міг радіти загибелі ворога, ніколи не проклинав його (31:29-30).

Іов був настільки добрим до своїх слуг, що вони з любові до нього хотіли бути з ним однією плоттю і кров'ю [свт. Іоан Златоуст] (31:31). Чи не є це прообразом таїнства Причасття? Двері дому його завжди були відкриті для подорожнього та мандрівника (31:32). Західні тлумачі [Марвін Поуп] бачать у віршах 31:31-32 сексуальний відтінок. У Вульгаті в 31:31 є заперечення: «Люди шатра мого не говорили...», що я насичувався їх плоттю, оскільки сексуальна наруга над рабами, слугами, наложницями була досить поширеною в ті часи (пор. Бут 19; Суд 19). А ті, хто залишався ночувати на вулиці, могли бути зґвалтовані місцевими волоцюгами. Іов клянеться, що він чистий і перед слугами, і перед подорожніми. Якщо ж він і допустився якихось переступів, то не таївся і спішив зізнатися, тому й не боявся осуду одноплемінників і ходив з високо піднятою головою (31:33-34; пор. Бут 3:8-10).

Це була остання чотирнадцята клятва Іова, після котрої він був готовий до вироку й очікував виправдання від Господа. При цьому благочестя Іова не було показним. «Ось найбільша любов до мудрості, ось взірць доброчесності: приховувати добрі вчинки, оголошувати гріхи» [свт. Іоан Златоуст]. Іов прощає усім своїм боржникам, розриває всі їхні боргові зобов'язання, але чекає подібного і від Господа. Він би ним (виправдальним вироком) пишався, написав би його на руці чи на лобі (пор. Вих 13:16; Втор 6:8), відповідно до вироку поміняв би брудний одяг на чистий і вінець праведника (пор. Зах 3:3-6). Усі клятви Іова були пов'язані з його стосунками з Господом і людьми. Насамкінець праведник згадує неживу природу, котра, можливо, має до нього якісь претензії (пор. 20:27; Авв 2:11), але й перед нею він був чистим, якщо ж це не так, «то хай замість пшениці вродять будяки, замість ячменю — бур'ян!» (31:40). На цьому слова праведного Іова закінчується.

ПОЧАТОК ПРОМОВ ЕЛІГУ

1-5. Слово автора книги

Друзям нічого було додати ще перед трьома завершальними промовами Іова, а після них настала пауза. Якби друзі заговорили, це було б нове коло тих самих суперечок, що закінчилось би таким самим результатом. Тому з'являється нова проміжна ланка між суперечками друзів і словами Господа — Елігу, син Барахела з Бузу, з родини Рама. Ім'я Елігу (Еліу, Еліус) було досить поширеним у ті часи (пор. І Сам 1:1; І Хр 12:21; 26:7) й означало «Він мій Бог». Ім'я батька — Барахел більше ніде не зустрічається в Старому Завіті і перекладається як «Господь благословив». Буз — предок арамейського племені, племінник Авраама (див. Бут 22:20-21) і брат Уца, родоначальника племені Іова (1:1; Бут 10:23). Родоначальники племені Іова і племені Елігу були рідними братами, Елігу був із покоління Рама (Арама), що згадується в Бут 10:23; І Хр 1:17.

Елігу вирішив, що якщо друзі не зуміли знайти гідної відповіді Іову, то тим самим зробили Господа винним, тому він «запалав гнівом» (32:3,5), хоча й дочекався закінчення промови Іова, бо той був старшим за нього і родичем. Але й на нього «запалав він гнівом за те, що Іов виправдовував себе радше, ніж Бога» (32:2). Проте Іов не вважав себе праведнішим за Господа, він просто засвідчив, що Бог послав йому такі нещастя, не звинувачуючи Його при цьому в несправедливості [свт. Іоанн Златоуст].

6-10. Початок вступної промови Елігу

Елігу просто палає від нетерпіння, він намагається виправдатися, зауважуючи, що уважно й терпеливо слухав старших, але потім не стримується і говорить, що не лише у старців мудрість (32:9). Преп. Єфрем Сирін, Юліан Екланський, свт. Іоанн Златоуст оцінюють почуття Елігу з урахуванням його

молодості і гарячкості, але наголошують його чесність у бажанні говорити, і мудрість у стримуванні свого пориву, адже, згідно зі свт. Іоанном Златоустом, «він терпів цей вогонь від ревної любові до Бога». Проте свт. Григорій Великий вважає Елігу людиною зверхньою, самолюбивою і навіть бундючною й наводить в повчанні притчу Соломонову: «Погибелі передує гординя, падінню ж — бундючний дух» (Прип 16:18). Святитель повчає: такі люди, хоча й «правильно міркують щодо Бога, шукають не Божу славу, а свою власну. І ось Елігу, багато що кажучи правильно... говорить наче зовсім перекручено».

І справді, лише у вступній частині промови (у 24 віршах — з 32:6 по 33:7) Елігу надто часто — шістнадцять разів — посилається на своє «я» і ще 21 раз повторює інші займенники першої особи однини, а про Бога згадує лише сім разів, і то або запобігаючи, або через самовпевненість, кажучи, що він «у Бога» (33:6). Твердячи, що мудрість — у тих, в кому «Божий дух ... Всесильного надхнення» (32:8), Елігу має на увазі себе. Цілком справедливими є слова свт. Григорія Великого (див. вище): справді, мудрість у тому, в кому дух Божий (пор. Бут 41:38; Вих 31:3; Чис 27:18), і благочестя є необхідною умовою для отримання істинної мудрості, оскільки мудрість йде від Бога [Марвін Поуп] (пор. Прип. 2:6; 10:31; 15:33). Але чи благочестивий Елігу (пор. Мудр 1:6-7; 7:22-23), і чому тільки на словах він поважає старців, а насправді не бачить у них мудрості, хоча й Іов (12:12), і друзі (15:10) говорять: «У сивоголових — мудрість, у довголітніх — розум» (пор. Сир 25:6-8). А молодий Елігу звертається до людей, значно старших і більш шанованих за нього: «Послухайте мене... прислухайтесь до слів моїх» (32:10 Септуагінти) (пор. 32:17).

11-22. Елігу пояснює усім, чому він буде говорити свою істину

Вірш 32:11 досить складний для однозначної оцінки з огляду на відмінності перекладів. Переклад Івана Хоменка, так само як Синодальний російський переклад і Вульгата, досить спокійно говорить, що Елігу не перебивав старших і сподівався почути від них гідну відповідь Іову. А в Септуагінті — «Бо я

буду говорити вголос вам, доки ви вигадуете слова, і раніше за вас зрозумію», — видно його високу думку про себе, гординю і навіть звинувачення мудреців у нетямущості. Свт. Григорій Великий дивується, наскільки гордим було навіть його мовчання. Елігу заявляє: якщо ви не знайшли, що відповісти і як звинуватити Іова, то навіть не думайте мені говорити, що з вами Господь, бо Він викриє його (Іова) (32:13 Вульгати та Синодального російського перекладу), і хоча ви сказали багато слів, не ними потрібно було відповідати йому (32:14). «І навіть коли вони вже мовчать, він примножує слова, тому що, будучи людиною зверхньою... він спішить... продемонструвати свою мудрість» [свт. Григорій Великий]. Свт. Іоан Златоуст вважає, що Елігу палає вогнем ревної любові до Господа, що його розпирає бажання захистити Його. На думку преп. Єфрема Сиріна, коли Елігу мовчав і слухав старших, то його роздирав біль, від якого він міг позбавитись лише висловивши свою думку. Тому він не буде ні на кого зважати, буде говорити тільки істину і готовий відповісти за свої слова навіть самим життям (32:21-22). При цьому будь-які лестоці і догоджання у таких питаннях небезпечні як для тих, хто говорить, так і для тих, хто з цим погоджується [Юліан Аріанін].

Глава 33

ПЕРША ПРОМОВА ЕЛІГУ

1-7. Закінчення вступної промови

Елігу звертається до Іова, причому звертається фамільярно, називаючи по імені (в українській мові це дорівнює звертання на «ти»), чого не дозволяли собі ні друзі, ні родичі, ні навіть Господь (33:1, а також 33:31; 37:14). Він закликає Іова уважно слухати, бо уста його проголошують істину (33:3; пор. Пс 119(118):7; І Хр 29:17; Соф 3:9). У всій книзі тільки Іов через свою праведність і для захисту від хибних звинувачень від друзів дозволив собі сказати, що в ньому дух Божий (27:3), але тепер уже й Елігу, який

раніше говорив загальним чином, що «Всесильного надхнення урозумляє» людину (32:8), твердить для доказу своєї мудрості: «Дух Божий творив мене, і подув Всесильного мене оживлює» (33:4); у Септуагінті: «Дихання Вседержителя навчає мене». Він хоче, щоб Іов «виструнчився» перед ним у військовому чи юридичному сенсі (33:5; пор. 1:6, де перед Господом усі звітуються). Можливо, саме тому далі в Синодальному російському перекладі: «Ось я, за бажанням твоїм, замість Бога» (33:6), хоча в багатьох інших перекладах у цьому місці Господь не згадується в такому сенсі. Переклад Антона Бломмерда схожий на переклад Івана Хоменка: «Ось я буду як посудина від Бога; з глини я також був зроблений». Елігу ніби говорить: не бійся, слухай мене, бо тебе наче паралізував страх перед Господом (33:7; пор. 9:34; 13:21).

8-13. Елігу починає зі спотворення позиції Іова

У віршах 33:9-11 Елігу начебто переказує промову Іова. Але переказує явно неточно як за формою, так і за змістом, тому що «Іов говорить це не тому, що сам звинувачує Бога (в жодному разі!), а тому, що те, що з ним відбувається, породжує велике звинувачення на Бога» [свт. Іоанн Златоуст]. Що стосується віршів 13:26-27, то Іов там лише журиться у своїх стражданнях, але жодним чином не звинувачує Господа. І лише в 19-й главі у великому стражданні та відчаї Іов говорить, що Господь «палає гнівом проти мене, за ворога собі вважає» (19:11), хоча праведник ніколи не скоїв настільки серйозних гріхів, щоб заслужити таке суворе покарання. Іова не можна звинуватити в тому, що він ставить себе вище за Господа, адже чи не найпрекрасніші у всій Біблії гімни Господу походять саме з його вуст (9:1-13; 12:13-25). Іов, як будь-яка людина, не може сперечатися з Богом (9:14-20; пор. Проп 6:10). Проте Елігу все ж докоряє Іову за те, що той сперечається з Господом, ображається на Нього, коли Він йому не відповідає (33:12-13). Бог не зобов'язаний кожному відповідати і давати звіт у Своїх рішеннях. Але Іов ставиться до Бога, як до свого Батька, як до найближчої людини, тому вважає, що має право запитувати Його.

14-33. Як Господь кличе людей до покаяння

Господь спочатку говорить, а якщо Його не почули, то являється людині уві сні чи «коли сильний страх нападає на людину» (33:15 Септуагінти) і відкриває їй вуха, щоб вона почула слово Боже (33:16; пор. 36:15; II Сам 7:27). При цьому сні можуть як попереджати (33:17-18; пор. Бут 20:3, 31:24), так і залякувати (33:19-22; пор. 4:12-15; 7-14). Святе Письмо попереджає, що й до снів потрібно ставитися обережно (Втор 13:1-5; Єр 23:28). Кожна людина перебуває під наглядом і опікою Всевідаючого, Котрий в тяжких для людини обставинах дасть засоби для їх подолання, допоможе тому, хто цього потребує [Юліан Аріанин], але навіть «праведникам Він часом посилає недуги й болі, щоб цим зберегти їх від згубного покарання» [Ішодад Мервський], а також від хибних справ та від гордині (33:17).

Елігу натякає на наявність гордині в Іова і на неправильне розуміння ним Істини, а також перераховує, ніби загалом, тілесні страждання, але саме ті, що насправді випали на долю Іова (33:19-22). Господь може посилати такі хвороби і страждання, які ведуть душу до погибелі, а життя — до смерті (в пекло, до ангелів смерті; див. коментарі до глав 18 та 30) (33:22). Можливо, Елігу вважає це залякуванням заради повчання (пор. Втор 8:5; Прип 3:12; Пс 38(37)). У віршах 33:23-25 він указує на ще одну можливість спасіння, в якій поєднуються месопотамські міфи та Христове спокутування. В ті часи ще була сильною віра в особистого бога, котрий наглядав за своїм підопічним. Ця віра може співвідноситися з християнською концепцією Ангелів-охоронців та святих покровителів (пор. Пс 91(90):11-13; Мт 18:10; Ді 12:15; Тов 5). Іов також шукав посередника (9:33), свідка і оборонця (16:19-21), захисника (19:25). Численні коментатори все-таки вважають, що в цих словах Елігу йдеться про Ісуса Христа, Спасителя, котрий заступиться за людину, якщо та покається та спокутує свою провину, захистить її від тисяч смертоносних ангелів (33:23-24 Септуагінти). Якщо людина покається і тим самим заслужить милість Господа до себе, тоді все є можливим: мертве тіло оживе, змертвілі кістки наповняться кістяним мозком і плоть зробиться як у немовляти [Юліан Аріанин] (33:24-25; пор. Пс 103(102):5; Іс 40:31).

Елігу так само непомітно для себе (як і Іов у 23:10) підійшов до сенсу і мети страждання невинної людини: якщо людина молиться Господу, то Він буде милостивим до неї, буде радіти їй і явить усьому світові її праведність (33:26; пор. 23:10; Пс 22(21):22-31; 30(29); 66(65); Іс 58:8) (див. коментар до глави 23). Елігу закликає Іова покаятись не лише перед Господом, але й перед людьми (33:27; пор. Прип 25:20), тоді Бог радісно звільнить душу його від могили і вкаже йому істинне Світло. Господь — люблячий і милосердний — говорить це людині не один раз, а повторює двічі чи тричі, щоб людина змогла і встигла почути і зрозуміти Його (33:29-30). У більшій частині інших перекладів (Септуагінті, Вульгаті, церковнослов'янському та ін.) говориться лише про три рази, які свт. Григорій Великий тлумачить так: перший раз Господь говорить людині через біль звертання до Нього; другий раз — посилає їй в житті випробування, котрі потрібно гідно знести і зрозуміти; третій раз — намагається привести її до тямливого страху смерті. Елігу говорить правильні слова, але з таким натиском і гординею, що хоча і пропонує Іову відповісти, але одразу ж додає: «... ти мене слухай! Мовчи, і я навчу тебе мудрости» (33:33).

Глава 34

ДРУГА ПРОМОВА ЕЛІГУ

1-9. Елігу продовжує спотворювати слова Іова

Швидше за все в цій промові Елігу звертається до усіх довкола, оскільки Іов для нього — опонент, а мудреці — не гідні такого звернення, бо не змогли відповісти Іову. Тому мудрим Елігу називає, дошкульно насміхаючись над Іовом та його друзями, всіх довкола, закликає їх слухати його і розуміти його слова як справжню істину (34:1-4; вірш 34:3 майже дослівно повторює слова Іова в 12:11). Однак потім Елігу знову починає спотворювати слова праведника: «Ось Іов мовив: «Я правий, та Бог відмовив мені суду. Проти свого права мав би я

брехати? Рана моя невігойна, хоч я й невинний!» (34:5-6). Це ні за буквою, ні за духом ніяк не відповідає словам Іова: «Хоч би й правий був, не озвався б, а радше милосердя в судді мого благов би... Якщо виправдуватисьму [буду виправдовуватись], мої уста мене осудять, як об'явлю себе невинним, мене обвинуватять» (9:15,20). Марвін Поуп вважає, що Елігу цитує слова Іова з вірша 27:2, але там і далі — присяга праведника і його клятва у вірності, але аж ніяк не заява про свою правоту чи обвинувачення Господа. І Філіп Священик стверджує, що Іов ніколи не промовляв таких слів.

Вище наводилась цитата віршів 34:5-6 у перекладі Івана Хоменка, тоді як у Септуагінті, і особливо в Танаху, Елігу приписує Іову зовсім богохульні слова: «Я правий, але Бог відібрав правду мою; Про суд мій кажу я: брехня!» Іов ніколи не говорив і не міг говорити такі слова, а Елігу спішить обізвати його на-смішником і глумителем над Божим правосуддям, порівнюючи його з безбожниками та лиходіями (34:7-8; пор. 31:5-6; Пс 1:1-2). Несправедливі і слова Елігу про те, що Іов «сказав: нема з того користи людині, коли догоджає Богу» (34:9), адже і в 21-й главі Іов тільки розмірковує про блага беззаконних, але ніяк не робить таких висновків, а в 27-й главі Іов говорить про долю беззаконних і засуджує їхні справи. Свт. Григорій Великий пише, що Іов ніколи не говорив того, що приписує йому Елігу, це відомо кожному, хто прочитав слова блаженного.

10-30. Про Божественне правосуддя

У віршах 34:11-15 Елігу говорить абсолютно правильні слова. Юліан Екланський пише, що в промовах Іова та Елігу на цю тему видно правоту обох. Звичайно, Господь править світом, Він нікому не підзвітний і творить справедливий суд (пор. 9:12-13), хто з цим сперечатиметься? (пор. Еліфаз в 4:7-9, а також Пс 62(61):13; Прип 24:12; Сир 16:13-14 та ін.). Він не може без причини засудити, а якщо наші страждання здаються нам несправедливими, то потрібно пам'ятати, що вони праведно походять з Його потаємного суду; що Він благочестиво створив, того не влаштує безсердечно [свт. Григорій Великий].

Сім разів упродовж своїх промов Елігу закликає: «Слухайте мене!» (32:10; 33:1,31,33; 34:2,10,16) Привертаючи увагу Іова іменем Вічного й Праведного, він дає зрозуміти всім, хто його слухає, що зараз він буде говорити саме про нерозумного й нечестивого Іова (34:16), натякає, що той повинен бути покараним за осуд дій Господа, Котрий незрівнянно вищий за царів та князів (продовження проклять Білдада в главі 18) (пор. Проп 10:20). Господь справедливий до всіх, і Йому байдужа земна слава людей (34:18-19). Тут Елігу повторює слова Іова (пор. 12:17-21). Вірш 34:21 — так само майже дослівне повторення промов Іова (пор. 24:23; 31:4).

Далі Елігу докоряє Іову за те, що йому не вистачає терпіння і покірності, бо Господь не накладає на людину такого покарання, щоб у неї виникло бажання сперечатись чи судитись з Богом (34:23). Оскільки Господь Всевидячий і Всевідаючий, то немає жодного сенсу в розслідуванні та судовому розгляді. Він справедливо оберне земне благополуччя нечестивих на їх нещастя [Павло Юнгеров], показово покарає їх (34:24-26; пор. Ам 5:8; 8:9). Вірш 34:27 знову повторює слова Іова (пор. 24:13). Вони, ймовірно, стосуються заповідей Закону Божого від 5-ї до 10-ї, бо до Господа дійшли стогони пригноблених людей (34:28), а про перші чотири заповіді Іов говорив у гл. 31 (див. коментарі до гл. 31). Господь може не відповідати людині — хто Його засуджуватиме? Людина не має на це права і не повинна діяти, спираючись на емоції. Господь може відвернутися (прикрити Своє обличчя) і від цілого народу, і від однієї людини, і ніхто не зможе скасувати Його гнів [Олімпіодор Александрійський] (34:29; пор. 13:24; 23:9; Пс 104(103):29; Іс 45:15).

Вірш 34:30 має кілька різних перекладів. Найлогічнішим і найзрозумілішим він виглядає в Танаху: «(Але) і (тоді) над усіма народами (Він), щоб не царював нечестивець для спокуси народу» (34:29-30). Схожий переклад і у Мойсея Рижського. У Септуагінті і церковнослов'янському перекладі сенс майже протилежний: «Він ставить царем чоловіка лицеміра за норовистість народу». Такий самий сенс у Вульгаті (пор. 9:24; Вих 10:7; Єр 13:1; Єз 34:1-6).

31-37. Елігу дорікає Іову і зараховує його до нечестивих

Елігу повчає Іова: потрібно скоритися, визнати свої гріхи, покаятися в них, а не волати до Господа і давати Йому поради (34:31-33). Свт. Григорій Великий вважає, що Іов як праведна людина має право при несправедливому поводженні з ним звертатись до суду небесного. Елігу, даючи Іову слово, насправді демонструє, що він усе менше і менше готовий до діалогу з ним. І одразу звертається до усіх довкола, лицемірно називаючи їх напротивагу Іову розумними і мудрими (34:34; пор. 34:10). Він ніби говорить: ви мудрі, тому повинні визнати, що слова Іова нерозумні, а за свої промови він повинен бути покараний (пор. Пс 139(138):23) як нечестивий, і немає йому місця серед нас, мудрих; якщо ж дати йому слово, то він наговорить ще більше неправильних слів про Господа і цим збільшить свої гріхи (34:35-37).

Глава 35

ТРЕТЯ ПРОМОВА ЕЛІГУ

1-8. Чергове спотворення слів Іова

Тільки в Септуагінті й у церковнослов'янському перекладі міститься докір Елігу в тому, що Іов бажав справедливого суду (35:2). «Як це тобі прийшло в голову — бажати суду Божого?» (переклад Олімпіодора Александрійського). У інших перекладах у цьому вірші Елігу цитує тільки нібито слова Іова: «Я праведний перед Богом» (35:2). Елігу не дає спокою ця тема (пор. 32:2; 33:12; 34:5), і він нахабно бреше. Свт. Григорій Великий наголошує: «Будь-хто, хто читає текст історії, визнає, що блаженний Іов не стверджував, наче від праведніший за Бога!» Іов заявляв про свою правоту в суперечці з друзями і стосовно них (див. 6:29; 17:9). Він не заперечував ні слова Еліфаза, коли той говорив, що людина нижча за Господа (4:17; 15:14), ні слова Білдада (25:4). А про свою праведність перед Господом говорив лише

в умовний спосіб: «Я хоч би й правий був, не озвався б, а радше милосердя в судді мого благав би» (9:15, а також 9:20, 10:15). І тільки у віршах 13:18 і 23:6-7 Іов сподівається, що Господь виправдає його на суді.

У вірші 35:3 Елігу продовжує спотворювати слова Іова і звинувачувати його в тому, що він не бачить ні різниці між праведним і грішним життям, ні користі в покайній та догоджанні Господу. Якщо Елігу намагався нагадати слова Іова з вірша 7:20, то в контексті вірша 7:21 праведник готовий визнати, що він десь незначно згрішив, але гаряче волає до Господа з проханням відпустити йому цей невеликий гріх. У віршах 9:22-23 друзі почули від Іова слова людини, яка невинно страждає і впадає у відчай від мук; такі слова ніяк не можна вважати його провиною, як і стогони тяжкохворої людини. А наведені Елігу слова — це точка зору Еліфаза (див. 22:2-3). Проте запальний юнак, несправедливо звинувативши Іова, намагається показати, що тільки він може напоумити і його, і його друзів. А розумними і мудрими можна назвати лише тих, хто слухає його і погоджується з ним. Елігу починає повчати Іова і друзів їхніми ж словами (35:5, пор. Іов у 9:8-11; Еліфаз в 22:12; Цофар в 11:7-9). У віршах 35:6-7 він майже дослівно передає точку зору Еліфаза (гл. 22), при цьому не соромлячись його ж повчати. Але якщо Іов не мислить собі жодного слова без Господа, а Еліфаз і Цофар у цих своїх міркуваннях посилаються на Бога, то для Елігу Господь настільки віддалений від світу людей і настільки піднесений, що йому ні гріхи людини не можуть вчинити шкоди, ні його доброзичливі вчинки — користі [Мойсей Рижський]. Добро і зло людини може торкатися її самої і подібних їй. Але Іов і не чекав від Господа відплати за свої добрі справи, він лише допомагав усім нужденним, співстраждав нещасним, справедливо карав злочинців (29:17; 30:25; 31:38-40). А Елігу, не розбираючи деталей, звинувачує його в безчесті. Він, як і друзі Іова, не припускав думки, що Іов покараний несправедливо. І якщо друзі говорять Іову про можливі в минулому конкретні гріхи, то Елігу говорить загалом, «не приписуючи йому даремно нечестивих справ» [Дмитро Щедровицький], адже, мовляв, якісь гріхи обов'язково повинні бути за Іовом, він же просто не хоче в них зізнатись навіть самому собі.

9-16. Господь все чує,
і кожна людину чекає Його суд

Елігу знову повторює думку Іова про несправедливість та пригноблених (35:9; пор. 24:12). І якщо Іов раніше у відчаї заявив, що, ймовірно, «Бог не бачить в цьому поганого» (24:12 Танаху), то Елігу вважає, що Господь не чує стогонів пригноблених тому, що вони не звертаються до Нього. Фарисейське судження. Можна ще додати, що не так звертаються до Нього, або «не по формі». Друга частина вірша 35:10 через фразу «вночі дає пісні» не зовсім зрозуміла, але якщо вжити тут слово перекласти не як «пісні», а в іншому можливому значенні — «сила», «допомога», в Септуагінті — «стража» (пор. Вих 15:2; Пс 118(117):14; Іс 12:2), то тоді цей фрагмент можна зрозуміти так: у тривожну ніч Господь дає допомогу (міцність Свою), котру людина отримує з вдячністю та піснями [Марвін Поуп]. Людина — вище творіння Господа, тому Він і ставиться до неї з більшою любов'ю, більше повчає порівняно з іншими живими істотами (35:11), хоча навіть вони можуть звертатися до Бога (пор. Пс 104(103):21; 147(146):9). Якщо Господь не відповідає на волення, то лише через гординю цих людей, а преп. Єфрем Сирін вважає, що Бог взагалі навіть не почує даремні волення гордих злочинців (35:12).

Вірш 35:13 перекладається по-різному, в Септуагінті, можливо, найбільш доступно: «Безпорядку Господь бачити не хоче, бо Вседержитель Сам бачить тих, хто творить беззаконня і врятує мене» (35:13). Знову Елігу підносить себе, а стосовно Іова твердить, що той не зможе навіть гідно піднести хвалу Господу, оскільки увесь час намагається судитись з Ним, тоді як повинен покійно чекати Його суду (35:14; пор. 13:18; 23:4). Свт. Іоан Златоуст вважає, що це дуже страшно, коли людина, яка бажає судитися з Господом, через свої страждання не може гідно оспівати Його. Друзі у своїх промовах уже говорили, що Іов ще недостатньо був покараний за свої гріхи (Еліфаз — у гл. 15; Білдад — у гл. 18; Цофар — у гл. 11). Особливо різким є Цофар: «Бог від тебе вимагає менше, ніж твоя провина заслужила» (11:6), а в перекладі Павла Юнгера ще різкіше: «Він мав би вдвічі більше відплатити тобі» (за твої гріхи). Тепер і Елігу намага-

ється продовжувати в такому ж дусі: Господь ще не до кінця покарав тебе, бо ти сам ще не повністю усвідомив свої тяжкі гріхи, але при цьому намагаєшся легковажно розмірковувати і просторікувати (35:15-16).

Глава 36

ЧЕТВЕРТА ПРОМОВА ЕЛІГУ

1-21. Всевідання і Промисел Господні

Гординя Елігу не має меж, він хоче говорити від імені Бога, він вважає, що має право бути Його представником і тому слова його непогрішні (36:2-4; пор. 32:10; 37:16). Вірш 36:5 стає більш зрозумілим, якщо прирівняти, як у Септуагінті та інших перекладах, «чисте серце» та «незლობивість». Олександр Лопухін перекладає цей вірш так: «Бог могутній і не зневажає нікого. Він могутній силою серця» (дуже схожий текст у Танаху).

Далі Елігу висловлює правильні думки, котрі спочатку (36:6-7) ніби відрізняються від слів Іова (21:7-33), але ж праведник говорив у розпалі суперечки з друзями і в момент страждання та відчаю, а потім у віршах 27:13-23 переглянув свою думку, проте Елігу намагається повчати Іова його ж аргументами (пор. І Сам 2:8; Пс 113(112):7-8). Вірші 36:8-10 можуть набувати різних відтінків значення залежно від перекладу. У Синодальному російському перекладі якщо людина (Іов?) страждає, то Господь вказує їй на її гріхи, відкриває істину, щоб вона схаменилася (подібне читаємо у Вульгаті і Танаху). У Септуагінті ще інше значення: нечестивих чекають нещастя і суд Божий, а праведникам, навіть якщо вони в чомусь завинили, Господь вкаже, щоб отямилися («відкриє їм вухо на навчання»; пор. 33:16-18; 5:17), щоб убереглись від гордині й гріха. І якщо вони прислухаються до вказівки, то проживуть довгі дні свої в радості й благополуччі і їх очікуватиме щаслива відплата (36:11), якщо ж ні — то загинуть у муках чи, що ще гірше, «пропадуть у невіданні» (в Масоретському тексті «загинуть через невідання») (36:12;

пор. Іс 1:19-20; Єр 5:3; 15:7; 51:9). Через свій гнів і гординю нечестиві не будуть звертатись до Господа, навіть коли Він буде карати їх нещастями (36:13; пор. 36:8) (у Септуагінті й у Олімпіодора Александрійського: нечестиві від сорому не зможуть підняти лице своє до Господа і просити Його). Тому помруть вони в молодості і вік їх буде коротким, як у блудниць — жриць ханаанського культу плодючості, котрі через свої виснажливі й огидні обов'язки ніколи не доживали до старості (36:14; пор. Втор 23:18; I Цар 22:47; II Цар 23:7). А праведника, що почув та розкався, Господь врятує і від матеріальних нещасть, і наставить душу його на шлях істинний (36:15; пор. 4:12; 13:1; 33:16; 34:2).

Наступні вірші 36:16-20 більшість західних коментаторів [Арнольд Ерліх, Георг Форер, Марвін Поуп та ін.] вважають незрозумілими. Можливо, Елігу хоче сказати, що й Іова, якщо він зізнається у своїх гріхах і розкається, чекають радісні й довгі дні: Господь виведе його зі скрути, посадить у безпечному місці за багатий (повний туку) стіл (36:16; пор. 33:16-30; Пс 22(21):27; 23(22):4-5; 118(117):5; 119(118):45). Далі в різних перекладах сенс помітно відрізняється. У Септуагінті: «не залишаться праведні без суду», отримають відплату за свої справи; у Синодальному російському перекладі: оскільки Іов розмірковує (і діє) як нечестиві, то його чекає близький суд і осуд; переклад Івана Хоменка попереджає в цьому ж сенсі: «А наповнишся нечестивими осудами, то спіткають тебе суд і розправа»; в Танаху — компромісний текст: «І хоча ти сповнений карою (яка належить) нечестивим, суд і вирок (Божий) підтримають (тебе)» (36:17; пор. 6:27; 22:9; 24:9; 34:7; Втор 10:17-18). Елігу попереджає Іова, що жодні дари не врятують його (натяк на те, що нечестиві давали хабарі в суді, щоб отримати вигідне несправедливе рішення) (36:18). У перекладі Олександра Лопухіна — інше значення: «Хай гнів не втягне тебе в образу; хай величина викупу не відверне тебе від розкаяння», тобто смиренно перенеси свої страждання і величина їх не повинна перешкодити твоєму розкаянню. Вірш 36:19 можна розуміти і в контексті тлумачення попереднього вірша про хабар.

Знаючи бажання Іова постати перед судом Божим, Елігу попереджає, щоб той не намагався наблизити його, бо прийдуть великі нещастя і загинуть народи (36:20; пор. 34:20,24-25; Іс 5:25).

Відмовляючи Іова від суду, Елігу одразу сам засуджує його: у стражданні ти надав перевагу нечестивості (36:21 у Синодальному російському перекладі, перекладі Мойсея Рижського та ін.). Провина ще не встановлена, ще немає доказів, немає суду, а Елігу вже оголошує обвинувальний вирок.

22-33. Велич і непізнаність Господа

Господь — великий наставник, хто може заперечити Йому чи поправити Його? (36:22; пор. 9:12; 21:31; 34:12,17; Іс 10:13). Іов не повинен забувати всі Його великі справи, бо Він поставив людину над усім тварним, і це бачать усі люди, які співають Йому славу (36:24-25; пор. Бут 1:26-28; Пс 8:6-9). Але люди можуть бачити усе тільки здалеку, тому що Господь Непізнаний, і «справи Його залишаються непізнаними, тому що тепер ті, хто проповідує про Нього, шанують суди Його, не розуміючи їх» [свт. Григорій Великий]. Це натяк Іову — щоб він не прагнув так наполегливо досягнути волю Господа. Адже Він Непізнаний і Могутній, і «число років його не має ліку» (36:26; пор. Пс 102(101):28). Вода — велика цінність для спекотного Сходу, тому володіння і розпорядження нею — символ великої могутності (36:27-28): тільки коли дощі падають на землю, вона оживає і стає родючою. А Господь перебуває на небі: хмари на небі — килими в наметі під Його ногами (36:29; пор. Пс 18(17):10-14); Він керує небесами і дістає до самого дня моря і звідти судить народи: коли вони заслуговують милості — дає благодатний і своєчасний дощ, коли викликають Його справедливий гнів — наводить на них повінь; Він — владика хмар і може з них послати довгоочікуваний дощ, а потім і необхідне світло, а також покарати винуватців блискавками (36:31-32).

Останній вірш глави — один із найнезрозуміліших: коментатори пропонують численні тлумачення. Переклад Івана Хоменка однозначний: блискавка і звуки грому повинні нагадати людині про Всемогутність Бога, адже навіть тварини відчують прихід бурі. У Септуагінті, Вульгаті, Танаху, багатьох західних перекладах тварини не згадуються. Септуагінта: «Сповістити про нього (Світло Істини і Свій Промисел) другу Своєму Господь, про надбання (її, людини, — це Сам Господь, Його істина)

і про неправду (Господь дає одкровення про людські помилки Своїм «друзям», праведним людям)» (пор. 4:13-16; 33:14-18). У Та-наху — тільки караючий сенс: «Грім повідомляє про Нього, і вибух гніву — про Його велич»; «проти беззаконня» — додають деякі західні тлумачі.

Глава 37

ЗАКІНЧЕННЯ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМОВИ ЕЛІГУ

1-13. Відображення Всемогутності Господа у природних явищах

Закінчуючи свою завершальну промову, Елігу почув грім і побачив блискавку, що сприйняв як підтвердження Господом своїх слів. Тому він збуджено ще раз вказує лову й усім слухачам на Всемогутність Господа, хоча й лов, і друзі самі про це говорили неодноразово. Примітно, що вірші 37:1-5 — одне з небагатьох місць книги, котре у всіх перекладах має практично один і той самий сенс. У багатьох давніх релігіях грім — це голос Бога (в Угаритських міфах — Ваал-Хадада, у греків — Зевса; у слов'ян — Перуна; у фінів — Укко), а жорстокість грози — зброя проти нечестивих (пор. Вих 19:16; І Сам 7:10; Пс 18(17):13-16; 77(76):17-19; Іс 30:30). Тому праведна людина повинна завжди пам'ятати про Всемогутність Бога і підносити хвалу Йому, а грішники повинні боятися звуків грому, бо в цю саму мить покарання знаходять нечестивих [Ішолад Мервський]. Господь творить велике, але людині не дано осягнути сутність Його справ (37:5; пор. 5:9; 9:10). У Його владі сніг, дощ і злива (37:6; пор. 36:26-28 і коментарі до них). Господь вершить різні справи, щоб людина пізнавала їх, але вона з огляду на свою гординю свідомо відмовляється від такого пізнання, тому Господь влаштовує все це заради нашої смиренномудрості, щоб ми навчились поміркованості і пізнали власну неміч [свт. Іоан Златоуст] (37:7-8 Септуагінти). У перекладі Івана Хоменка та інших версіях (Масоретський текст, Вульгата,

Синодальний російський переклад) метою діянь Божих є пізнання справ Його. Людина повинна відчувати свою неміч, тому Господь посилає морози, щоб руки людини змерзли (кладе печать на руку) і вона припинила свою роботу, увійшла в дім, замислилася і пам'ятала про велич справ Господніх [Олімпіодор Александрійський]. Адже навіть звірі в морози шукають прихисток. І в наступних віршах зберігається відмінність Септуагінти від інших перекладів. У Септуагінті наголошується неміч людини (від холоду у внутрішніх органах людини народжуються хвороби, а через руки і ноги в організм проникає холод), в інших перекладах — могутність Господа (зі Свого місця Він спричиняє бурі та стужі; подув Божий — як вітер, котрий може бути й холодним, і гарячим; пор. 4:9; Іс 40:7); Він може перетворювати воду на кригу і пару (хмари). Елігу знову вказує на грозу: з хмар, як прояв Божественної сили, сипляться блискавки (37:11). Свт. Григорій Великий, Арнольд Ерліх і деякі інші коментатори вважають, що це світло Його розсіює туман і хмари. Господь керує хмарами Своєю волею («крутить, як хоче», 37:12 Септуагінти). І вони (хмари) слухають Його, повертаються до тих справ, котрі Він намітив для них: дають землі захист від спекотного сонця, чи благодатний дощ, чи караючий град, щоб явити людям Його благовоління, помилування чи покарання (37:13) (в Кумранському Таргумі: «чи то для смутку, чи то для задоволення землі, чи то для голоду і нужди»), «чи в милість для того, хто здобуде Його» (37:13 Септуагінти).

14-24. Заклики до Іова. Завершення

Елігу знову закликає Іова слухати його, прислухатись до нього і повчатися (37:14; пор. 32:10; 33:1,31). У своїх промовах він намагається брати собі в союзники і Господа (33:6), і навколишніх слухачів (34:1-2), і сили природи (гл. 37). Він починає: «Ми знаємо...» (37:15 Септуагінти). Далі в цьому вірші в деяких перекладах (Антон Бломмерд та ін.) він називає Господа «Найзвершенишим у знанні» (в перекладі Івана Хоменка 37:16), практично так само, як називав себе в 36:4. Автор натякає на те, що Елігу намагається навіть забігти наперед: випередити Божественний

виклик з бурі (гл. 38) і поставити Іову схожі іронічні запитання (37:15-18 перекладу Івана Хоменка, а також Синодального російського перекладу, Кумранського Таргуму і Танаху; в Септуагінті ці вірші сформульовані у ствердній формі).

Таким чином Елігу вдається чи то до насмішки, чи до менторських повчань. Він обурюється: як Іов, котрий не може зрозуміти ні справ Божих, ні природних явищ, ні слів мудрих (Елігу), може вимагати від Господа відповіді і сперечатися з Ним про свої страждання. Адже Він керує і хмарами, і вітрами, і «небом твердим, мов дзеркало вилитим» (37:18). У ту добу небо вважали твердню, що відділяє воду від води (Бут 1:6), а в час засухи — схожою на бронзове дзеркало (Втор 28:23).

У віршах 37:19-20 Елігу неначе щиро і смиренно тричі запитує Іова, ніби зізнаючись, що через обмеженість людського розуму ні він, ні мудреці, що слухають його, не можуть нічого сказати Господу (пор. 33:5). Іов же готовий був сперечатися з Ним (13:18; 23:4 та ін.), але хіба Його можна було змусити мовчати як якусь вчену людину; весь світ Йому промовляє і все Йому кориться [Павло Юнгеров]. Елігу ніби говорить: я мудріший за тебе, тому що у мене вистачило розуму не кидати виклик Господові, як ти це зробив, адже це дорівнює бажанню самознищитись [Марвін Поуп]. Далеко не всім видно світло Істини, ми бачимо тільки те світло, котре нам доступне, а захмарне світло, що йде від Господа, нам недоступне. Що вже говорити про Самого його Творця і Джерело. Як приходить з півночі золото (місця добування золота були на півночі), так прийде в сяянні і величі Вседержитель (37:21-22). Але Він буде неосяжним для нас Своєю силою і правосуддям, Він бачить страждання праведних і благополуччя нечестивих і нікого даремно не карає (37:23; пор. 10:7; 23:8-10). Елігу явно дорікає Іову за його бажання досягнути Неосяжне та побачити Невидиме, бо і Господь не може ставитися доброзичливо до тих, хто марнословний у своїй мудрості (кого це стосується — Іова чи, можливо, самого Елігу, гордого і зверхнього?) (37:24; пор. 9:4).

У промовах Елігу слова його точні і справедливі, але, на думку єпископа Іоана (Шаховського), вони «виражали для Іова лише одну теоретичну істину, і ця істина була надто недостатньою, щоб напоїти спраглу душу Іова».

Але Елігу, з усіма своїми недоліками, став містком для переходу від безрезультативних діалогів, що обертались довкола того самого, до слів Господа. Проте всі його пророцтва стосовно Іова не підтвердились. Праведник побачив Господа (42:6), засяяв у своїй вірі і благополуччі (42:10). А Господь, не дивлячись на найдовші і «правильні» промови Елігу, навіть не згадав його у Своїх словах. Краще пережити страждання (як Іов) і викликати на себе гнів Господній (як друзі, див. 42:7-8), аніж виявитись забутим і покинутим Богом (як Елігу).

Глава 38

ПЕРША ПРОМОВА ГОСПОДА

Пройшло чимало часу після закінчення останньої промови Іова, але Господь, з'явившись з бурі, звертається саме до нього (38:1; пор. Вих 19:16; Пс 18(17):8-16; 50(49):3; 68(67):8-9; Наум 1:3). Тема страждання безвинної людини — надзвичайно важлива в книзі, але, щоб не ввести у спокусу інших людей, котрі могли б подумати, що слова Іова до Господа дозволені будь-якій людині, Він запитує: «Хто то такий затемнює мої задуми нерозважливими словами?» (38:2; пор. Пс 33(32):10-11; Прип 19:21; Іс 46:10). Це нагадує слова Господа в раю до Адама: «Де ти?» (Бут 3:9). Але там Господь поставив Адаму лише два запитання й одразу оголосив Свою ухвалу, а тут лише в одній 38-й главі Іов почув від Нього 25 запитань. Однак перед цим Він запропонував праведнику приготуватися вислухати найважливіші слова. Підперізування крижів (поперека) — символ приготування для важкої роботи, у всій книзі зустрічається тільки двічі, і обидва рази — у словах Господа до Іова (38:3; 40:7), тоді як у всьому Старому Завіті вживається десятки разів (Вих 12:11; Втор 1:41; Суд 18:11; І Сам 2:4 і далі).

Таким чином, Іов почув Господа, побачив Його — найбільше бажання здійснилось, але Господь попереджає, що найважча робота тільки починається. Суд відбудеться, як і благав Іов, але обвинувачем на ньому буде Господь, а Іов нехай спробує відповісти. Читач може побачити гнів чи роздратування у запитаннях

Господа. «В жодному разі! — пише свт. Іоан Златоуст. — На всі попередні запитання, котрі грубо поставив Іов і відповіді на які ми тяжко шукали, знаходимо тут ясну відповідь».

Господь узявся за свої запитання з самого початку (38:4; пор. Бут 1:1), не лише зі створення землі та неба, але й єдиного можливого і розумного заснування, розподілу та облаштування частин світу (38:5-6; пор. 26:7; Пс 24(23):1-3; 118(117):22; Іс 28:16). Це було зроблено настільки мудро і гармонійно, що за відсутності людей (тоді ще не було не лише Іова, але й Адама) навіть нежива природа (зорі) й Ангели радісно співали (38:7; пор. Пс 19(18):2; 149(148):3). Хоча у старозавітні часи зорі ще шанувались як могутні боги, але й пророки засуджували це (пор. Втор 4:19; 17:3-5; Єр 8:2), й Іов присягався у відсутність будь-якого поклоніння зорям (див. коментар до гл. 31). Праведник уже говорив у своїй відповіді Білдаду про всемогутність Божу (див. 26:5-14) і проводив паралелі з процесом створення світу (Бут 1, див. коментар до гл. 26).

У віршах 38:8-11 Господь запитує про водну стихію, котра також була Ним розумно влаштована (другий і третій день творення світу) і зачинена в затворах і воротах, однак зберігає у своїх проявах страшну силу для живої природи і людей (пор. Бут 6:17, Всесвітній потоп). Коли море спокійне, багато хто відносить його спокій до природи самої води, проте коли воно хвилюється, то віщує своїм хвилюванням силу Божу [свт. Іоан Златоуст]. Далі йде паралель з четвертим днем творіння (38:12-13; пор. Бут 1:14-19): щодня згідно з Божественним указом настає світанок, і всі розбійники, злодії та інші злочинці ховаються від світла і припиняють свої злі справи [свт. Іоан Златоуст] (пор. 24:17). Філіп Священик вважає, що грішники приречені бути скинутими з землі по закінченні віку. Чи може Іов когось скинути...? Чи хоча б бути присутнім при цьому?

Вірш 38:14 у більшості перекладів і тлумачень пов'язаний зі зміною вигляду землі на світанку: спочатку в темряві нічого не видно, потім з'являються нечіткі обриси, а коли сонце засяє на повну силу, земля вкривається найкрасивішим одягом, і нечестиві позбавляються їхнього світла (тобто відходить п'ятьма) (38:15). Але в Септуагінті і в тлумаченні свт. Григорія Великого припускається паралель з шостим днем творіння (Бут 1:27; 2:7):

створенням людини з праху земного. Людина забула, з чого вона створена, порушила заповіт Господа і була покарана за свою гординю. Проте обрані після смерті повернуться до світла, а у гордих Господь забере світло — достатньо їм слави і світла земного життя. Чи міг Іов зійти на дно моря й увійти в пекло? (38:16-17; пор. 28:11, 21-22). Чи може він знати все на землі і на небі? (38:18-20; пор. 34:13). У більшості перекладів у віршах 38:20-21, незалежно від стверджувальної чи запитальної форми, у словах Господа з'являється сарказм та іронія. А Юліан Екланський вважає, що Господь лише дорікає Іову за його малодушність: якщо Я тебе створив з праху, то як ти міг подумати, що Я тобі відмовив зараз в благодаті? У Господа є сховища снігу та граду, котрими Він вражає нечестивих (38:22-23; пор. 37:9; Втор 28:12; Єр 10:13; Сир 39:29). Господь керує інеєм і східним вітром, дощами, блискавкою і громом, прокладає канали для води, щоб вона надходила в будь-які місця, що її потребують, навіть у пустелю, де немає людини (в Кумранському Таргумі слово «канали» передано як «час»: «Хто призначає дощу час?» — адже своєчасний дощ мав більше значення), щоб там росли рослини і жили тварини (38:25-27), тобто Господь турбується не лише про людину, але й про мешканців пустелі (Іов говорив про це; див. 12:6-10). Господь дорікає Іову: той добре знав багатьох диких тварин, але чи міг він потурбуватися про них у пустелі, а коли пізнав нещастя, то й зовсім припинив думати про них. Чи знає Іов, Хто Батько дощу? Хто може перетворювати воду в туман, іній, кригу? (38:28-30; пор. 37:10). Є лише Один Творець! Чи зможе Іов керувати небесними світилами: Квочкою (Стожарами чи Плеядами), Косарями (Оріоном), Возом (Великою Ведмедицею) (38:31-32)? В ті часи вважали, що зорі, які входять до якогось сузір'я, зв'язані між собою невидимими нитками, тому «зв'язати» чи «розв'язати» «вузли» або «мотуззя» означало щось змінити в сузір'ях. Іов не може знати закони устрою неба і те, як встановлений порядок впливає на Землю (38:33; пор. Бут 1:14-19). Хіба може Іов керувати хмарами і проливати з них дощ, творити блискавки і наказувати їм (38:34-35; пор. 36:27-29; 37:2-4)?

Вірш 38:36 тлумачиться по-різному. У Синодальному російському перекладі, в Танаху і Вульгаті він звучить досить абстрактно. Переклад Івана Хоменка схожий з більшістю сучасних

перекладів. Трохи детальніше в TEV (Today's English Version — Сучасний англійський переклад): «Хто говорить ібісу, коли розливається Ніл, чи хто говорить півню, що піде дощ?» Цікаво в Септуагінті та церковнослов'янському перекладі: «Хто дав жінкам мудрість ткати і мистецтво вишивати?» (вказівка на те, що жінки, будучи нездатними до багатьох важливих справ, отримують від Господа мудрість та майстерність у рукоділлі; разом з великим згадується і про мале, і не висловлюється подив мудрості жінок у виготовленні тканин [свт. Іоан Златоуст]). Хто може розрахувати необхідну і розумну кількість хмар і тримати в них воду до потрібного часу? (38:37; пор. Пс 33(32):7). Коли ж піде дощ, то пил перетвориться на болото (бруд) (38:38; пор. Бут 1:2-10; Втор 28:24). Закони живої природи встановлені премудро і не можуть бути повністю пізнані людиною: по-різному існують комахи, змії, птахи і тварини, але людина не може мудро змінити порядок їх життя; знищуючи чи примножуючи одних, можна завдати шкоди іншим. Навіть пташенята ворона під час їжі «пищать до Бога» (38:39-41; пор. Пс 104(103):21; 147(146):9). Господь говорить, що Він турбується навіть про таких, здавалось би непотрібних істот, як лев, змія, ворон.

Глава 39

ПРОДОВЖЕННЯ ПЕРШОЇ ПРОМОВИ ГОСПОДА

1-30. Про мудрий устрій живої природи

Господь продовжує запитувати Іова: чи розуміє він усю складність та розумний устрій живої природи? В ті часи на землях, де жило плем'я Іова, були і гори, на котрих мешкали дикі кози, і ліси, де було багато ланей (оленів) (Втор 12:15; 14:5; І Цар 4:23). Як ці лякливі та швидкі тварини виношують своїх дітей, хто рахує їм місяці вагітності, чому в них не буває викиднів, чому вони швидко та легко народжують, і діти їхні ростуть і йдуть для самостійного життя? (39:1-4). Хто їх оберігає? — Вони не покинуті природою [свт. Іоан Златоуст]. Чому дикого

осла людина не може приручити, а Господь виділив йому місце для існування та харчування — степ і солончаки? (39:5-8; пор. 6:5; 11:12; 24:5; Бут 16:12).

Навіть якщо людина докладе чимало зусиль, вона не зможе змінити Божого устрою [свт. Іоан Златоуст]. «А коли Господь сил призначив — хто може змінити?» (Іс 14:27). Чи зможе хтось керувати буйволом (диким биком), котрого неможливо навіть погодувати, не кажучи вже про те, щоб приручити і змусити на себе працювати (пор. Іс 1:3; Чис 23:22; 24:8; Пс 22(21):22; 29(28):6; 92(91):11). У деяких перекладах у цьому місці йдеться про єдинорога — міфічну тварину, схожу на коня, з одним рогом, що відрізняється своєю силою, швидкістю та нескореністю.

Примітними є вірші 39:13-18. Існують численні тлумачення цих віршів, а в Септуагінті їх зовсім немає; не зовсім зрозуміло, про якого птаха йдеться (про павича, страуса (страуса), яструба чи лелеку); Господь говорить про Себе у третій особі. Окрім того, це єдине місце в описі живої природи, де Господь говорить про дурість (можливо, це натяк на Іова, котрий багато чого не розуміє, але Господь думає і турбується про нього). Надумана дурість страуса доводить мудрість і турботливий промисел про нього його Творця [Марвін Поуп]. Існували численні думки про безпечність страуса, його дурість, відсутність у нього турботи про власних дітей. У випадку загрози він ховає голову в куці, думаючи, що і все тіло сховане [Пліній], яйця свої відкладає у пісок, не турбується про їх безпеку (може й сам потоптати їх) і не думає про захист їх від інших тварин (пор. Плач 4:3). Існує арабське прислів'я: дурніший за страуса. На Сході страуса вважають ще й низькою твариною, майже у всіх згадках про нього у Старому Завіті його згадують разом із шакалами (30:29; Іс 34:13; 43:20; Єр 50:39; Міх 1:8). Але не дивлячись на все це, Господь наглядає за ним, турбується про його нащадків і безпеку. Швидкість страуса більша за швидкість коня (арабське прислів'я: швидший за страуса), тому він може втекти від коня, що несе мисливця (39:18). Але у коня інші переваги: він розуміє людину, сильний, шляхетний, сміливий (39:19-25). Звідки це у нього? Чи не ти, Іове, дав йому це? Чи не ти зробив його здатним стрибати, наче сарана (пор. Йоїл 2:4-5), нестися на ворога і не відвертатися від загрози? Він рие копитом землю і вдихає цю пилку (арабський вираз «глитає

землю» означає «швидко мчить»), в нетерпінні чекає сигналу сурми, а почувши — ірже від радості «Іга-га» (в Септуагінті — «Добре!»; в Танаху — «Го-го»; в Кумранському Таргумі — «Аха») (39:25; пор. Єр 44:16; Єз 25:3). Окрім коня Господь згадує диких і, на людський погляд, непотрібних тварин та птахів, щоб наголосити: якщо така Мудрість і Промисел проявляються для непотрібних тварин, то тим більше вони звернені на корисних тварин і праведників [свт. Іоан Златоуст]. Людина ж не може керувати польотом диких птахів (сокола і орла), їх життям і нащадками; вони гніздяться на недоступних скалах, звідки дивляться вдалечінь і виглядають їжу для себе та кров для харчування своїх пташенят (39:26-30; пор. Втор 28:49; Прип 30:17; Єр 48:40; 49:16). Преп. Єфрем Сирін у своїх тлумаченнях порівняв орла з Ісусом, скалу — з Чесним Хрестом, а пташок, що п'ють кров, — з душами святих, котрі живляться Кров'ю Христовою.

Глава 40

ДРУГА ПРОМОВА ГОСПОДА

1-5. Виклик Іову і його покора

У частині перекладів цих віршів немає або ж вони включені в попередню главу. Господь звертається до Іова: ти вважаєш, що можеш повчати Мене, або ж думаєш, що Я ухилився від суду з тобою? (39:31-32 Септуагінти; пор. 40:1-2). Свт. Григорій Великий вважає, що в цих словах немає докору Іову за те, що він вчинив щось безчесне, він лише отримує повчання, смиренно кориться Йому і розуміє, Хто є Єдиним Всевишнім (поклав собі на уста руку (40:4-5: пор. 21:5; 29:9)), тому що до цього занадто наговорив (пор. 33:14; Пс 62(61):12). Відтак тепер належить тільки слухати і покірно дивитись на Владику всього [Юліан Аріанін].

6-14. Заклик до Іова

Але Господь вказує Іову, що це ще не все, що в нього попереду ще важка робота, тому він знову повинен підперезати свої крижі (поперек) (40:7; пор. 38:3, а також коментарі до гл. 38). Іов неодноразово вимагав суду у Господа (9:15,19; 13:18; 19:7; 23:7; 27:2; 29:14; 31:11,28), заперечував Божественне правосуддя як у своєму випадку, так і у світі в цілому (9:22-24; 16:11; 22:18). Його слова можна було б вважати гординею і богохульством. Але навіть вимогливі равини визнавали: «Слова будь-кого у стані біди не беруться до уваги; Іов говорив так через свою тяжку скорботу» (Вавилонський Талмуд, Бава Батра 16б). І хоча в більшості перекладів вірш 40:8 має вигляд запитання з докором, можливо, саме в Септуагінті він відповідає на головне запитання книги про сенс страждання: «Не відкидай Мого суду, і не думай, що Я вчинив з тобою інакше, це тільки для того, щоб ти постав праведним». Не для осуду, але щоб постав праведним перед Господом, перед собою та перед усім світом, щоб повчити інших [свт. Іоан Златоуст]. У Іова немає такої сили, щоб бути правосудним, захищати людей і себе чи навіть повстати проти Господа (40:4 Септуагінті; пор. 40:9; 22:8; Вих 15:16; Пс 77(76):15; 89(88):14; 98(97):1). Тому Господь пропонує Іову спробувати взяти на себе право і обов'язки судді. Йдеться не про те, щоб він виправився, змінився чи покався. У наступних віршах немає жодного слова, яке б засуджувало Іова, однак говориться про те, яку роботу повинен спробувати виконати праведник.

І почати він повинен з царських атрибутів (40:10; пор. Пс 21(20):6; 45(44):4; 104(103):1), а потім, уже будучи правоздатним, спробувати покарати гордого, пишного (зверхнього) і грішника (40:11-13). Оріген побачив тут заклик до помсти: вони нечесливо вчинили з тобою, відтак ти можеш їх вразити і принизити. Свт. Іоан Златоуст вважає, що це не помста — це потрібно Іову для богопізнання і повчання інших. Нехай Іов спробує замкнути усіх грішників у в'язницю, закопати їх у землю, навіть за межами звичайного кладовища (40:13; пор. 10:9; 34:15; Бут 3:19; Проп 3:20), щоб і пам'ять про них стерлась. «Тільки якщо ти можеш повністю виконати роль такого судді, котрого

Я описав у своїй промові, то тільки тоді буде зрозуміло, що допомоги іншого, тобто Бога, ти вже не потребуєш» (Юліан Екланський) (40:14; пор. Суд 7:2; Пс 44(43):3-4; Іс 59:16-17; 63:5).

15-24. Могутність бегемота

Ранні тлумачі по-різному перекладали назву цієї істоти. У дослівному перекладі це «звірі» (у множині). Пропонувались й інші варіанти: «слон», «дракон», просто міфічне чудовисько. У наш час Синодальний російський переклад, Вульгата, Танах та інші переклади, так само як і переклад Івана Хоменка, а також більшість коментаторів пропонують варіант «бегемота», який більше ніде у всьому Старому Завіті не зустрічається, але співзвучний єврейському текстові, а також єгипетському слову «водяний бик», тобто гіпопотам, бегемот. (У тексті *Itala interpretatio* використане слово «bestia».) Ішодад Мервський вважав, що це дракон, котрому немає рівних, образ сатани. Можливо, ближче за все до істини варіант міфічного страшного звіра, втілення диявола, що схожий на бегемота (їх тоді багато було в Єгипті). Головним є те, що це Господь створив його, як і все інше (40:15).

Господь описує силу і манери цього звіра (40:15-18,20-23), щоб показати: 1) він — Його творіння; 2) Господь поки що віддалив його в безлюдні місця, щоб не нашкодити людині; 3) він перебуває в Його волі і може послужити для остраху грішників [Юліан Екланський]. Крижі завжди вважались місцем сили (40:16; пор. Втор 33:11; Пс 69(68):24; Прип 31:17; Наум 2:1). Вірш 40:17 вказує на могутність бегемота, але, можливо, й на чоловічу силу: «поставив хвіст, наче кипарис» (40:17 Септуагінти), пов'язану з сексуальними пороками, котрими диявол, як жилами, обмотує людину і втримує її [Філіп Священик]. Інші тварини бояться цього звіра, і коли він іде від них в гори, вони радіють і граються (40:20). Він відпочиває там, де йому заманеться, в тіні очерету і дерев та у вологих місцях (40:21-22; пор. Пс 68(67):31). Вода — його стихія, він не боїться її страшних проявів: швидкої течії, повені, бо здатен навіть випити увесь Йордан (бегемоти не жили в басейні Йордана — ще один аргумент на користь міфічності цього звіра) (40:23). Господь його створив, і створив одним з перших,

щоб той міг владарювати над іншими тваринами, наділив його величезною силою (40:19). У Септуагінті це звучить ще грізніше: він був створений і поставлений у підпорядкування Господу і Його Ангелам; ними ж буде знищений. Хто зможе змагатися з такою силою? На нього навіть дивитись страшно, ніхто не зуміє навіть зачепити його: пошкодити очі чи проколоти носа (40:24).

25-32. Що людина може зробити левіятану?

Слова Господа про левіятана схожі на вірші 40:15-24 про бегемота. Ранні тлумачі вважали, що це може бути акула, дракон, змії (40:20 Септуагінти), великий кит (3:8 Септуагінти), крокодил (це, напевне, найпоширеніша думка), міфічне морське чудовисько (морський монстр Лотан з Угаритських міфів), що втілює диавола. Скоріш за все, це збірний образ (див. коментарі до 40:15).

Окрім згаданих віршів з Книги Іова, левіятан у всій Біблії зустрічається ще 4 рази (Пс 74(73):14; 104(103):26; Іс 27:1 — двічі). Можливо, окремий спогад про левіятана був необхідним для того, щоб показати: не лише на землі (де здебільшого мешкає бегемот), але й у воді і під водою існує могутнє страховисько, непідвладне людині, яке створене Господом і кориться Йому. Людина не може піймати цього звіра ні на гачок, ні за допомоги мотузки, ні приборкати його (вдягнувши в ніздрі кільце), ні перетворити на вічного раба (40:25-29; пор. Втор 15:17). Шляхом одягання кільця в ніздрі, губи чи щелепи брали в полон чи приручали як тварин, так і людей (пор. II Цар19:28; Іс 37:29; Єз 29:4; 38:4). В ніздрях Іова був дух Божий (27:3), в ніздрях левіятана — сила і підступність (41:12), котрі може приборкати лише кільце всемогутності сили Божої [свт. Григорій Великий]. Людина не може проткнути ні шкуру його (схожу на панцир крокодила), ні голову (40:31). Є інші тлумачення цього вірша: Септуагінта, Вульгата — якщо рибалки й піймають його, то не зможуть витягнути навіть хвоста його чи голови; цікава версія в перекладі Нафталі Тур-Сіная — він порівнює його з фаршированою рибою: Чи можеш ти начинити його тіло гвоздикою, а рибною цибулею — його голову? Тільки Господь у потрібний день поса-

дить його на ланцюг на очах у всіх і разом з усіма грішниками (слугами диявола) віддасть вічному вогню геєни [свт. Григорій Великий]. Людина ж, одного разу вступивши з ним у боротьбу, вдруге, пам'ятаючи про його силу і лють, вже не ризикне своїм життям (40:32).

Глава 41

ПРОДОВЖЕННЯ ДРУГОЇ ПРОМОВИ ГОСПОДА

1-26. Могутність левіятана

Господь продовжує описувати силу і могутність левіятана. У перших віршах (41:1-3) відтінки значення залежать від перекладу. У перекладі Івана Хоменка, так само як у Синодальному російському перекладі, Кумранському Таргумі і Танаху — пряме продовження останнього вірша попередньої глави: у людини немає надії протистояти левіятану, немає такого сміливця, котрий зміг би потривожити його. У Септуагінті і Вульгаті в цій главі 25 віршів — на один менше, і в першому робиться акцент на ставлення до Господа: хто не побоїться Його, хто може противитись Йому; хто стане проти Нього; у кого вистачить сил витерпіти Його натиск? Усе це — в одному, незвично довгому вірші 41:1, за котрим йде зовсім короткий 41:2: «Хоч уся піднебесна — Моя». В деяких перекладах також у другій половині вірша 41:2 та у вірші 41:3 йдеться про Всемогутність Господа, а потім, так само як і в перекладі Івана Хоменка одразу після опису могутності левіятана, Іов визнає свою недалекоглядність. У Септуагінті спочатку робиться акцент на силі та величі Господа, а в 41:24 (перед відповіддю Іова) говориться, що левіятан перебуває в повному підпорядкуванні Господу і Його Ангелам (пор. 40:19, а також коментарі до нього).

Господь починає описувати могутність левіятана (вірш 41:3 Септуагінти і Вульгати; 41:4 перекладу Івана Хоменка та ін.). Панцир у левіятана — могутній як у крокодила, і ніхто не може

пошкодити його; ворота пащі його (щелепи) — подвійні з жакливими зубами (41:5-6). Зуби крокодила розташовані в один ряд і кількість їх — 66. Зуби акули, залежно від виду — в кілька рядів, і кількість їх — тисячі. Це ще раз підтверджує, що перед нами збірний образ, а не конкретний, реальний звір. Свт. Григорій Великий вказує на алегоричний сенс двох рядів зубів левіятана — втілення диявола: перший, видимий, він використовує для порочних людей, котрі шукають зло і швидко його знаходять; другий — прихований — таємні сильця на праведних людей. Панцир левіятана без щілин і надійно приховує його нутрощі і хребет (41:7-9), у переносному сенсі — сутність звіра. Часто диявол приховується під маскою добропорядності. Людині вкрай важко розпороти панцир звіра (пор. Мт 7:15). Левіятан залякує своїми палаючими очима (червоні очі крокодила чи вогняні очі дракона), з його ніздрів і пащі виходить полум'я (призматичний ефект розприскування води від дихання на сонячному світлі або ж дим і вогонь з пащі дракона) (41:10-13; пор. Од 9:17-18, а також II Сам 22:9; Пс 18(17):9). Сила звіра надзвичайна, він залякує та громить усе, що трапляється йому на шляху. Навіть морські хвилі та буруни (в Синодальному російському перекладі — силачі, в Септуагінті — четвероногі звірі; у Вульгаті — Ангели, в Масоретському тексті — боги!) тремтять від жаху, а у нього навіть серце не здригнеться і не заб'ється швидше (41:14-17; пор. Єз 2:4; 3:7; 11:19; 36:26).

Праведний Іов говорив про подібний страх свій тільки перед величністю Господа (пор. 13:11; 31:23). Ні меч, ні спис, ні стріла не можуть зашкодити йому (41:18,20,21). Для нього залізо — як солома, а мідь — трухляве дерево (41:19).

Цікавим є тлумачення вірша 41:22. У перекладі Івана Хоменка, так само як у Синодальному російському перекладі й Танаху, хоча панцир на животі левіятана не такий твердий, як на спині, але й він дає змогу лежати на гострих каменях, як на м'яких водоростях (як борона по болоті). У Септуагінті і Вульгаті: всі багатства моря (золото, перли) нічого не означають для нього. Своїми рухами левіятан може так збурити море, що воно буде кипіти, як вода в казані, і ціле море для нього — все одно, що горщик (41:23). Найглибша безодня для левіятана — слухняний раб, а дно морське — місце його прогулянок (41:24) (ці слова

не можуть стосуватися справжнього крокодила, що жив не в морі, а в Нілі). Останні два вірші 41-ої глави повинні служити містком між прологом, де говориться про сатану (1:6-12; 2:1-7), і завершальною частиною книги, де про нього вже не згадується.

Перекладачі і тлумачі по-різному підходять до цієї теми. У перекладі Івана Хоменка, так само як у Вульгаті і Та-наху, міститься натяк на те, що левіятан — втілення диявола, але він — сильніший на землі, цар над усіма гордими звірами (41:25-26); у деяких перекладах — не тільки на землі, а й над «синами гордості», тобто над усіма грішними ангелами. Тут знову змішування реальної сили крокодила та бісівської сили сатани. У Септуагінті левіятан — найсильніший з тих, кого створив Господь, він володіє пеклом («тим, що у водах перебуває»); в Кумранському Таргумі він «цар над усіма гадами»; в Масоретському тексті — «цар усіх гордих істот»; переклад Георга Беера — «володар звірів». У будь-якому разі він кориться Господу і Його Ангелам, від котрих і загине в належний час (41:24 Септуагінти).

Глава 42

ПІДСУМОК СТРАЖДАНЬ ІОВА

1-6. Друга відповідь Іова

П'ять віршів (42:2-6) відповіді Іова — найважливіші в книзі і досить складні для тлумачення. Багато коментаторів називають їх каяттям, більшість західних богословів — зреченням. Іов знову підтверджує Всемогутність Господа (42:2; пор. 9:2-14; 26:5-14; 28:24-27; Пс 135(134):5) і те, що Він проявляє її в потрібний час і ніхто не може зупинити Його. Загалом попередні слова Іова з відповіді Білдадові (9:2-14) можна поставити на це місце, і вони не суперечитимуть текстові. В чому ж важливість відповіді Іова Господу, і що змінилося за цей час?

Іов уважно слухав промови Господа, тому у своїй відповіді майже дослівно повторює Його перші слова (42:3; пор. 38:2). Він

часто звертався до Господа і докоряв Йому за те, що Він, на думку Іова, не відповідав, уникав відповіді йому. Проте зараз страждалець розуміє, що Господь усе чув, а його (Іова) багатослів'я наразі абсолютно недоречне, тому він знову повторює наступні слова Господа (42:4, пор. 38:3). Адже для людини щиро запитати Господа перед лицем Його означає зізнатися у своєму незнанні [свт. Григорій Великий].

Потім Іов промовляє, можливо, найважливіші слова, тому у всіх згадуваних у коментарях перекладах вони формулюються практично однаково: «Я чув лиш те, що говорить про Тебе, але тепер на власні очі Тебе виджу!» (42:5; пор. Бут 18:1-3,22; Іс 6:1,5,8-10; але Вих 33:20; Йо 1:18). У цих словах численні західні коментатори вбачають не лише сенс страждання, але й «ключ до розуміння усієї книги» [Людгер Швінгорст-Шонбергер]. Страждання праведника привели до споглядання Бога (пор. Мт 5:8). Іов отримав те, про що просив, і тепер йому соромно за свої слова. «В ніщо, — каже він, — я ставлю себе, каюся в минулому, я був негідний цього» [свт. Іоан Златоуст]. Іов не лише за себе, але й за всіх людей (у Кумранському Таргумі додано: і за своїх дітей) говорить: «Я вважаю себе землею і попелом» (42:6 Септуагінти). За себе, тому що він сидить на поросі і попелі (пор. 2:8; Йона 3:6). За інших — тому що він завжди турбувався про тих, хто його оточує, і допомагав їм. І коли Іов засудив себе, то Господь виправдав його і назвав Своім слугою [свт. Іоан Златоуст].

7-17. Епілог

Господь почув слова і думки Іова, тому звернувся до старшого з друзів — Еліфаза: «Запалав я гнівом проти тебе й проти обох твоїх друзів, бо ви не говорили про мене по правді, як мій слуга Іов» (42:7). Численні західні коментатори не розуміють, як можна засуджувати друзів за захист традиційних догм і як можна хвалити Іова за його гнівні напади на їх доктрину і Бога? [Марвін Поуп]. Але слова Господа прямі й однозначні, вони підтверджують правоту і пророцтва Іова (див. 6:14-30; 13:4,7-11). Тільки його слову і молитві довіряє Господь і тільки від нього прийме велику

жертву (42:8; пор. Лев 4; Чис 23:1,4,14,29). І лише після жертви за друзів (пор. 1:5) і молитви Іова Господь відпустив їм гріхи, а інакше згубив би їх (42:8 Септуагінти). Якщо Господь довірив Іову функції священика, це означає, що він виправданий не лише перед Господом, але й перед людьми (пор. 22:30; Бут 20:7). Праведник отримує від Господа зцілення і вдвічі більше того, що мав (42:10; пор. Втор 30:3; Пс 5:13; 85(84):1-3; 103(102):4; 126(125):1-6). І лише після цього численні родичі, знайомі, друзі приходять до Іова з матеріальною підтримкою (до цього ні друзі, ні слуги, ні родичі, ніхто не запропонував йому жодної допомоги) і починають втішати його і співчувати йому (42:11 — цей вірш в Кумранському Таргумі останній).

В інших текстах 16 (Вульгата) або, як і в перекладі Івана Хоменка, 17 віршів (Танах, Септуагінта, Синодальний російський переклад). Автор скрупульозно перераховує багатства Іова, що зросли вдвічі, імена трьох красивих доньок, котрим праведник у порушення традицій заповідав спадок нарівні з братами, яких було сім (42:13-15). Тут явна вказівка автора на загробне життя і воскресіння, бо якщо всього дав удвічі, то чому дітей, котрі у старозавітному суспільстві були символом благополуччя, дав, як і раніше, десять?

Сучасній людині важко зрозуміти Іова, що змирився з втратою десяти рідних дорослих дітей. Федір Достоєвський, для котрого Книга Іова була найулюбленішою у всій Біблії (і сам він у своїх стражданнях і у своєму позиванні з Богом був багато в чому схожий на Іова), пише в романі «Підліток»: «Й Іов багатостраждальний, дивлячись на нових своїх діток, втішався, а чи забув він колишніх і чи міг забути їх — це неможливо!»

Після одужання Іов прожив у благополуччі 140 років (42:16), згідно Септуагінти — 170 (усього ж — 248 років) (42:16 Септуагінти; пор. Бут 25:7-8; 35:28-29; І Хр 29:28), побачив своїх нащадків до четвертого коліна і знову воскресне «з тими, з ким Господь відновить його» (42:17 Септуагінти; пор. II Цар 8:5).

Церковнослов'янський і Синодальний російський переклади завершуються припискою, найшвидше запозиченою з якоїсь сирійської книги: «Написано, що він знову постане з тими, кого воскресить Господь. Про нього мовиться в Сирській книзі, що жив він у землі авситідійській на кордонах Ідумеї та Аравії: раніше ж було

ім'я йому Іовав. Взявши дружину аравитянку, народив сина, котрому ім'я Еннон. Походив він від батька Зераха, синів Ісавових син, матері ж Боцри, так що був він п'ятим від Авраама. І ці царі царювали в Едомі, цією країною і він володів: перший був Бела, син Беора, і назва місту його Дінгава; після Бели — Іовав, названий Іовом; після цього Хушам, володар теманської країни; після нього Гадад, син Бедада, що вразив мадіямів на полі Моав, — а ім'я місту його Авіт. Друзі, які до нього прийшли, Еліфаз (син Цофана) від синів Ісавових, цар теманський, Білдад (син Амнона ховарського), шуахський володар, Цофар мінейський цар. (Теман, син Еліфаза, володар Ідумеї. Про нього говориться в книзі Сирській, що жив у землі авситидійській, біля берегів Євфрату; раніше ім'я його було Іовав, батько ж його був Зерах, від сходу сонця.)»

У церковнослов'янському перекладі двох останніх речень немає.

Володимир Романенко,
бакалавр богослів'я

Бібліографія

Джерела

1. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. — М.: Российское Библейское общество, 2008.
2. Библия сиречь книги Священнаго Писания Ветхаго и Нового Завета [Елизаветинская Библия]. — СПб., 1751; СПб., 1900 [репринт. — М., 2001].
3. Вавилонский Талмуд. — Москва-Иерусалим: издание р. Адина Штейнзальца, 1993–1998.
4. Книги Ветхого Завета в переводе П. А. Юнгера. Учительные книги. Книга Иова. — М.: Издательство Московской Патриархии РПЦ, 2012. — С. 5–152.
5. Коран. Перевод Э. Кулиева. — М.: Издатель Эжаев, 2009.
6. Танах. Иов. — Иерусалим: Шамир, 2006.
7. A reconsideration of the Qumran Aramaic Version of Job. — Amsterdam: David Shepherd, 2004.
8. Biblia Sacra. Vulgata. — Citta del Vaticano, 1969.
9. Good News Bible. Today's English Version. — American Bible Society, 1976.
10. Job. — Philadelphia: Jewish Publication Society, 1917.
11. Massoretic Text (with 4242 textual notes, based on the Massorah, ancient editions and targumim) according to Jacob ben Chayim and C. D. Ginsburg. — London: Trinitarian Bible Society, 1894.

Література про книгу Іова

1. Августин Иппонский, блаженный. О граде Божиим. — М.: Харвест, АСТ, 2000.
2. Библейские комментарии отцов Церкви и других авторов I—VIII веков. Ветхий Завет. Том VI: Книга Иова. — Тверь: Герменевтика, 2007.
3. Григорій Великий, святий. Моралії // CL 1708, SL143, 1979–1985.
4. Дідім Сліпець. Коментар на Книгу Іова // TLG 2102.001-004, 1968.
5. Єфрем Сирін, преподобний. Коментар на Книгу Іова // Opera 2, 1740.

6. Иоанн Златоуст, святитель. Творения: В 12-ти томах. — Свято-Успенская Почаевская лавра, 2005.
7. Ісихій Єрусалимський, преподобний. Гомілії на Книгу Іова // РО 42, 1983.
8. Ішодад Мервський. Коментар на Книгу Іова // CSCO 229, 1962.
9. Олімпіодор Александрійський. Коментар на Книгу Іова // TLG 2865.001, 1984.
10. Оріген. Фрагменти на Книгу Іова // PTS 48, 53, 1997—2000.
11. Філіп Священик. Коментар на Книгу Іова // PL 26, 1845.
12. Юліан Аріанін. Коментар на Книгу Іова // PTS 14, 1973.
13. Юліан Екланський. Тлумачення на Книгу Іова // CL. 0777, 1977.
14. Аверинцев С. С. Литература Ветхого Завета. Книга Иова //Альфа и Омега. — 2005 — №2.
15. Бухарев А. М. Святой Иов многострадальный: Обзорение его времени и искушения по его книге. — М.: Манухин, 1864.
16. Вихлянцев В. П. Библейский словарь. — М.: Коптево, 1998.
17. Дюмулен П. Иов. Страдание, приносящее плод. — СПб.: Издательство св. Петра, 2000.
18. Иоанн (Шаховской) [архиепископ]. Тайна Иова. — Париж, 1933; Буэнос-Айрес, 1950.
19. Козырев Ф. Н. Испытание и победа Святого Иова. — СПб.: Алгоритм, 1997.
20. Лопухин А. П. Толковая Библия. Комментарии на все книги Святого Писания. В 3-х томах. — М.: Харвест, 2001.
21. Рижский М. И. Книга Иова. Из истории библейского текста. — К.: Богуславкнига, 2009.
22. Щедровицкий Д. В. Беседы о Книге Иова. Почему страдает праведник? — М.: Оклик, 2009.
23. Beer, Georg. Der Text des Buches Hiob. — Marburg: N. G. Elwert, 1897.
24. Bickell, Gustav. Das Buch Job. — Wien: Carl Gerold's Sohn, 1894.
25. Blommerde, Anton. Northwest Semitic Grammar and Job. — Rome: Pontifical Biblical Institute, 1969.
26. Cohen, Abraham. Soncino Books of the Bible. Job: Hebrew Text & English Translation with an Introduction and Commentary. — N. Y.: Soncino Pr Ltd, 1947.
27. Dahood, Mitchell. Northwest Semitic Philology and Job. — N. Y.: Herder and Herder, 1962.
28. Davidson, Andrew Bruce. A commentary, grammatical and exegetical, on the book of Job : with a translation. — Edinburgh : Williams and Norgate, 1862.
29. Delitzsch, Franz Yulius. The Book of Job. — Kessinger publishing, 2009.
30. Dhorme, Edouard Paul. Le Livre de Job. — Paris: Lecoffre, 1926.
31. Driver, Samuel Rolles. A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Job Together with a new Translation. — Edinburgh: T. & T. Clark, 1950.

32. Duhm, Bernhard. Das Buch Hiob. — Kessinger Publishing, 2010 (1897).
33. Ehrlich, Arnold Bogumil. Notes on the Hebrew Bible. — Leipzig: J. C. Hinrichs, 1908–14. — Vol. 1–7.
34. Fohrer, Georg. Das Buch Hiob. — Krefeld: Scherpe Verlag, 1948.
35. Guillaume, Alfred. Studies in the Book of Job. — Leiden: E. J. Brill, 1968.
36. Haralambakis, Maria. The Testament of Job. Text, Narrative and Reception History. — Bloomsbury T&T Clark, 2012.
37. Hartley, John E. The Book of Job. — Michigan: W. B. Eerdmans PC, 1988.
38. Hölscher, Gustav. Das Buch Hiob. — Tübingen: J.C.B. Mohr, 1952.
39. Kissane, Edward. The Book of Job. — N. Y.: Sheed and Ward, 1946.
40. Leveque, Jean. Job ou drame de la foi. — Paris: Les Editions du Cerf, 2007.
41. Michel V. L. Job in the Light of Northwest Semitic. — Rome: Bible Institute Press, 1987.
42. Pope, Marvin H. Job. Introduction, translation and notes. — N. Y.: Doubleday, 1965.
43. Rashi (Rabbi Shlomo Yitzhaki (Solomon Isaac)). Commentary on the books of the Tanakh (Old Testament). — N. Y.: Artscroll, 2010.
44. Sarna, Nahum Mattathias. The Book of Job: A New Translation With Introductions. — Philadelphia: Jewish Publication Society, 1980.
45. Schwienhorst-Schönberger, Ludger. Ein Weg durch das Leid: das Buch Ijob. — Freiburg: Herder, 2007.
46. Siegfried, Carl. The Book of Job: Critical Edition of the Hebrew Text. — Leipzig: J. C. Hinrichs, 1893.
47. Stier, Fridolin. Das Buch Ijob. — München: Kosel-Verlag, 1954.
48. Westermann, Claus. Der Aufbau des Buches Hiob. — Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1956.

Скорочення назв біблійних книг перекладу Івана Хоменка

Буття — Бут
Вихід — Вих
Левіт — Лев
Числа — Чис
Второзаконня — Втор
Ісуса Навина — І.Н
Суддів — Суд
Рути — Рут
I Самуїла — I Сам
II Самуїла — II Сам
I Царів — I Цар
II Царів — II Цар
I Хронік — I Хр
II Хронік — II Хр
Езри — Ез
Неємії — Неєм
Товита — Тов
Юдити — Юдит
Естери — Ест
Макавеїв — Мак
Іова — Іов
Псалмів — Пс
Приповідок — Прип
Проповідника — Проп
Пісні Пісень — П.п
Мудрості — Мудр
Сираха — Сир
Ісаї — Іс
Єремії — Єр
Плач Єремії — Пл.Єр
Варуха — Вар
Лист Єремії — Л.Єр
Єзекиїла — Єз
Даніїла — Дан
Осії — Ос
Йоїла — Йоїл
Амоса — Ам
Авдія — Авд

Йони — Йона
Міхея — Міх
Наума — Наум
Авакума — Ав
Софонії — Соф
Аггея — Аг
Захарії — Зах
Малахії — Мал
Матея — Мт
Марка — Мр
Луки — Лк
Йоана — Йо
Діяння — Ді
Послання Апостола Павла до Римлян — Рим
I послання Апостола Павла до Корінтян — I Кор
II послання Апостола Павла до Корінтян — II Кор
Послання Апостола Павла до Галатів — Гал
Послання Апостола Павла до Ефесян — Еф
Послання Апостола Павла до Филип'ян — Флп
Послання Апостола Павла до Колосян — Кол
I послання Апостола Павла до Солунян — I Сол
II послання Апостола Павла до Солунян — II Сол
I послання Апостола Павла до Тимотея — I Тим
II Послання Апостола Павла до Тимотея — II Тим
Послання Апостола Павла до Тита — Тит
Послання Апостола Павла до Филимона — Флм
Послання Апостола Павла до Євреїв — Євр
Послання Апостола Якова — Як
I Послання Апостола Петра — I Пт
II Послання Апостола Петра — II Пт
I Послання Апостола Йоана — I Йо
II Послання Апостола Йоана — II Йо
III Послання Апостола Йоана — III Йо
Послання Апостола Юди — Юди
Одкровення — Од

ІНШІ СКОРОЧЕННЯ

блаж. — блаженний
гл. — глава
див. — дивись
пор. — порівняй
преп. — преподобний
св. — святий
свт. — святитель

Зміст

Передмова	7
Глава 1	13
Глава 2	17
Глава 3	21
Глава 4	25
Глава 5	29
Глава 6	33
Глава 7	37
Глава 8	41
Глава 9	45
Глава 10	49
Глава 11	53
Глава 12	57
Глава 13	61
Глава 14	65
Глава 15	69
Глава 16	75
Глава 17	79
Глава 18	83
Глава 19	87
Глава 20	91
Глава 21	95
Глава 22	99
Глава 23	103
Глава 24	107
Глава 25	111
Глава 26	113
Глава 27	117
Глава 28	121

Глава 29	125
Глава 30	129
Глава 31	133
Глава 32	139
Глава 33	143
Глава 34	147
Глава 35	153
Глава 36	157
Глава 37	161
Глава 38	165
Глава 39	171
Глава 40	175
Глава 41	179
Глава 42	183

Коментарі	187
-----------------	-----

Глава 1	Випробування Іова	190
Глава 2	Посилення страждань	193
Глава 3	Іов гірко скаржиться	196
Глава 4	Перша промова Еліфаза	198
Глава 5	Продовження промови Еліфаза	200
Глава 6	Відповідь Іова	202
Глава 7	Звернення Іова до Господа	205
Глава 8	Перша промова Білдада	206
Глава 9	Відповідь Іова	208
Глава 10	Продовження відповіді Іова	210
Глава 11	Перша промова Цофара	213
Глава 12	Відповідь Іова	215
Глава 13	Продовження відповіді Іова	217
Глава 14	Закінчення відповіді Іова	220
Глава 15	Друга промова Еліфаза	223
Глава 16	Відповідь Іова	225
Глава 17	Продовження відповіді Іова	228
Глава 18	Друга промова Білдада	229
Глава 19	Відповідь Іова	232
Глава 20	Друга промова Цофара	235
Глава 21	Відповідь Іова	238
Глава 22	Третя промова Еліфаза	240

Глава 23	Відповідь Іова.....	243
Глава 24	Продовження відповіді Іова	245
Глава 25	Третя промова Білдада	247
Глава 26	Відповідь Іова	248
Глава 27	Продовження промови Іова	250
Глава 28	Поема про мудрість	252
Глава 29	Перша промова Іова до всіх друзів	255
Глава 30	Друга промова Іова до всіх друзів	257
Глава 31	Третя промова Іова до всіх друзів (Завершальна клятва Іова)	260
Глава 32	Початок промов Елігу	264
Глава 33	Перша промова Елігу	266
Глава 34	Друга промова Елігу	269
Глава 35	Третя промова Елігу	272
Глава 36	Четверта промова Елігу	275
Глава 37	Закінчення четвертої промови Елігу	278
Глава 38	Перша промова Господа	281
Глава 39	Продовження першої промови Господа	284
Глава 40	Друга промова Господа	286
Глава 41	Продовження другої промови Господа	290
Глава 42	Підсумок страждань Іова	292

Бібліографія	296
--------------------	-----

Скорочення назв біблійних книг перекладу Івана Хоменка	299
---	-----

Духовно-просвітницьке видання

Книга Іова

У перекладі Івана Хоменка

Укладання і коментарі
Володимира Романенка

Передмова та український переклад коментарів
Сергія Йосипенка

Головний редактор і відповідальний за випуск
Сергій Провальський

Художник-ілюстратор Леонід Шуляков
Художник-оформлювач Антон Олейніков

Редактори ієромонах Сімеон (Томачинський),
Володимир Романенко, Світлана Іващенко
Технічний редактор Тамара Піхота
Коректор Любов Тютюнник
Верстка Вікторії Піхоти

Підписано до друку 12.04.2014. Формат 70X90/16.
Папір Arctic Volume White від Arctic Paper.
Гарнітура William. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,16.
Обл.-вид. арк. 15,14. Зам. №

Поліграфічно-видавниче підприємство «Богуславкнига»
04080, м. Київ, вул. Нижньоюрківська, 81, тел./ф. +38 (044) 200-02-79
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців № 3767 від 22.04.2010